

V I Lenin

Agrarfrågan och "marxkritikerna"**Innehåll**

I. "Lagen" om åkerjordens avtagande fruktbarhet.	1
II. Teorin om jordreäntan.	8
III. Maskinerna i jordbruket.	13
IV. Likvideringen av motsättningen mellan stad och landsbygd. Diverse andra frågor.	22
V. "De framskridna moderna småbrukens uppblomstring". Exemplet från Baden.	30
VI. Småbrukens och storbrukens produktivitet. Exempel från Ostpreussen.	34
VII. Enquête om bondehushållningen i Baden.	41
VIII. Den tyska jordbruksstatistikens allmänna uppgifter för åren 1882 och 1895.	48
IX. Mjölproduktionen och andelsföreningarna inom Tysklands jordbruk.	55
XII. "Ideallandet" för marxismens motståndare i agrarfrågan.	64

"... Att bevisa ... den dogmatiska marxismens söndertrasade positioner på agrarfrågans område — är att slå in redan öppna dörrar ..." Så uttalade sig i fjol hr V. Tjernov i *Russkoje Bogatsvo* (år 1900, nr 8, sid. 204). Den har en underlig egenskap denna "dogmatiska marxism"! Under många år har Europas lärda och lärdaste vetenskapsmän högtidligen förklarat (och journalister upprepat och vidarebefordrat), att "kritiken" redan slagit sönder marxismens positioner — och inte desto mindre har varje ny kritiker bemödat sig om att på nytt rikta elden mot dessa förment redan sönderskjutna positioner. Hr V. Tjernov exempelvis, har såväl i den periodiska tidskriften *Russkoje Bogatsvo* som i samlingsverket *Na slavom Postu*, där han informerar läsarna om Hertz' bok, på *inte mindre än 240 boksidor* hållit på med att "slå in öppna dörrar". Den omständigt recenserade boken av Hertz, vilken i sin tur behandlar Kautskys bok, är redan översatt till ryska språket. Hr Bulgakov, som lovat vederlägga Kautsky, har sökt uppfylla sitt löfte genom att utge en avhandling i frågan på *inte mindre än två volymer*. Efter detta förkrossande tryck från stora högar av kritiska böcker, torde "den dogmatiska marxismen" vara så tillplattad, att man kanske inte kan finna den minsta lilla rest kvar av densamma.

I. "Lagen" om åkerjordens avtagande fruktbarhet.

Låt oss först granska dessa kritikers allmänna teoretiska fysionomi. Hr Bulgakov framträdde i tidskriften *Natjalo* med en artikel mot Kautskys *Agrarfrågan* och uppenbarade redan där hela sin "kritiska" inställning. Han "relaterade" Kautskys bok som en verklig orddryttare, högröstat och fräckt, påbörjade Kautsky uttryck, som denne aldrig har fällt, riktade beskyllningar mot honom utan att ta hänsyn till hans utförligt relaterade saklägen och synpunkter och förelade läsarna som *sina egna* kritiska slutsatser, de slutsatser som Kautsky gjort. Med en förståsig-påares attityd beskyllde han Kautsky för att ha förväxlat teknik och ekonomi varvid han uppenbarade icke endast en otrolig förvirring hos sig själv, utan även sin bristande vilja att

läsa till slut de sidor, som han citerat hos motståndaren. Det säger sig självt att den blivande professorns artikel vimlade av banala angrepp mot socialisterna, mot "katastrofteorin", utopismen, tron på underverk o. dyl. Och nu har hr Bulgakov med sin doktorsavhandling (*Kapitalism inom jordbruket*, publ. år 1900) gjort upp sin sluträkning med marxismen och fullbordat sin "kritiska" evolution till dess logiska slut.

I sin "teori om jordbrukets utveckling" ställer hr Bulgakov i förgrunden "lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet". Vi blir delgivna utdrag ur arbeten av klassiker, som fastställt denna "lag" (som till sina verkningar medför att varje ny investering av arbete och kapital inte ger ett motsvarande, utan i tur och ordning ett mindre antal produkter). Vi får en förteckning över engelska ekonomer, som erkänt denna lag. Det försäkras oss, att denna lag "har universell betydelse", att detta är "en fullt uppenbar sanning, som omöjligen kan bestridas", "att man här endast har att konstatera ett klart faktum", m. m., o. s. v. Ju bestämdare hr Bulgakov uttrycker sig, desto tydligare blir det, att han *drar sig baklänges* mot den borgerliga ekonomin, som söker skydda samhällsförhållandena medelst uppdiktade "eviga lagar". Vari består egentligen "det uppenbara" i den ökända "lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet"? Det består däri, att om oupphörliga nya investeringar av arbete och kapital i jorden inte i tur och ordning skulle ge mindre, utan i stället en motsvarande mängd produkter, då skulle det också bli onödigt att utvidga arealen brukad jord, då skulle en ytterligare mängd spannmål kunna produceras på den förutvarande arealen jord, hur liten den än vore, då "skulle hela världens jordbruk kunna trängas ihop på en enda desjatin".¹ Detta är det vanliga (*och enda*) beviset för "den universella lagen". Och den minsta lilla eftertanke säger oss, att detta bevis i sig självt är den mest innehållslösa abstraktion, som skjuter åt sidan det allra viktigaste, nämligen teknikens nivå, produktivkrafternas tillstånd. I verkligheten är det ju så att själva begreppet: "nya (eller ytterligare) investeringar av arbete och kapital" *förutsätter* förändrade produktionsmetoder, teknisk omvandling. För att i mer betydande omfattning öka investeringen av kapital i jorden är det nödvändigt att *uppfinna* nya maskiner, nya bruksmetoder, nya metoder för boskapsskötseln och för transporten av produkterna etc., etc. Jämförelsevis mindre "nya investeringar av arbete och kapital" kan naturligtvis försiggå (och försiggår) på basis av den givna, oförändrade tekniska nivån, och i dessa fall är "lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet" i viss mån tillämplig, d. v. s. i den meningen, att en oförändrad teknik tillåter nya investeringar av arbete och kapital endast i mycket begränsad omfattning. I stället för en universell lag har vi följaktligen erhållit en i hög grad relativ "lag", som är så pass relativ, att det inte kan bli tal om någon lag och t. o. m. inte ens om någon kardinal säregenhet hos jordbruket. Vi tar som utgångspunkt: treårigt växelbruk, den traditionella brödsädesodlingen, boskapsskötsel, som bland annat medför att man har den gödsel, som användes, avsaknad av en förbättrad ängskultur samt frånvaron av moderniserade redskap. Det är uppenbart, att så länge villkoren för dessa former av jordbruksdrift är oförändrade, så är också möjligheterna för ytterligare investeringar av arbete och kapital i jorden ytterst begränsade. Men även inom dylika trånga gränser, inom vilka nya investeringar av arbete och kapital likväl är möjliga, iakttas *inte alltid och inte ovillkorligen* minskning av produktiviteten av varje sådan ny investering. Låt oss ta industrin. Vi föreställer oss kvarnarna eller järnhanteringen under epoken före världshandelns och ångmaskinens tillkomst. Med den dåvarande tekniska nivån var möjligheterna till ytterligare investeringar av arbete och kapital i var och en av dessa hantverksmässiga smedjor eller vind- och vattendrivna kvarnar ytterst begränsade. Det var naturligt att dessa små smedjor och kvarnar hade en väldig utbredning så länge en radikal reorganisation av produktionsmetoderna ännu inte skapat grundvalen för nya former av industri.

Alltså — "lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet" är absolut inte tillämplig i de fall, då tekniken skrider framåt, då produktionsmetoderna reorganiseras. Den har blott en mycket

¹ Ryskt ytmått = 1,09 hektar. övers. anm.

relativ och villkorlig tillämpning i de fall, då tekniken förblir oförändrad. Detta är också orsaken till att vare sig Marx eller marxisterna över huvud taget talar om denna ”lag”. Om denna ”lag” hojtar endast den borgerliga vetenskapens representanter à la Brentano, som inte kan frigöra sig från fördomarna från den gamla politiska ekonomin med dess abstrakta eviga och naturliga lagar.

Hr Bulgakov försvarar ”den universella lagen” med rent av skrattretande argument.

”Vad som varit en fri gåva av naturen, måste nu utföras av människan — luften och regnet luckrade upp jorden, som var full med behövliga näringsämnen, endast en liten ansträngning från människans sida var tillräcklig för att ernå vad som behövdes. Med tiden har dock allt större och större del av det produktiva arbetet fallit på människans lott; liksom överallt annorstädes är det den konstgjorda processen som alltmer intar den naturliga processens plats. Men om detta inom industrin är ett uttryck för människans seger över naturen, så betyder det inom jordbruket en allt hårdare kamp för tillvaron, där naturen blir allt snålare med sina gåvor!”

”I detta givna fall är det likgiltigt om en ökning av det mänskliga arbetet eller människans produkter, exempelvis produktionsmedel eller gödningsämnen etc., är det som ökar mödan att framställa livsmedlen” (hr Bulgakov vill ha sagt: det är likgiltigt om den ökade mödan att framställa livsmedlen är ett uttryck för ökat mänskligt arbete eller ett uttryck för hennes ökade antal produkter); ”vad som är av vikt är blott att detta blir allt dyrare och dyrare för människan. I detta utbyte av naturkraft och mänskligt arbete, av naturliga produktionsfaktorer och konstgjorda sådana, uttrycks lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet” (sid. 16).

Uppenbarligen är det hrr Struves och Tugan-Baranovskijs lagar som inte ger hr Bulgakov någon ro, ty dessa herrar har redan tidigare funderat ut, att det inte är människan som arbetar med tillhjälp av maskinen, utan maskinen som arbetar med hjälp av människan. I likhet med dessa kritiker sjunker hr Bulgakov ner till en vulgär-ekonomisk nivå, då han pratar om naturkrafternas *ersättande* med arbete etc. Att ersätta naturkrafterna med mänskligt arbete i generell mening är lika omöjligt som att ersätta ett metermått med en kilovikt. Såväl i industrin som i jordbruket kan människan tillgodogöra sig naturkrafterna endast i de fall hon är medveten om hur de verkar samt *underlätta* detta sitt tillgodogörande medelst maskiner och verktyg etc. Att den primitiva människan erhöll vad hon behövde för sitt behov som fria gåvor från naturen är endast en dum fabel, för vilken hr Bulgakov kan bli utvisslad av t. o. m. realskolepojkar. Det har inte existerat någon guldålder före vår tid; den primitiva människan var helt beroende av sin kamp för existensen och mot naturen. När människan började använda sig av maskiner och förbättrade produktionsmetoder blev denna hennes kamp i allmänhet och i synnerhet hennes framställning av livsförnödenheter ojämförligt mycket lättare. Det var inte svårigheterna att framställa livsförnödenheterna, utan svårigheterna för arbetarna att få dessa livsförnödenheter, som ökade — och dessa svårigheter ökade just därför att den kapitalistiska utvecklingen trissade upp jordröntan och priserna på jord, koncentrerade jordbruket i händerna på större och mindre kapitalister och koncentrerade i ännu högre grad maskiner, redskap och pengar, utan vilka en framgångsrik produktion är omöjlig. Att förklara de ökade svårigheterna för arbetarna att existera med prat om att naturen snålar in på sina gåvor, betyder att vederbörande blivit en borgerlig apologet.

”När vi erkänner denna lag”, fortsätter hr Bulgakov, ”så har vi därmed alls inte förfäktat några oavbrutet ökade svårigheter i framställningen av livsförnödenheter och inte heller förnekar vi jordbrukets progress. Att förfäktat det förra och förneka det senare skulle betyda att man bestrider uppenbara fakta. Utan tvivel är denna ökning av svårigheterna periodisk, utvecklingen rör sig i zick-zack. Lantbruksvetenskapen och den tekniska fulländningen förvandlar ofruktbar jord till fruktbar sådan; det blir ett tillfälligt uppehåll i tendensen, som får sitt uttryck i lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet” (Ibid).

Inte sant — är inte detta snillrikt?

Den tekniska progressen är en ”tillfällig” tendens, men lagen om åkerjordens avtagande frukt-

barhet, d. v. s. minskade (om också inte alltid minskad) fruktbarhet genom nya kapitalinvesteringar på basis av en oförändrad teknik, ”har universell betydelse”! Det betyder precis det-samma, som om man säger: i och för sig betyder tågens uppehåll vid stationerna en universell lag för järnvägstrafiken, medan tågens gång mellan stationerna endast är en tillfällig tendens, som paralyserar verkningarna av den f. ö. gällande (universella) lagen om att tågen står stilla.

Slutligen kan påvisas, att det finns massor av statistiska uppgifter, som vederlägger det allmängiltiga i lagen om minskad fruktbarhet — uppgifter om såväl jordbrukande som icke-jordbrukande befolkning. Hr Bulgakov erkänner själv, att ”produktionen av livsförmödenheter skulle kräva en oavbruten ökning av den (märk väl!) relativa mängden arbete och följaktligen också av antalet sysselsatta i jordbruket, i händelse varje land skulle vara hänvisat endast till sina egna naturliga resurser.” (Sid. 19.) Om jordbruksbefolkningen i Västeuropa har minskat, så förklaras detta med att importen av spannmål har lyckats eliminera konsekvenserna av lagen om minskad fruktbarhet. Ingenting att tillägga, en bra förklaring! Vår högt lärde har bara förbisett den lilla struntsaken att en relativ minskning av jordbruksbefolkningen kan iakttagas i alla kapitalistiska länder, däribland också i agrarländer, i spannmålsexporterande länder. Jordbruksbefolkningen minskar relativt såväl i Amerika som i Ryssland, den minskar i Frankrike fr. o. m. slutet av 1700-talet (se siffrorna i hr Bulgakovs egen avhandling, del II, sid. 168), varvid denna relativa minskning ibland t. o. m. övergår till att bli en absolut minskning, medan importen av spannmål under 1830- och 40-talen endast obetydligt översteg exporten och *först* fr. o. m. 1878 finns det inget år då exporten överstiger importen.² I Preussen iakttagas en relativ minskning av jordbruksbefolkningen, från 73,5 % år 1816 till 71,7 % år 1849 och 67,5 % år 1871, men importen av råg började först fr. o. m. 1860-talet och vete fr. o. m. 1870-talet (samma avhandling, del II, sid. 70 och 88). Om vi slutligen går till de europeiska länder, som importerar spannmål — exempelvis Frankrike och Tyskland under de senaste årtiondena — så ser vi en *otvivelaktig progress* inom jordbruket jämsides med en *absolut minskning* av antalet i jordbruket sysselsatta arbetande i Frankrike från 6.913.504 år 1882 till 6.663.135 år 1892 (*Statist. agric.*, del II, sid. 248-251) och i Tyskland från 8.064.000 år 1882 till 8.045.000 år 1895.³ Man kan alltså säga, att *hela* utvecklingen under 1800-talet påvisar med massor av fakta från de mest olika länder, att ”den universella lagen” om avtagande fruktbarhet är *fullständigt paralyserad* av den tekniska progressens ”tillfälliga” tendens, som gör det möjligt för en relativt (och ibland t. o. m. absolut) minskad jordbruksbefolkning att producera en ökad mängd jordbruksprodukter till det f. ö. ökade antalet inne-vånare i respektive länder.

I förbigående kan nämnas, att denna mängd statistiska uppgifter vederlägger ytterligare två centrala punkter i hr Bulgakovs ”teori”. För det första vederläggs hans påstående, att i fråga om jordbruket ”är det absolut omöjligt att tillämpa” teorin om en hastigare tillväxt av det konstanta kapitalet (produktionsmedel och — material) i jämförelse med det variabla kapitalet

² *Statistique agricole de la France. Enquête de 1892*” Paris 1897. s. 113. (Frankrikes jordbruksstatistik. 1892 års undersökning. Paris 1897. Sid. 113. Red.)

³ *Statistik des Deutschen Reichs, Neue Folge. Bd. 112: Die Landwirtschaft im Deutschen Reich*, Berlin 1898. s. 6. (Det tyska rikets statistik, nya serien, band 112: ”Jordbruket i tyska riket”. Berlin 1898, sid. 6. Red.) Hr Bulgakov är naturligtvis missbelåten med dessa fakta om den tekniska progressen samtidigt som jordbruksbefolkningen har minskat — alltså fakta, som rubbar hela hans malthusianism, en faktisk teknisk progress jämsides med en minskning av jordbruksbefolkningen. Vår ”strängt vetenskaplige” tillgriper därför följande knep: i stället för att ta jordbruket i dess egentliga mening (åkerbruket, boskapsskötseln o. dyl.) tar han (på grund av den ökade mängden *jordbruks*-produkter per hektar) ”jordbruket i dess vidare mening”, som i den tyska statistiken innefattar all slags trädgårdsodling och -handel samt *skogsbruket och fiskerinäringen*! Därmed lyckas han höja antalet personer, som faktiskt sysselsätts inom ”jordbruket”!! (Bulgakov, band II, sid. 133.) De i texten härovan anförda siffrorna hänför sig till personer, för vilka jordbruket utgör den *huvudsakliga* näringen. Antalet personer, för vilka jordbruket utgör en binäring, har ökat från 3.144 tusen till 3.578 tusen. Att sammanslå dessa siffror med föregående är inte fullt riktigt, men även vid denna sammanslagning erhålles blott en obetydlig ökning — från 11.208 tusen till 11.623

(arbetskraften). Struntviktigt förklarar hr Bulgakov, att denna teori är oriktig, och för att bestyrka sin uppfattning åberopar han 1) ”professor A. Skvortsov” (som gjort sig mest känd genom att beteckna Marx' teori om genomsnittsprifiten som agitatorisk illvilja) samt 2) det faktum, att vid driftens intensifiering ökar antalet arbetare på en given areal. Här har vi en av de illvilliga vantolkningarna av Marx, som representanterna för den nutida kritiken ständigt kommer med. Tänk bara: teorin om det konstanta kapitalets hastigare tillväxt i jämförelse med det variabla kapitalets vederläggs av det faktum att det *variabla kapitalet* ökar per arealenhet! Men hr Bulgakov har *inte uppmärksammat*, att de statistiska uppgifter han själv anfört i sådant överflöd bekräftar Marx' teori. Om antalet arbetande inom det tyska jordbruket har minskat från 8.064 tusen år 1882 till 8.045 tusen år 1895 (men tillsammans med antalet mera tillfälliga arbetare i jordbruket har ökat från 11.208 tusen till 11.623 tusen, d. v. s. allt som allt 3,7 %), medan antalet kreatur under samma tid har ökat från 23,0 miljoner till 25,4 miljoner (omräknat till storboskap), d. v. s. med mer än 10 %; antalet tillfällen då de fem viktigaste maskinerna utnyttjas, har ökat från 458 tusen till 922 tusen, d. v. s. mer än det dubbla, mängden importerade gödningsämnen har ökat från 636.000 ton (år 1883) till 1.961.000 ton (år 1892) samt mängden kalisalt har ökat från 304.000 till 2.400.000 dubbelcentner⁴ – borde det då inte vara klart, att det konstanta kapitalet har ökat i jämförelse med det variabla? Och ännu har vi inte sagt någonting om att bakom dessa i klump tagna siffror döljer sig stordriftens progress. Därtill återkommer vi här nedan.

För det andra blir hr Bulgakovs klumpiga försök att återuppliva malthusianismen fullständigt vederlagt av jordbrukets framåtskridande jämsides med jordbruksbefolkningens minskning eller obetydliga absoluta ökning. Av de ryska ”f. d. marxisterna” var hr Struve i sina ”Kritiska anmärkningar” knappast den förste som gjorde ett dylikt försök, men som vanligt gick han inte längre än till några ängsliga, ofullständigt uttalade, tvetydiga anmärkningar, till några ofullständigt genomtänkta och icke systematiskt sammanfattade åsikter. Hr Bulgakov är modigare och mer konsekvent — utan den ringaste tvekan förklarar han ”lagen om avtagande fruktbarhet” som ”en av de viktigaste lagarna i den civiliserade historien” (sic! sid. 18). ”Hela utvecklingen under det nittonde århundradet ... med dess problem av rikedom och fattigdom skulle utan denna lag vara obegriplig”. ”För mig står utom allt tvivel, att den sociala frågan i dess nuvarande läge har sitt väsentliga sammanhang med denna lag” (detta förklarar vår strängt vetenskaplige man redan på 18:e sidan i sin ”avhandling”) ... ”Med förhandenvarande överbefolkning”, förklarar han i slutet på sitt verk, ”måste utan tvivel en viss del av fattigdomen hänföras till *den absoluta fattigdomen* — en produktionsfattigdom och inte en fördelningens dito” (band II, sid. 221). ”I mina ögon synes befolkningsproblemet i den särskilda frågeställning, som betingas av jordbrukets produktion, vara den stora svårighet, som åtminstone för närvarande lägger hinder i vägen för varje mera omfattande genomförande av kollektivismens eller kooperationens principer inom jordbruksföretagen” (band II, sid. 265). ”Det förgångna har som ett arv åt framtiden kvarlämnat ett brödproblem, som är förfärligare och svårare än den sociala frågan, ett produktionsproblem och icke ett fördelningens dito” (band II, sid. 455) etc., etc., etc. Vi behöver inte uttala oss om den vetenskapliga betydelsen av denna ”teori”, som har sitt ofrånkomliga sammanhang med den universella lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet, eftersom vi tidigare undersökt denna lag. Men att den kritiska leken med malthusianismen med ofrånkomlig logisk följdriktighet för till den mest vulgära, borgerliga apologetism — därom vittnar med all önskvärd öppenhet de av oss citerade slutsatserna hos hr Bulgakov.

I följande artikel skall vi undersöka några siffror från nya källor, som anvisats av våra kritiker (vilka intill leda tjuar om att de ortodoxa marxisterna ryggat tillbaka för detaljer). Vi skall då påvisa, att hr Bulgakov över huvud taget förvandlar ordet ”överbefolkning” till en schablon, vars tillämpning befriar honom från varje som helst analys och i synnerhet en analys av klass-

⁴ Statistik der Deutschen Reich, s. 36. Bulgakov, II, 135.

motsättningarna bland "bönderna". Nu, då vi begränsar oss till agrarfrågans mer allmänt teoretiska sida, måste vi ytterligare beröra teorin om jordräntan. "Vad Marx beträffar", skriver hr Bulgakov, "har han i sitt tredje band av *Kapitalet*, såsom detta band nu föreligger, inte tillagt någonting anmärkningsvärt till Ricardos teori om den differentiala räntan" (sid. 87). Märk väl: "inte något anmärkningsvärt" och jämför detta med följande av kritikern tidigare uttalade dom: "Trots den tydliga negativa inställningen till denna lag (lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet) har Marx tillägnat sig de grundläggande principerna i Ricardos teori om jordräntan, som utarbetats på grundvalen av denna lag" (sid. 13). Därav framgår ju, att enligt hr Bulgakov skulle Marx inte ha märkt att Ricardos teori om jordräntan har sin samhörighet med lagen om den avtagande fruktbarheten, och att han därför heller inte förstått hela sammanhanget! Man kan inte säga mer än ett om en dylik framställning av saken: det finns inga som förvränger Marx värre än f. d. marxister, inga som uppvisar så otroligt ogenerade fasoner, då det gäller att pådyvla en kritiserad skribent tusen och en dödssynder.

Hr Bulgakovs påstående är en upprörande förvrängning av sanningen. I själva verket har Marx inte blott uppmärksammat samhörigheten mellan Ricardos teori om jordräntan och hans felaktiga lära om åkerjordens avtagande fruktbarhet, utan även med all konsekvens avslöjat Ricardos fel. Den som blott med föga "uppmärksamhet" genomläst "*Kapitalets*" tredje band, kan inte ha undgått att märka den i hög grad "anmärkningsvärda" omständigheten, att just Marx har befriat den differentiala räntans teori från *varje som helst samhörighet* med den ökända "lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet". Marx har påvisat att för differentialräntans uppkomst är det nödvändigt och tillräckligt med olika produktivitet för olika kapitalinvesteringar i jorden. Det är fullständigt oväsentligt härvid. lag om en övergång sker från bättre till sämre jord eller tvärtom, om produktiviteten av de nya kapitalinvesteringarna i jorden därvid blir lägre eller högre. I verkligheten förekommer alla möjliga kombinationer av sådana olikartade fall, och det är omöjligt att kunna påvisa någon enhetlig allmän regel för dylika kombinationer. Marx har exempelvis till en början beskrivit en första form av differentialränta, som bildas genom det investerade kapitalets olika produktivitet i olika jordstycken, och han åskådliggör sin framställning med tabeller (vilka föranleder hr Bulgakov att ge Marx en sträng tillrättavisning för hans "omåttliga förkärlek att kläda sina ofta rätt enkla meningar i en rätt invecklad matematisk skepnad". Denna invecklade matematiska skepnad inskränker sig till de fyra enkla räknesätten, men de rätt enkla meningarna synes vara fullständigt obegripliga för den lärde professorn). Sedan Marx behandlat dessa tabeller, gör han följande slutsats: "Härmed bortfaller den första falska förutsättningen för differentialräntan, sådan den härskar hos West, Malthus och Ricardo, nämligen att den nödvändigtvis förutsätter att man går till alltjämt sämre jord, eller att åkerbrukets fruktbarhet avtar. Den kan som vi har sett uppstå vid fortgång till alltjämt bättre jord. Den kan uppstå om en bättre jord i stället för den tidigare sämre intar den lägsta platsen; den kan vara förbunden med stigande framsteg i agrarkulturen. Dess betingelse är blott jordens olikhet" (härvidlag talar inte Marx om olika produktivitet i fråga om nya kapitalinvesteringar i jorden, ty detta föranleder en *andra* form av differentialränta, utan i detta kapitel talar han om differentialräntans första form). "Såvitt utvecklingen av produktiviteten kommer i betraktande, förutsätts att stegringen i totalarealens absoluta fruktbarhet icke upphäver denna olikhet, utan antingen ökar den eller låter den förbli stationär eller blott förminska den" (*Kapitalet*, band HI, sid. 625, svenska upplagan). Hr Bulgakov har *inte uppmärksammat* denna avgörande skillnad mellan Marx' teori om differentialräntan och Ricardos ränteteori. I stället föredrar han att i "*Kapitalets*" tredje band uppsöka "en passus, som snarare tillåter en att tro, att Marx långtifrån hade en negativ inställning till lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet" (sid. 13, fotnot). Vi ber läsaren om ursäkt för att vi måste ta så mycket utrymme i anspråk för denna passus, som är oväsentlig i jämförelse med den fråga vi f. ö. är intresserade av att dryfta med hr Bulgakov. Men vad återstår att göra, när denne hjälte inom modern kritik (som ännu vågar beskylla de ortodoxa marxisterna för rabulism) förvränger en fullt klar, men mot hans lära stridande

mening medelst ett ur texten lösryckt citat och medelst förljugen översättning? Hr Bulgakov citerar den av honom funna passusen sålunda: ”Från den kapitalistiska produktionsmetodens synpunkt försiggår en ständig relativ fördyring av (*jordbruks-*) produkterna, *enär* (vi ber läsaren fästa särskild uppmärksamhet vid det av oss kursiverade ordet) för erhållande av produkten görs ett visst utlägg, något måste betalas, som tidigare inte betalades.” Och Marx säger i fortsättningen, att naturelement, som ingår i produktionen som dess gratisrepresenter, utgör arbetets kostnadsfria naturliga produktivkraft; men om det för produktionen av den extra produkten krävs att arbeta utan hjälp av denna naturliga kraft, blir det nödvändigt att investera nytt kapital, som medför en fördyring av produktionen.

Med anledning av detta sätt att ”citera” måste vi göra tre anmärkningar: För det första är det lilla ordet ”*enär*”, som ger den citerade meningen en absolut betydelse som någon slags ”lag”, *ett smuggelgods av hr Bulgakovs eget fabrikat. I originalet (Kapitalet, bd III) står det inte enär, utan ”om”*.⁵ Om något sådant måste betalas, som tidigare inte betalats, så försiggår en ständig relativ fördyring av produkterna; inte sant, *denna* tes liknar väl åtskilligt ett erkännande av ”lagen om avtagande fruktbarhet”? För det andra är ordet ”jordbruks”-inom parentes inflikat av hr Bulgakov. *I originaltexten finns det över huvud taget inte*. Hr Bulgakov har tydligen tagit för avgjort, med ett för herrar kritiker kännetecknande lättsinne, att Marx i detta fall har talat enbart om jordbruksprodukter, och han skyndar sig därför att ge läsarna en ”förklaring”, som är fullständigt oriktig. I verkligheten talar Marx i detta fall om alla slags produkter över huvud taget. Omedelbart före det avsnitt, som citerats av hr Bulgakov, skriver Marx: ”I allmänhet måste man uppmärksamma följande”. Kostnadsfria naturkrafter kan även ingå i industrins produktion — Marx har i samma avdelning om jordräntan som ett exempel hänvisat till en dylik kraft, nämligen ett vattenfall, som för den ena fabriken ersätter ångkraften — och om det måste produceras ett ytterligare antal produkter utan dessa kostnadsfria krafter, så försiggår *alltid* en relativ fördyring av produkterna. För det tredje måste man undersöka: vilket sammanhang har det citerade med den övriga texten? Marx talar i detta kapitel om differentialräntan från den sämsta åkerjorden och undersöker, *som han alltid gör*, två för densamma fullständigt likaberättigade, *fullständigt lika möjliga* tillfällen. Det första tillfället är ett sådant, då jordens produktivitet ökar genom nya kapitalinvesteringar (sid. 699-701, svenska uppl.). Det andra tillfället är då produktiviteten minskar genom kapitalinvesteringarna (sid. 701-702, svenska uppl.). Med anledning av detta andra möjliga tillfälle säger Marx: ”Angående minskningen av markens produktivitet vid successiva kapitalinvesteringar hänvisas till Liebig... *Allmänt är emellertid detta att uppmärksamma*”: (kurs. av oss). Det som följer är det av hr Bulgakov ”citerade” avsnittet, som fastslår, att i fall något sådant betalas, som tidigare inte betalats, så sker *alltid* en relativ fördyring av produkterna.

Vi överlåter åt läsaren själv att bedöma huru pass vetenskapligt samvetsgrann denne kritiker är, som förvandlat Marx' anmärkning om ett möjligt tillfälle till ett erkännande av Marx, att detta tillfälle skulle vara någon slags allmängiltig ”lag”.

Och se, här kommer hr Bulgakovs utlåtande om det avsnitt han upptäckt:

”Detta avsnitt är naturligtvis oklart ...” Nå, naturligtvis! Efter bulgakovutbytet av ett ord mot ett annat är avsnittet till och med meningslöst. ”... men man kan inte förstå det på annat sätt än som ett indirekt och t. o. m. direkt erkännande” (hör bara!) ”av lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet. Det är mig obekant, huruvida Marx på något annat ställe har uttalat sig mer direkt om densamma” (del I, sid. 14). Som f. d. marxist är det obekant för hr Bulgakov, att Marx direkt förklarat som absolut oriktigt det som West, Malthus och Ricardo föreställer sig, nämligen att differentialräntan skulle förutsätta en övergång till sämre jord eller åkerjordens

⁵ Den av hr Bulgakov felaktigt översatta meningen lyder i originalets tyska text som följer: ”Vom Standpunkt der kapitalistischen Produktions-Weise findet stets relative Verteuerung der Produkt statt, wenn um dasselbe Produkt zu erhalten, eine Auslage gemacht, etwas bezahlt werden muss, was früher nicht bezahlt wurde.” (Se sid. 702, svenska upplagan.)

avtagande fruktbarhet.⁶ För honom är det ”obekant” att Marx i hela sin omfattande analys av jordräntan *totalt gånger* påvisat, att avtagande och tilltagande produktivitet hos successiva kapitalinvesteringar betraktar han som absolut lika möjliga fall!

II. Teorin om jordräntan.

Marx' teori om jordräntan har hr Bulgakov över huvud taget inte förstått. Han är övertygad om att han slår sönder denna teori med följande två genmälen: 1) Enligt Marx ingår jordbrukskapitalet i profitkvotens utjämning, så att jordräntan skapas av den merprofit, som överstiger genomsnittsprofitkvoten. Enligt hr Bulgakov är detta oriktigt, ty monopoliet på jordegendomen utesluter den fria konkurrensen, som är en ofrånkomlig företeelse i processen för profitkvotens utjämning. Jordbrukskapitalet ingår icke i processen för profitkvotens utjämning. 2) Den absoluta räntan är blott ett speciellt fall av differentialränta, och det är oriktigt att särskilja den förra från den senare; detta särskiljande stöder sig på en fullständigt godtycklig dubbel tolkning av ett och samma faktum, nämligen monopoliet på egendomen såsom varande en av produktionsfaktorerna. Hr Bulgakov är så övertygad om sin bevisförings förkrossande verkan, att han inte kan avhålla sig från att formligen överösa Marx med en störtstur av kraftuttryck: *petitio principii*,⁷ icke-marxism, logisk fetischism, att Marx förlorat intellektuell rörelsefrihet etc. I själva verket bottnar hr Bulgakovs båda genmälen i ett tämligen stort misstag. Samma ensidiga förenkling av saken, som föranledde honom att bland flera olika möjliga tillfällen utropa ett eventuellt dylikt (en minskad produktion genom nya kapitalinvesteringar) som en universell lag för att åkerjordens fruktbarhet måste minska, för honom till att i denna fråga kritiklöst operera med begreppet ”monopol”, att upphöja detta begrepp till något i sitt slag lika universellt. Han förväxlar därvid de konsekvenser, som vid en kapitalistisk drift inom jordbruket härleder sig å ena sidan av *jordens begränsning* och å andra sidan av *privatäganderätten till jorden*. Detta är ju två skilda saker. Vi skall förklara det tydligare.

”Betingelsen, om också inte källan till jordräntans uppkomst”, skriver hr Bulgakov, ”utgörs av detsamma som föranlett möjligheten till monopolisering av jorden, nämligen jordens begränsade naturliga produktivkrafter och människans obegränsat ökade behov av den” (del I, sid. 90). I stället för ”jordens begränsade produktivkrafter” är det nödvändigt att säga: ”*Jordens begränsning*”. (Jordens begränsade produktivkrafter hänför sig, som vi redan påvisat, till den ”begränsning” som utgörs av den givna tekniska nivån, till produktivkrafternas förhandenvarande tillstånd.) *Jordens begränsning* är faktiskt under en kapitalistisk samhällsordning betingelsen för jordens monopolisering, *men därvidlag gäller det jorden som objekt för jordbruksdriften och inte som objekt för äganderätten*. I förutsättningen för jordbrukets kapitalistiska organisation inbegrips ofrånkomligt den förutsättningen, att all jord utnyttjas av enskilda, privata företag, *men däri innefattas ingalunda den förutsättningen*, att all jord är dessa företagens eller andra personers privata egendom eller någon privat egendom över huvud taget. Monopolet på jorden enligt rätten att äga densamma och monopoliet på att utnyttja jorden är två helt skilda saker, inte endast i logiskt, utan även i historiskt avseende. Logiskt sett kan man helt och fullt föreställa sig ett konsekvent organiserat kapitalistiskt jordbruk utan att någon som helst privatäganderätt till jorden är tillfinnandes, d. v. s. då jorden är statlig egendom eller allmänningar o. dyl. Även i verkligheten kan vi i alla framskridna kapitalistiska länder iaktta, att all jord utnyttjas av privata företag, men dessa företag exploaterar inte endast sin ägandes jord, utan de arrenderar även såväl privatägd jord som

⁶ Denna av Marx vederlagda uppfattning hos den klassiska ekonomin har naturligtvis ”kritikern” hr Bulgakov i likhet med sin läromästare Brentano okritiskt anammat. ”Villkoret för räntans uppkomst”, skriver hr Bulgakov, ”är lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet ...” (del I, sid 90). ”... Den engelska räntan ... skiljer faktiskt på successiva kapitalinvesteringar med olika, i allmänhet avtagande produktivitet” (del I, sid. 120).

⁷ I logiken betecknas såsom ”*petitio principii*” den felaktiga bevisföringen, då något bevisas med en tes, som i sin tur fordrar bevis. Red.

statens jord och jord, som utgör allmänningar (som exempelvis i Ryssland, varvid det som bekant är kapitalistiska bondehushåll, som går i spetsen för enskilt utnyttjande av böndernas allmänningar). Inte för inte gör Marx redan i början av sin analys av jordräntan det påpekandet, att den kapitalistiska produktionsmetoden träffar på (och underordnar sig) de mest olika former av jordäggande, med början från klanegendomen och feodal jordegendom och slutande med böndernas allmänningar.

Alltså — jordens begränsning föranleder ofrånkomligt blott monopolisering av jordbruksdriften (därest kapitalismens herravälde är för handen). Och då frågas: vilka är de ofrånkomliga följderna av *denna* monopolisering beträffande jordräntan? Jordens begränsning leder till att spannmålspriserna bestäms av produktionsvillkoren, inte på den medelgoda utan på den sämsta jorden i bruk. Detta spannmålspris ger farmaren (= den kapitalistiske jordbruksföretagaren) täckning för hans produktionskostnader och genomsnittsprofit på hans kapital. Företagaren på den bästa jorden erhåller en merprofit, som utgör den *differentiala räntan*. Frågan om det existerar privat äganderätt till jorden har absolut inget samband med frågan om uppkomsten av differentialräntan, vilken vid kapitalistiskt jordbruk är ofrånkomlig, även om det skulle gälla allmänningar, statlig, eller jord som icke ägs av någon. Den enda följden av jordens begränsning under kapitalistiska förhållanden är uppkomsten av differentialräntan som en följd av olika kapitalinvesteringars olika produktivitet. Hr Bulgakov ser som en andra följd frånvaron av fri konkurrens i jordbruket, i det han säger, att frånvaron av denna fria konkurrens förhindrar jordbrukskapitalets deltagande i bildandet av genomsnittsprofit. Detta är en tydlig förväxling av frågan om att bruka jorden med frågan om rätten att äga densamma. Av den faktiska begränsningen på jord (oavsett privat äganderätt till densamma) blir den logiska följden endast att all jord blir brukad av kapitalister-farmare, men alls inte nödvändigtvis några begränsningar ifråga om den fria konkurrensen mellan dessa farmare. Jordens begränsning är en allmän företeelse, som sätter sin prägel på varje slag av kapitalistiskt jordbruk. Det logiskt ohållbara i att förväxla dessa olika saker bekräftas även tydligt av den historiska utvecklingen. För att nu inte tala om England, där jordägandets åtskiljande från jordbruksdriften är uppenbart, där den fria konkurrensen mellan farmarna är nästan fullständig och där placeringen av inom handel och industri ackumulerat kapital i jordbruket har skett och fortfarande sker i mycket stor utsträckning. Men även i alla övriga kapitalistiska länder försiggår (tvärtemot hr Bulgakovs uppfattning, som i likhet med hr Struve förgäves söker beteckna den ”engelska” jordräntan som något fullkomligt säreget) *samma process* av jordägandets åtskiljande från jordbruksdriften, vilket dock sker under de mest olikartade former (arrenden och hypotek). Då denna process (som Marx så kraftigt poängterat) inte upptäcks av hr Bulgakov, så kan man också säga, att i vår herres hage ser han inte ens så stora djur som elefanter. I alla europeiska länder kan vi efter livegenskapens upphävande iaktta en rasering av det ståndsmässiga jordägandet, jordegendomen blir rörlig, handels- och industrikapital förflyttas till jordbruket, och arrenden och hypoteksskulder växer. Även i Ryssland, trots dess så framträdande feodala rester, ser vi efter reformen⁸ hur bönder, borgare och köpmän i ökad omfattning köper jord samt en utveckling av arrendesystemet ifråga om såväl privatägd som statlig jord eller *allmänningar* etc., etc. Varom vittnar nu dessa företeelser? De vittnar om uppkomsten av fri konkurrens inom *jordbruket* – *trots jordägarättens monopol* och trots de ändlöst olikartade formerna för detta ägande. För närvarande kan i vilket som helst kapitalistiskt land varje kapitalägare lika eller nästan lika lätt investera kapital i jordbruket (genom köp eller arrendering av jord) som i vilken som helst bransch inom handeln eller industrin.

I sina invändningar mot Marx' teori om differentialräntan påpekar hr Bulgakov, att ”alla dessa olikheter (olikheter i fråga om villkoren för framställning av jordbruksprodukter) är motstri-

⁸ Den av tsarregimen år 1861 genomförda bondereformen, som upphävde den tidigare livegenskapen. Övers. anm.

dande och *kan* (vår kursiv.) ömsesidigt eliminera varandra — ett avlägset läge, som redan påpekats av Robertus — kan elimineras av fruktbarheten, och skillnaden i fruktbarhet återigen kan utjämnas genom intensivare drift på vissa jordområden” (del I, sid. 181). Det är dock fåfängt av vår stränge läromästare att låtsas glömma, att detta faktum uppmärksammades redan av Marx, men att han dock inte gett detsamma en sådan ensidig värdering. ”Det är klart”, skriver Marx, ”att dessa två olika orsaker till differentialräntan, fruktbarheten och läget”, (den givna jordens läge) ”kan verka i motsatt riktning. En jordbit kan vara mycket bra belägen men mycket litet fruktbar eller tvärtom. Denna omständighet är viktig, ty den förklarar för oss, varför vid uppodling av mark i ett givet land man lika väl kan gå från bättre jord till sämre som omvänt. Slutligen är det klart, att framstegen i den sociala verksamheten överhuvud å ena sidan verkar nivellerande på läget, som grund till differentialränta i det den skapar lokala marknader och genom framställning av kommunikations- och transportmedel skapar läge. Men å andra sidan ökas skillnaden i fråga om landområdenas lokala lägen genom skilsmässan mellan agrikulturen och industrin och genom att stora produktionscentra bildas å ena sidan, liksom genom en ökad relativ isolering för landsbygden å andra sidan” — relative Vereinsamung des Landes (*Kapitalet*, III, sid. 617-618). Alltså — medan hr Bulgakov med segerviss attityd upprepar den länge kända *möjligheten*, att olikheterna kan ömsesidigt upphäva varandra, har Marx ställt nästa fråga om denna möjlighets förvandling till verklighet och påvisat, att vid sidan om nivellerande inflytanden observeras även differentierande dylika. Det slutliga resultatet av alla dessa ömsesidigt motverkande inflytanden utgörs av, som var och en vet, att överallt, i alla länder, *existerar* väldiga olikheter ifråga om jordens fruktbarhet och lägen. Hr Bulgakovs invändningar vittnar endast om att de är mycket dåligt genomtänkta.

Begreppet sista och minst produktiva användning av arbete och kapital, fortsätter hr Bulgakov i sina invändningar, ”kommer till likartad användning hos såväl Ricardo som Marx. Det är inte svårt att se vilket godtyckligt moment som införs med detta begrepp: låt oss säga att 10a kapital investeras i jorden, varvid varje efterföljande a ger mindre avkastning än näst föregående. Den sammanlagda mängden produkter är lika med A. Det är tydligt, att den genomsnittliga produktiviteten hos varje a är lika med $A/10$; och utgår man från det sammanlagda kapitalet som en enda helhet, bestäms priset just av denna genomsnittliga produktivitet” (del I, sid. 82). Det är tydligt, svarar vi till detta, att hr Bulgakov med sina yppiga fraser om ”jordens begränsade produktivkrafter” förbisett *en liten detalj*, nämligen jordens begränsning. Denna begränsning — som är fullständigt oavhängig varje som helst *egendom* ifråga om jorden — skapar ett visst slags monopol, nämligen följande: enär all jord blir utnyttjad av farmarna, enär efterfrågan finns på hela den mängd spannmål, som produceras på denna jord, däribland också på den från den sämsta och den från marknaden mest avlägsna jorden, då förstår man också, att spannmålspriserna bestäms av produktionskostnaderna på den sämsta jorden (eller av produktionskostnaderna i samband med den minst produktiva kapitalinvesteringen). Hr Bulgakovs ”genomsnittliga produktivitet” är en innehållslös aritmetik, ty ett faktiskt bildande av detta genomsnitt förhindras av jordens begränsning. För att denna ”genomsnittliga produktivitet” skulle kunna bildas och bestämma priset, vore det nödvändigt, att varje kapitalist utan undantag inte endast skulle kunna placera kapital i jordbruket (i den mån, som vi redan påpekat, det *existerar* fri konkurrens inom jordbruket), utan dessutom, att varje kapitalist utöver redan befintliga jordbruk när som helst även skulle kunna skapa *nya* sådana. Vore det så, då skulle det inte finnas någon skillnad mellan industrin och jordbruket, men skulle det heller inte uppstå någon jordränta. Men just jordens begränsning gör att det inte förhåller sig så.

Vi går vidare. Hittills har vi resonerat med fullständigt åsidosättande av frågan om jordägandet. Vi har sett att detta förfarande var nödvändigt såväl ur logisk synpunkt som med hänsyn till historiska fakta, vilka vittnar om uppkomsten och utvecklingen av kapitalistiska jordbruk under vilka som helst former av jordägande. Vi tar nu även detta i betraktande. Vi förutsätter att all jord ägs av privata personer. Hur återverkar detta på jordräntan? Differential-

räntan kommer att inkasseras av jordägaren enligt hans rätt till den egendom, som farmaren får utnyttja; när differentialräntan är en mer-profit utöver den normala, genomsnittliga profiten på kapital och när fri konkurrens beträffande frihet att investera kapital i jordbruksföretag förefinns (respektive skapas av den kapitalistiska utvecklingen) inom jordbruket som sådant, så kan jordägaren alltid finna farmare, som nöjer sig med genomsnittsprofiten och avstår merprofiten åt jordägaren. Det privata ägandet av jord skapar ingen differentialränta, utan det medför endast att den överförs ur farmarens i jordägarens händer. Är betydelsen av privat äganderätt till jorden begränsad av detta? Kan man förutsätta, att jordägaren *gratis* överlåter rätten åt farmaren att exploatera den allra sämsta eller den i bruk minst räntabla jorden, som endast ger genomsnittsprofiten på kapitalet? Naturligtvis inte. Jordägandet är ett monopol, tack vare detta monopol kräver jordägaren betalning av farmaren även för denna jord. Denna betalning utgör den *absoluta räntan*, som inte har något som helst sammanhang med de olika kapitalinvesteringarnas olika produktivitet och som *härleder sig ur det privata jordägandet*. Då hr Bulgakov anklagar Marx för att ge en dubbel tolkning av ett och samma monopol, har han inte gjort sig mödan att genomtänka, att vi härvidlag faktiskt har att göra med två slags monopol. För det första existerar ett (kapitalistiskt) monopol på själva jordbruksdriften. Detta monopol uppstår genom jordens begränsning och är därför ofrånkomligt i varje kapitalistiskt samhälle. Detta monopol leder till att spannmålspriserna bestäms av produktionsvillkoren på den sämsta jorden, men överskottet eller merprofiten, som inbringas på det investerade kapitalet i den bättre jorden eller de mer produktiva kapitalinvesteringarna, är det som bildar differentialräntan. Denna ränta uppstår fullständigt oberoende av det privata jordägandet, vilket endast ger möjlighet för jordägaren att inhämta denna ränta hos farmaren. För det andra existerar det privata jordägandets monopol. Varken logiskt eller historiskt är detta senare monopol på något sätt olösligt⁹ förbundet med det förra. Detta monopol utgör i sig självt inget nödvändigt för det kapitalistiska samhället eller för jordbrukets kapitalistiska organisation. Å ena sidan kan vi mycket väl tänka oss ett kapitalistiskt jordbruk utan något privat jordäggande, och många konsekventa borgerliga ekonomer har krävt nationalisering av jorden. Å andra sidan kan vi även i verkligheten träffa på kapitalistiska jordbruk, där jorden inte är i privat ägo, exempelvis jordbruk å statens jord och på byalagens allmänningar. Därför är det absolut nödvändigt att särskilja dessa två arter av monopol och följaktligen lika nödvändigt att jämsides med differentialräntan även erkänna den absoluta räntan, som uppstår till följd av det privata jordägandet.¹⁰

⁹ Det torde vara onödigt att påminna läsaren om att vi, då vi här har att göra med den allmänna teorin om jordräntan och jordbrukets kapitalistiska organisation, inte berör sådana saker som historiska data beträffande det privata jordägandet eller dess omfattning, och inte heller om det avbräck den transoceaniska konkurrensen medfört för det av oss senast påvisade monopolet och delvis också för de tvenne olika formerna av monopol etc.

¹⁰ I den år 1905 utgivna *Theorien über den Mehrwert*, II Band, II Theil, ger Marx en förklaring till frågan om den absoluta räntan, som bekräftar riktigheten i min tolkning av saken (särskilt beträffande monopolets två former). Vi citerar detta avsnitt hos Marx: "Om jorden skulle förekomma som ett obegränsat element inte endast i förhållande till kapitalet och till befolkningen, utan även faktiskt, d. v. s. att den skulle vara 'obegränsad' som 'vatten och luft', att den skulle 'förefinnas i obegränsade mängder' (citat från Ricardo), då skulle den ena personens besittningstagande av jord faktiskt inte utgöra något hinder för en annan att göra detsamma. Då skulle det inte kunna existera någon privat äganderätt till jorden (och inte bara privat, utan även statlig jord och 'allmänningar' skulle inte finnas). I sådant fall och om därtill all jord överallt hade samma kvalitet, så skulle man inte kunna uppbära någon ränta för densamma ... Själva innebörden i frågan består i följande: om jorden i förhållande till kapitalet skulle förefinnas liksom varje annan elementär naturkraft, så skulle kapitalet kunna verka inom jordbruket precis som i vilken som helt annan bransch inom industrin. Då skulle det inte finnas något privat jordäggande och ingen jordränta. Om jorden däremot 1) är begränsad och 2) redan blivit egendom, om kapitalet som villkor för sin uppkomst möter äganderätten till jorden — så förhåller sig också saken i de länder, där den kapitalistiska produktionen utvecklas, men i sådana länder, där tidigare detta villkor inte var tillfinnandes (såsom i gamla Europa), där skapar den kapitalistiska produktionen själv dylika villkor, exempelvis nu i Förenta Staterna — då är jorden för kapitalet inte något elementärt tillgängligt verksamhetsområde. Därför existerar också den absoluta räntan oberoende av differentialräntan" (sid. 80-81). Här har Marx med all önskvärd tydlighet gjort skillnad på jordens begränsning och jorden såsom privategendom. (Författarens fotnot till 1908 års upplaga. *Red.*)

Möjligheten för att absolut ränta uppstår ur jordbrukskapitalets mervärde, förklarar Marx med att inom jordbruket det variabla kapitalets beståndsdel i kapitalets allmänna sammansättning är högre än genomsnittet (ett fullt naturligt antagande med hänsyn till jordbrukets otvivelaktigt efterblivna teknik i jämförelse med industrin). Alldenstund det förhåller sig så är följaktligen jordbruksprodukternas värde i allmänhet högre än deras produktionspris, och mervärdet högre än profiten. Det privata jordägandets monopol förhindrar emellertid att detta överskott i sin helhet ingår i profitens utjämningsprocess, och den absoluta räntan tas ur detta överskott.¹¹

Hr Bulgakov är mycket missnöjd med denna förklaring och utbrister: ”Vad är nu detta mervärde för något, som liksom kläder eller bomull eller vilken som helst annan vara kan tillfredsställa en eventuell efterfrågan? Det är framför allt inget materiellt ting, det är ett begrepp, som tjänar som uttryck för ett visst samhälleligt produktionsförhållande” (del I, sid. 105). Detta sätt att ställa ”materiellt ting” och begrepp i motsatsförhållande till varandra är ett tydligt exempel på den skolasticism, som man för närvarande med sådan förkärlek använder sig av i form av ”kritik”. Vilken betydelse skulle ett ”begrepp” om en del av den samhälleliga produkten kunna ha ifall detta begrepp inte motsvarades av ett bestämt ”materiellt ting”? Mervärdet är en ekvivalent i form av pengar för merprodukten, som i sin tur består av en viss del av klädet, bomullen, spannmålen och alla övriga varor. (Detta ”viss” får naturligtvis inte uppfattas i den meningen att vetenskapen konkret kan fastställa denna del, utan måste begripas i den meningen, att det är vissa villkor, som i allmänna drag bestämmer storleken av denna del.) I jordbruket är merprodukten större (i proportion till kapitalet) än inom andra näringsgrenar, än inom industrin, och detta överskott (som inte ingår i profitens utjämning till följd av jordegendomens monopol) kan givetvis ”räcka eller inte räcka till för att tillfredsställa efterfrågan” från monopolisten—jordägaren.

Vi kan bespara läsaren från en utförlig redogörelse över den ränteteori, som hr Bulgakov skapat, enligt hans egen blygsamma förklaring ”efter egen förmåga” och ”efter egna linjer” (del I, sid 111). Det är tillräckligt med några anmärkningar för att karaktärisera denna produkt av ”den sista, minst produktiva förbrukningen” av professors-”arbetet”. Denna ”nya” ränteteori är konstruerad enligt det gamla receptet: ”allt eller intet — för ska de va, så ska de va”. Finns det fri konkurrens — ja, då kan det inte heller finnas någon som helst inskränkning av densamma (trots att någon sådan absolut fri konkurrens aldrig har existerat någonstans). Finns det monopol — ja, då är saken klar. Vilket betyder, att jordräntan alls icke inhöstas ur mervärdet, inte ens ur jordbruksprodukten; den hämtas ur en produkt av icke-jordbruksarbete, den är helt enkelt en gåva, en slags skatt, ett avdrag på hela den samhälleliga produktionen, en jordägarens växel. ”Jordbrukskapitalet med sin profit och jordbruksarbetet, jordbruket i allmänhet som område för investeringar av kapital och arbete utgör alltså status in statu¹² i det kapitalistiska riket ... alla (sic!) bestämmningar av kapital, mervärde, avlöning och värde över huvud taget visar sig vara endast skenbara i fråga om jordbruket” (del I, sid. 99).

¹¹ Vi anser det vara nödvändigt att uppehålla oss särskilt utförligt vid frågan om Marx' ränteteori bl. a. därför, att vi påträffat en felaktig uppfattning om densamma även hos hr P. Maslov (i artikeln ”Till agrarfrågan”, publ. i *Zjizn*, nr 3 och 4 år 1901), som erkänner en avtagande produktivitet till följd av nya kapitalinvesteringar, om inte som någon slags lag, så dock som en ”vanlig” och liksom normal företeelse, varvid han sätter denna företeelse i förbindelse med differentialräntan och förnekar teorin om den absoluta räntan. Hr P. Maslovs intressanta artikel innehåller många riktiga påpekanden, adresserade till herrar kritiker, men å andra sidan innehåller den, förutom nyssnämnda felaktiga teori hos författaren (som i sitt försvar av marxismen inte bemödat sig att exakt bestämma skillnaden mellan ”sin” och Marx' teori), även en rad av oförsiktiga och fullständigt oriktiga påståenden, exempelvis att hr Berdjajev ”fullständigt befriat sig från de borgerliga skribenternas inflytande” och utmärker sig för sin ”fasta ståndpunkt i klasshänseende utan förfång för objektiviteten”, att ”i många fall Kautskys analyser delvis är tendentiösa”, att Kautsky ”inte alls preciserat i vilken riktning produktivkrafterna utvecklas inom jordbruket”

O.S.V.

¹² En stat i staten. Red.

Så är det. Ja, så förhåller det sig. Nu är allting klart: såväl kapitalister som anställda arbetare i jordbruket allesammans är enbart skenbara storheter. Men om hr Bulgakov tillfälligtvis pratar bredvid munnen, så händer det också ibland att han överväger saken och inte är fullt så tokig. Fjorton sidor längre fram i hans bok kan vi läsa: "Produktionen av jordbruksprodukterna kostar samhället en viss mängd arbete; detta är deras värde." Utmärkt! Det betyder att åtminstone "definitioner" av värdet är storheter, som inte är fullt så skenbara. Och vidare: "När produktionen är kapitalistiskt organiserad och kapitalet står i spetsen för produktionen, så bestäms spannmålspriserna enligt produktionspriserna, vilket betyder att det genomförs en beräkning av produktiviteten hos de givna investeringarna av arbete och kapital i jämförelse med den genomsnittligt samhälleliga produktiviteten". Förträffligt! Det betyder, att även "definitionerna" av kapital, mervärde och avlöningar är storheter, som inte är fullständigt skenbara. Det betyder, att fri konkurrens (om också inte absolut fri) är tillfinnandes, ty utan kapitalöverföringar från jordbruket och till industrin och tvärtom skulle det vara omöjligt med "en beräkning av produktiviteten i jämförelse med den genomsnittligt samhälleliga". Och vidare: "Tack vare monopoliet på jorden höjs priset utöver värdet intill en gräns som marknadsvillkoren kan tillåta". Utomordentligt! Om vi nu blott visste varifrån hr Bulgakov har fått att gåvan, skatten, växeln osv. är beroende av marknadsförhållandena! Om nu priset tack vare monopoliet höjs intill de gränser som marknadsförhållandena tillåter, så är hela skillnaden mellan den "nya" och "gamla" ränteteorin endast den, att författaren, då han gick sin "egen väg", å ena sidan inte förstod skillnaden mellan inflytandet från jordens begränsning och inflytandet från det privata jordägandet, och å andra sidan inte förstod sammanhanget mellan begreppet "monopol" och begreppet "den sista minst produktiva investeringen av arbete och kapital". Är det sedan att förvåna sig över, att hr Bulgakov efter ytterligare fem sidor redan glömt "sin egen" teori och resonerar om "efter vilken metod denna (jordbruks-) produkt fördelas mellan jordägaren, den kapitalistiske farmaren och jordbruksarbetarna". En glänsande final på en glänsande kritik! Ett anmärkningsvärt resultat av detta nya tillskott och senare berikande av den politiska ekonomins vetenskap — *Bulgakovs ränteteori!*

III. Maskinerna i jordbruket.

Vi övergår nu till det enligt hr Bulgakovs utlåtande "beaktansvärda" arbetet av Hertz ("Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus". Wien 1899. I rysk översättning av A. Iljinsky, S:t Petersburg 1900). Och då måste vi bland annat uppehålla oss en stund med att analysera de ovannämnda båda skribenternas likartade bevisföringar samtidigt.

Frågan om maskinerna i jordbruksdriften och den därmed intimt förbundna frågan om stor-driften och smådriften i jordbruket har synnerligen ofta föranlett "kritiker" att "vederlägga" marxismen. Längre fram i texten skall vi utförligt behandla några detaljerade uppgifter de anfört, men först skall vi granska de allmänna omdömena i saken. Kritikerna har ägnat många sidor åt detaljerade resonemang med anledning av att maskinernas användning i jordbruksdriften möter större svårigheter och att de därför också används i mindre utsträckning och har mindre betydelse än inom industrin. Allt detta är obestridligt och har också exakt påvisats av exempelvis Kautsky, vars namn blott behöver nämnas för att herrar Bulgakov, Hertz och Tjernov skall bli nära nog utom sig. Men detta obestridliga faktum kan inte på något sätt vederlägga, att det sker en hastig utveckling i fråga om maskinernas användning inom jordbruket, varigenom också en väldig omvandling åstadkoms i jordbruket. Kritikerna kan "värja sig" mot denna ofrånkomliga slutsats genom exempelvis dylika djuptänkta omdömen: "... jordbruket kännetecknas av naturens herravälde i produktionsprocessen, av den mänskliga viljans ofrihet" (Bulgakov, del I, sid. 43) ... "i stället för människans osäkra och inexakta arbete utför den" (d. v. s. maskinen i industrin) "med matematisk precision såväl mikroskopiska som kolossala arbeten. Maskinen kan inte utföra något dylikt (?) i fråga om produktion av jordbruksprodukter, ty hittills har det varit så att arbetsinstrumentet inte

befunnit sig i människans händer, utan hos moder naturen. Detta är ingen metafor”¹³ (citerat från samma ställe). Det är faktiskt ingen metafor, utan helt enkelt en tom fras, ty var och en vet att den ångdrivna plogen, radsåningsmaskinen, tröskverket etc. *gör* arbetet *mer* ”säkert och exakt”, och följaktligen är uttrycket: ”kan inte utföra något dylikt” ingenting annat än att prata strunt! Samma struntprat är det att säga, att maskinen i jordbruket ”kan inte i någon som helst grad (sic!) revolutionera *produktionen*” (Bulgakov, del I, sid. 43-44, där han dessutom citerar specialister på tillverkning av jordbruksmaskiner, vilka dock endast talar om den relativa skillnaden mellan industri- och jordbruksmaskiner), eller att säga: ”inte nog med att maskinen här inte kan förvandla arbetaren till sitt bihang (?), utan här bibehåller arbetaren sin uppgift att vara processens ledare” (sid. 44) — exempelvis en som matar ett tröskverk? Ångplogens överlägsenhet söker hr Bulgakov förringa genom att hänvisa till Stumpfe och Kutzleb (som beskrivit småbrukets förmåga att konkurrera med storbruket) i motsats till slutsatserna av specialisterna på tillverkning av jordbruksmaskiner och på jordbruksekonomi (Fühling och Perels), varvid även figurerar dylika argument som att den ångdrivna plogen fordrar en speciell jordmån¹⁴ och ”synnerligen vidsträckta egendomar” (ett argument, som enligt hr Bulgakov inte riktar sig mot småbruket, utan mot den ångdrivna plogen!), att *vid 12 tums* djupplöjning blir arbetet *billigare* med dragdjur än med ångdriven plog, etc. Man kan skriva hela volymer med dylika argument utan att därmed vederlägga vare sig att ångplogen möjliggjort synnerligen djup plöjning (även djupare än 12 tum) och inte heller, att dess användning mycket hastigt har ökat: i England används den år 1867 endast å 135 egendomar men år 1871 var redan över 2.000 ångplogar i bruk (Kautsky); i Tyskland ökade antalet jordbruk, som använde ångplogar från 836 år 1882 till 1.696 år 1895.

Till frågan om jordbruksmaskinerna citerar hr Bulgakov upprepade gånger Fr. Bensing, ”författaren till en speciell monografi om jordbruksmaskinerna”, som han utlåter sig om honom (del I, sid. 44). Det skulle vara en stor orättvisa om vi inte noterade även i detta fall *hur* hr Bulgakov citerar och *hur* han får prygel även av sina åberopade vittnen.

Hr Bulgakov påstår, att Marx' ”konstruktion” om hastigare tillväxt av det konstanta kapitalet i jämförelse med det variabla inte kan tillämpas i fråga om jordbruket och åberopar sig därvid på nödvändigheten av allt större investeringar i form av arbetskraft i följd med jordbrukets ökade produktivitet samt citerar bland annat en kalkyl av Bensing. ”Behovet i allmänhet av mänskligt arbete visar sig vid olika jordbrukssystem vara följande, beräknat på 60 hektar: vid treskiftesbruk 712 arbetsdagar, vid det norfolska växelbruket 1.615 arbetsdagar och vid växelbruk med betydande produktion av betväxter 3.179 arbetsdagar (Franz Bensing: *Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft*,¹⁵ 1 sid. 42, utgiven i Breslau 1897. I Bulgakovs bok del I, sid 32). Saken är bara den, att Bensing med denna kalkyl just velat bevisa maskinernas ökade roll. På grundval av dessa siffror gör han en beräkning för hela Tyskland med resultat, att de befintliga jordbruksarbetarna skulle ha räckt till för bearbetning av jorden endast enligt treskiftesbruk och att införande av växelbruk i allmän omfattning följaktligen skulle ha varit *omöjligt*, om man inte hade använt sig av maskiner. Enär det är bekant, att nästan inga som helst maskiner kom till användning då det gamla treskiftesbruket var förhärskande, så bevisar också Bensings kalkyl *motsatsen* till vad hr Bulgakov vill bevisa. Denna kalkyl bevisar nämligen, att jordbrukets ökade produktivitet ofrånkomligt måste följas av en hastigare tillväxt av det konstanta kapitalet i jämförelse med det variabla.

I samband med sitt påstående, att ”det existerar en grundläggande (sic!) skillnad i fråga om maskinernas roll inom industrin och jordbruket”, citerar hr Bulgakov ånyo Bensing:

¹³ Ett grekiskt ord som i språkligt hänseende betyder liknelse — bildligt uttryck. övers. anm.

¹⁴ Med ”segerviss” uppsyn söker Herz enträget bevisa oriktigheten i ”det absoluta” omdömet (sid. 65), att den ångdrivna plogen ”under alla omständigheter” är fördelaktigare än en vanlig plog. Detta är just vad som kallas för — att slå in öppna dörrar!

¹⁵ Jordbruksmaskinernas inflytande på folk- och privathushållen. Red.

”jordbruksmaskinerna är inte kapabla att åstadkomma samma obegränsade produktionsökning som industrins maskiner ...” (del I, sid. 44). Och återigen har hr Bulgakov otur. Bensing har noterat denna skillnad (men absolut ingen ”grundläggande” skillnad) mellan industri- och jordbruksmaskiner i början på sjätte kapitlet, som har till rubrik: ”Jordbruksmaskinernas inflytande på bruttoinkomsten”. Efter att grundligt och med hänsyn till varje slags maskin och speciellt till de av honom själv ställda frågorna ha studerat facklitteratur om jordbruket, kommer Bensing till följande allmänna slutsatser: en ökning av bruttoinkomsten med 10 % erhålls vid användning av ångdriven plog, vid användning av radsåningsmaskin 10 % och tröskverk 15 %, vartill kommer att radsåningsmaskinen inbesparar 20 % utsäde, och endast i fråga om maskiner för potatisupptagning märks en sänkning av bruttoinkomsten med 5 %. Hr Bulgakovs påstående: ”I varje fall är ångplogen den enda av jordbruksmaskinerna, till vars förmån det kan anföras vissa tekniska synpunkter” (del I, sid. 47-48), blir *i varje fall* vederlagt av samme Bensing, som hr Bulgakov så oförsiktigt åberopar.

För att möjliggöra en mer exakt och fullständigare uppfattning om maskinernas betydelse i jordbruket framlägger Bensing ett flertal kalkyler om resultaten för jordbrukare utan maskiner, med endast en maskin, med två, o. s. v. och slutligen för jordbrukare, som har samtliga de viktigaste maskinerna, inklusive ångplog samt transportbanor för jordbruksändamål (Feldbahnen). Det visar sig, att då maskiner saknas, är bruttoinkomsten = 69.040 mark och utgifterna = 68.615 mark, nettoinkomsten = 425 mark eller 1,37 mark per hektar. Men när samtliga av de viktigaste maskinerna kommer till användning är bruttoinkomsten = 81.078 mark, utgifterna 62.551 mark, och nettoinkomsten blir 18.526 mark, vilket blir 59,76 mark per hektar, d. v. s. *mer än fyrtio gånger högre netto*. Och detta enbart till följd av maskinerna, ty i ovanstående beräkningar förutsätts, att systemet inom respektive jordbruk f. ö. är oförändrat! Det säger sig självt, och påvisas också i Bensings nyssnämnda beräkningar, att användning av maskiner medför en väldig tillväxt av det konstanta kapitalet och *minskning* av det variabla (d. v. s. det kapital, som förbrukas på arbetskraften, och följaktligen en minskning av själva antalet arbetare). Kort och gott — hela Bensings verk, från pärm till pärm, vederlägger Bulgakov och bevisar såväl stordriftens överlägsenhet inom jordbruket som att lagen om det konstanta kapitalets tillväxt på det variabla kapitalets bekostnad äger sin giltighet även beträffande denna näringsgren.

Endast ett enda faktum för hr Bulgakov och Bensing närmare varandra, nämligen att den senare står på en rent borgerlig ståndpunkt, fullständigt oförstående för de motsättningar, som är karakteristiska för kapitalismen, och han blundar välvilligt för bland annat sådana fakta som att maskinerna tränger undan och gör arbetare arbetslösa. De tyska professorernas sansade och exemplariske lärjunge uttrycker sig lika hätskt om Marx som hr Bulgakov gör. Bensing är dock mer konsekvent — han betecknar Marx som en ”maskinens motståndare” över huvud taget, såväl ifråga om jordbruket som industrin, då nämligen Marx skulle ”förvränga fakta” med sina förklaringar om maskinernas skadliga verkningar visavi arbetarna och genom att i övrigt tillskriva maskinerna allt slags fördärv (Bensing, 1. c. sid. 4, 5 och 11). Hr Bulgakovs inställning visavi Bensing uppenbarar för oss vad hrr ”kritiker” tar hos de borgerliga lärde, och vad de ser mellan fingrarna med.

Vilken art av ”kritik” som Hertz presterar framgår tillräckligt tydligt av nedanstående exempel. På sidan 149 (i ryska översättningen) anklagas Kautsky för att använda sig av ”kåserimetoder”. På sidan 150 ”vederlägger” han påståendet om stordriftens företräden i fråga om maskiners användning med slika argument: 1) medelst andelsföreningar är inköp av maskiner *möjligt* även för småbruken. Observera — detta skall vara en vederläggning av *den faktiska* mer omfattande användningen av maskiner inom storbruken! Vem som har större *möjligheter* att tillgodogöra sig andelsföreningarnas fördelar, skall vi resonera om med Hertz i en annan

översikt. 2) David har i *Sozialistische Monatshefte*¹⁶ (V,2) påvisat, att användningen av maskiner inom småbruket ”har stor omfattning och hastigt ökar ... att radsåningsmaskiner ofta (sic!) påträffas t. o. m. inom mycket små jordbruksföretag. Så även beträffande slåtter- och andra maskiner” (sid. 63). Av Davids artikel framgår dock, att han tagit endast *de absoluta* siffrorna om antalet jordbruk med maskiner, men inte uppgett det procentuella förhållandet mellan dessa jordbruk och hela antalet jordbruk inom respektive grupper i storlekshänseende (vilket naturligtvis Kautsky gjort).

Vi sammanställer dessa siffror, som hänförs till hela Tyskland för år 1895.¹⁷

Grupper av jordbruk	Samtliga i antal	Däribland de som använder maskiner					
		Såningsmaskiner	%	Rad-såningsmaskiner	%	Slåtter- o. skörde-maskiner	%
Upptill 2 hekt.	3.236.367	214	0.01	14.735	0,46	245	0,01
mellan 2-5 „	1.016.318	551	0,05	13.088	1,29	600	0.05
„ 5-20 „	998.804	3 252	0,33	48.751	4,88	6,746	0,68
„ 20-100,,	281.767	12.091	4,29	49.852	17,69	19.535	6,93
över 100	25.061	12.565	50,14	14.366	57,32	7.958	31,75
Inalles	5.558.317	28.673	0,52	140.792	2,54	35.084	0,63

Inte sant — nog understryker väl dessa siffror Davids och Hertz' prat om att sånings- och slåtermaskiner ”ofta” påträffas ”t. o. m. inom mycket små jordbruksföretag”? Och när Hertz drar ”slutsatsen”, att ”Kautskys påstående inte håller måttet inför kritiken från statistikens sida”, så kan man fråga sig: vem är det nu av parterna som faktiskt använder sig av kåserimetoder?

Som en kuriositet måste nämnas, att hrr ”kritiker”, som förnekar storföretagens fördelar i fråga om maskinens fulla utnyttjande, som förnekar det av detta faktum föranledda omåttliga arbetet och den otillräckliga konsumtionen inom småbruket, likväl, då de tvingas beröra det faktiska sakläget (och då de glömmar sin ”huvuduppgift” — att vederlägga den ”ortodoxa” marxismen), slår ihjäl sig själva. ”Storbruket”, skriver exempelvis hr Bulgakov i sin bok (del II, sid. 115), ”utnyttjar alltid kapitalet intensivare än småbruket, vilket helt naturligt medför att produktionens mekaniska faktorer får företräde i jämförelse med den levande arbetskraften”. Att hr Bulgakov i egenskap av ”kritiker” liksom hrr Struve och Tugan-Baranovskij har en viss böjelse för vulgär-ekonomi, i det han ställer produktionens ”mekaniska faktorer” i motsatsförhållande till de levande, är verkligen ”helt naturligt”. Men var det nu så naturligt att han så där oförsiktigt förnekade storbrukets fördelar?

Om koncentrationen inom jordbruksproduktionen uttrycker sig hr Bulgakov på så sätt att han talar om ”koncentrationens mystiska lag” etc. Men så finner han sig föranlåten att syssla med statistikens uppgifter från England, och då visar det sig, att tendensen till koncentration varit tillstädes från 1850-talet och ända intill slutet på 1870-talet. ”De mindre jordbruket har förenats till större dylika”, skriver hr Bulgakov. ”Denna konsolidering av jordstyckena är alls inget resultat av kampen mellan stordrift och smådrift (?), utan en medveten strävan av 'the landlords' att höja sina ränteintäkter genom sammanslagning av några mindre jordbruk, som betalar mindre arrende till större dylika, som är i stånd att betala större arrenden” (del I, sid.

¹⁶ Tysk tidskrift, revisionisternas huvudorgan, utgiven i Berlin från och med 1897. I densamma medverkade, förutom ovannämnda Fr. Hertz och Edv. David, även Edv. Bernstein samt Konrad Schmith, W. Heine, M. Schtippel med flera.

¹⁷ *Stat. de D. R.* 112. Bd., s. 36. 115

239). Kan läsarna förstå detta: *inte* kamp mellan stordrift och smådrift, *utan* den senare såsom varande mindre räntabel undanträngs av den förra? ”Så snart jordbruksdriften ställts på kapitalistiska fötter är det också obestridligt, att det stora kapitalistiska jordbruket inom vissa gränser har sina företrädarna framför det mindre kapitalistiska” (del I, sid.239-240). Om detta är obestridligt, varför väsnas då Bulgakov till den grad, och varför väsnades han (i *Natjalo*) mot Kautsky, som *börjar* sitt kapitel om stordriften och smådriften (i sin bok *Agrarfrågan*) med förklaringen: ”Ju mer kapitalistiskt jordbruket blir, desto större blir den kvalitativa skillnaden i tekniskt avseende mellan smådrift och stordrift”?

Men inte endast perioden för det engelska jordbrukets uppblomstring utan även dess krisperiod ger anledning till slutsatser, som är ofördelaktiga för småbruket. Kommissionsrapporter för de senaste åren ”förfäktar med förvånansvärd envishet, att det var just småbrukarna, som hade största kännningen av krisen” (del I, sid. 311). ”Deras hus är sämre än genomsnittsbostaden för arbetare på landsbygden”, sägs i en rapport om mindre ägare ... ”Allt deras arbete är utomordentligt ansträngande och de har längre arbetsdag än arbetarna, vartill många av de förra säger, att de befinner sig i ett sämre materiellt läge än de senare, att de inte lever så bra och mer sällan äter färskt kött ...” ”The yeomen med betungande hypotek, har gått under först (del I, sid. 316) ... ”De hushållar så sparsamt som endast ett fåtal bland arbetarna måste göra ...” ”Småfarmarna kan ännu så länge uppehålla sig endast tack vare familjemedlemmarnas gratisarbete”. ”Att småfarmarens liv är oändligt mycket svårare än arbetarens är nödvändigt att tillägga” (del I, sid. 321). Vi har citerat allt detta för att läsaren skall kunna bedöma riktigheten i följande hr Bulgakovs slutsats: ”Den obarmhärtiga ruineringsen av jordbruk, som tidigare, före agrarkrisen, lyckades hålla sig uppe, säger oss endast (!), att småföretagaren i sådana situationer stupar fortare än den större — ingenting annat (sic!). Att därav draga någon generell slutsats om deras livsduglighet i allmänhet är absolut omöjligt, ty under denna epok visade det sig, att hela det engelska jordbruket var insolvent” (del I, sid. 333). Utmärkt — inte sant? Och i hr Bulgakovs kapitel om de allmänna villkoren för utvecklingen av bondehushållen blir detta anmärkningsvärda sätt att dra slutsatser t. o. m. generaliserat: ”Det plötsliga prisetfallet återverkar tungt på alla former (alla former?) av produktionen, men bondehushållet, som i kapitalhänseende är svagast, är naturligtvis mindre uthålligt än storbruket (vilket alls inte berör frågan om dess livsduglighet)” (del II, sid. 247). Alltså — i det kapitalistiska samhället är det i kapitalhänseende svagaste jordbruket mindre uthålligt, men detta berör inte frågan om dess livsduglighet ”i allmänhet”!

I fråga om konsekvensen i omdömena ligger saken lika illa till hos Hertz. Denne ”vederlägger” (medelst här ovan karakteriserade trick) Kautsky, men när det blir tal om Amerika erkänner han detta lands fördelar av att ha storbruk, som tillåter ”användning av maskiner i betydligt större omfattning än vad vår småbrukshushållning kan medgiva” (s. 36). Han erkänner, att ”den europeiske bonden, som håller fast vid föråldrade, rutinmässiga produktionsmetoder, som i likhet med arbetaren sliter för sitt brödstycke, ofta inte strävar till något bättre” (citerat från samma ställe). Hertz erkänner även som en allmän företeelse, att ”smådriften använder sig av jämförelsevis mera arbete än stordriften”. (s. 74); han skulle med fördel kunna ta del av hr Bulgakovs uppgifter om ökade skörderesultat tack vare införande av ångplogar. (s. 67-68, etc.)

En naturlig följeslagare till konsekvensen i våra kritikers teoretiska uppfattning om jordbruksmaskinernas betydelse är deras hjälplösa upprepanande av agrarernas direkt reaktionära argument mot maskinerna. Hertz är mycket obeslutsam i denna, det är sant, mycket ömtåliga fråga. Då han talar om svårigheterna, som är tillfinnandes för jordbruket att införa maskiner, framhåller han: ”man har hört den meningen uttalas, att under vintern är det så mycket tid till övers, att tröskning för hand brukar vara fördelaktigare” (sid. 65). Hertz är tydligen med den för honom kännetecknande logiken böjd för att därav dra slutsatsen, att detta faktum inte talar emot smådriften, inte mot de kapitalistiska hindren för införande av maskiner, utan mot

maskinerna. Däremot finner hr Bulgakov anledning att förebrå Hertz, att han är "allt för bunden av sitt partis mening i saken" (del II, sid. 287). Den ryske professorn är naturligtvis frigjord från dylika förnedrande "band" och förklarar helt stolt: "Jag är naturligtvis tillräckligt fri från de i stor utsträckning, särskilt inom den marxistiska litteraturen spridda fördomarna, att man måste se en progress i varje maskin" (del I, sid. 48). Den fritt svävande tanken i detta praktfulla omdöme har tyvärr ingen motsvarighet i hans slutsatser om konkreta saker. "Det ångdrivna tröskverket", skriver hr Bulgakov, "som berövar många, många arbetare deras sysselsättning under vintrarna, var otvivelaktigt till betydlig skada för de arbetare, som det inte längre lönade sig att anställa tack vare tröskverkets tekniska fördelar."¹⁸ Detta påvisar bland annat Goltz, som t. o. m. ställer ett utopiskt önskemål" (del II, sid. 103), nämligen önskemålet att *begränsa* tröskverkets, i synnerhet det ångdrivna tröskverkets användning "för att förbättra läget för jordbruksarbetarna", tillägger Goltz, "och även för att minska emigrationen och migrationen" (med migrationen har Goltz troligen åsyftat inflyttningen till städerna).

Vi erinrar läsarna om att just denna idé av Goltz har noterats även av Kautsky i *Agrarfrågan*. Det är därför inte utan intresse att jämföra hur respektive parter ställer sig till den konkreta frågan i ekonomiskt avseende (maskinens betydelse) och politiskt avseende (bör användandet av maskiner begränsas?), d. v. s. uppfattningen hos den strikte ortodoxen, som är hemfallen åt marxistiska fördomar, och hos den moderne kritikern, som förträffligt anammat "kriticisms" hela anda.

Kautsky säger (i *Agrarfrågan*, sid. 41), att Goltz tillskriver tröskverket en synnerligen "skadlig återverkan" — den berövar jordbruksarbetarna deras huvudsakliga sysselsättning på vintrarna, driver dem till städerna och ökar landsbygdens avfolkning. Och Goltz föreslår en begränsning av tröskverkets användning, han föreslår det, tillägger Kautsky, "skenbart i jordbruksarbetarnas intresse, men i själva verket i godsägarnas intresse, för vilka", såsom Goltz själv säger, "förlusten genom denna begränsning ersätts — om också inte genast, så i alla fall i framtiden — av fördelen som består i ökat antal arbetare för sommararbetet". "Till all lycka", fortsätter Kautsky, "är denna konservativa kärvänlighet visavi arbetarna ingenting annat än en reaktionär utopi. Tröskverket är alltför fördelaktigt 'just nu' för att godsägaren skulle kunna avstå från detsamma för profitens skull i framtiden. Och därför kommer också tröskverket att fortsätta sitt revolutionerande arbete; det kommer att driva jordbruksarbetare till städerna, det blir i följd härav ett mäktigt vapen å ena sidan för högre avlöningar på landsbygden och å andra sidan för fortsatt utveckling av jordbruksmaskinindustrin."

Hr Bulgkovs attityd inför frågan att ta ståndpunkt för socialdemokratin eller agraren är synnerligen karakteristisk - den är en liten avspiegling av den position, som i allmänhet samtliga "kritiker" av i dag intagit mellan proletariats parti och bourgeoisins parti. Kritikern är kantänka inte så inskränkt och schablonmässig, att han tar ståndpunkt för klasskampen och kapitalismens revolutionering av alla samhällsförhållanden. Men å andra sidan, trots att vår kritiker blivit "förståndigare", så kan minnena från tiden då han var "ung och dum" och hemfallen åt marxismens fördomar, inte tillåta honom att helt och fullt anta den nye kamratens, agrarens, program, som fullständigt konsekvent från konklusionen om maskinens skadliga återverkan "på jordbruket i sin helhet" kommit till önskemålet: förbud mot maskiner! Och vår gode kritiker befinner sig i samma situation som åsnan mellan två höttappar: å ena sidan har han redan förlorat varje förståelse för klasskampen och är nu i stånd att tala om maskinens skadliga återverkan "på jordbruket i sin helhet", men glömmer, att i spetsen för *hela* det nutida jordbruket står företagare, som endast tänker på sin profit. Han har till den grad glömt sina "ungdomsår", då han var marxist, att han redan kan ställa de mest befängda

¹⁸ Jämför del I, sid 51: "... det ångdrivna tröskverket ... utför huvudparten av arbetet, och utan detta arbete blir det ont om sysselsättningar på vintern (nyttan av dessa maskiner för jordbruket i sin helhet (sic!) är därför mer än tvivelaktig; vi återkommer till detta faktum)".

frågor, som exempelvis följande: kan maskinens tekniska fördelar ”utjämna” dess skadliga återverkan på arbetarna (och denna skadliga återverkan åstadkommer inte endast det ångdrivna tröskverket, utan även den ångdrivna plogen samt slåttermaskinen, kastmaskinen för rensning av säd, m. fl., m. fl.). Det undgår honom t. o. m. att agraren i verkligheten endast vill ett fullständigare förslavande av arbetaren såväl vinter som sommar. Men å andra sidan har han ett dunkelt minne av de föråldrade ”dogmatiska” fördomarna, som säger, att ett förbud mot maskinen endast är en utopi. Stackars hr Bulgakov — skall han lyckas trassla sig ut ur denna obehagliga situation?

Det är intressant att notera, att våra kritiker, som på alla sätt söker förringa betydelsen av jordbruksmaskinerna, som t. o. m. kommer med ”lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet”, glömmer (eller medvetet inte önskar) nämna den nya tekniska omvälvning inom jordbruket, som elektrotekniken förbereder. Kautsky däremot, som enligt hr P. Maslovs mer än orättvisa omdöme ”har gjort ett väsentligt fel i och med att han ej bestämt i vilken riktning produktivkrafterna utvecklas inom jordbruket” (”Schism”, sid. 171 i nr 3 för år 1901) — just denne Kautsky påvisade betydelsen av elektriciteten inom jordbruket redan år 1899 (i *Agrarfrage*). För närvarande kan tecken på denna kommande tekniska omvälvning märkas ännu tydligare. Det görs försök att ge teoretiska upplysningar om betydelsen av elektrotekniken inom jordbruket (se dr Otto Pringsheim: *Lantwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Lantwirtschaft*, Brauns Archiv, XV, 1900, s. 406-418, samt K. Kautskys artikel i *Neue Zeit* XIX, 1, 1900-1901, nr 18”: ”Die Elektrizität in der Lantwirtschaft”) och det framträder även praktiker-godsägare, som beskriver sina erfarenheter av elektricitetens införande (Pringsheim citerar Adolf Seifferheld, som berättar om erfarenheterna inom sitt jordbruk), som i elektriciteten ser ett medel att på nytt göra jordbruket räntabelt och som uppkallar regeringen och godsägarna att bygga centrala kraftverk och föranstalta om massproduktion av elektrisk kraft åt jordbrukarna (i Königsberg utgavs förra året en bok av en godsägare från Ostpreussen, nämligen P. Mack: ”Der Aufschwung unseres Lantwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten. Eine Untersuchung aber den Dienst, den Maschinenteknik und Elektrizität der Lantwirtschaft bieten”).¹⁹

Pringsheim gör den enligt vår uppfattning mycket riktiga anmärkningen, att det nutida jordbruket i fråga om sin tekniska — ja, för all del — även ekonomiska nivå befinner sig nära det stadium, som Marx betecknade som ”manufakturen”.²⁰ Det övervägande arbetet för hand och den primitiva Kooperationen, den sporadiska tillämpningen av maskiner, produktionens relativt ringa omfattning (om man exempelvis beräknar den årliga summan för produkter en företagare kan sälja), avsättningsmarknadens relativt begränsade omfattning i de flesta fall, stor-drift i förbindelse med smådrift (vartill kommer att den senare, i likhet med hemslöjdsidkarna i fråga om deras beroende av manufakturens ägare, levererar arbetskraft till den förre, eller att den förre köper ”halvfabrikat” av den senare, exempelvis att storbrukaren hos småbrukaren uppköper betor, kreatur etc.) — alla dessa tecken ger faktiskt vittnesbörd om att jordbruket ännu inte uppnått en nivå, som motsvarar en verklig ”stor maskinell industri” i den mening Marx ger densamma. Inom jordbruket finns ännu inget ”maskinsystem”, inget sammanfattande av detsamma i en produktiv mekanism.

Man bör naturligtvis inte överdriva denna jämförelse. Å ena sidan har jordbruket sina sär-

¹⁹ P. Mack: ”Uppsvinget inom vår jordbruksproduktion genom att produktionskostnaderna göras billigare. En under sökning av de tjänster som erbjudes jordbruket av maskintekniken och elektriciteten”. Red.

²⁰ Manufakturen var en övergångsform från hemindustrin till fabrikkssystemet. Inom manufakturen utfördes arbetet fortfarande *huvudsakligen* för hand, alltså med *manuell* kraft; därav benämningen. Manufakturen uppstod ofta på följande sätt: kapitalisten, den tidigare organisatören av hemindustrin, samlade ihop hemarbetare under eget tak. Förutom att han då fick bättre kontroll över de råvaror han tillhandahöll dem, kunde han ordna en rationellare drift genom *arbetsfördelning*, en avgjord fördel framför hemslöjden. (Manufakturens förtjänst bestod också däri, att den underlättade övergången till fabrikkssystemet och den utvecklade, moderna kapitalismen). övers. anm.

egenheter, som är ofrånkomliga (om man nu bortser från den ytterst avlägsna och ytterst problematiska möjligheten att med laboratoriska medel tillverka äggvita och födoämnen). På grund av dessa säregenheter kommer den stora maskinella driften i jordbruket aldrig *att få samtliga* de drag, som kännetecknar industrin. Å andra sidan uppnådde stordriften ledarställning och betydande teknisk överlägsenhet gentemot smådriften redan under manufakturens tidevarv. Denna överlägsenhet sökte småföretagaren länge eliminera med samma förlängning av arbetsdagen och inskränkning av sina fordringar på livet, som är karaktäristiskt för såväl hemslöjdsidkaren som småbrukaren. Det övervägande arbetet för hand inom manufakturen gav småproducenten ännu en viss möjlighet att uppehålla sig med dylika ”heroiska” medel — men de personer, som lät förleda sig av detta och talade om hantverkarnas förmåga att hålla sig uppe (i likhet med vad nuvarande kritiker pratar om motsvarande förmåga hos småbonden), blev mycket snart vederlagda av den ”tillfälliga tendens”, som eliminerar ”den universella lagen” om teknisk stagnation. Vi erinrar exempelvis om de ryska undersökningar som gjordes bland vävarna i Moskva-guvernemet under 70-talet. I rapporten därom sades ju, att beträffande bomullsvävnader är vävningen för hand redan utmanövrerad — maskinen står som segrare, men däremot lyckas hantverkarna, som tillverkar silkesvävnader, ännu hålla sig uppe; i detta fall är maskinen på långt när ännu inte så fulländad. Det gick ett par årtionden, och tekniken erövrade ännu en av småproducenternas sista tillflyktsorter — som om den därmed skulle ha sagt till den som har öron att höra med och ögon att se med: en ekonomi måste alltid se framåt då det gäller den tekniska progressen, ty i annat fall kommer han snart på efterkälken — den som inte ser framåt han går baklänges i historien; något mitt emellan därvidlag finns inte och kan inte heller finnas.

”Skribenter, som i likhet med Hertz har gjort avhandlingar om smådriften och stordriften i jordbruket och därvid ignorerat elektricitetens roll, måste på nytt gå till verket och undersöka saken”, är Pringsheims träffande anmärkning, som med ännu större kraft drabbar ett arbete som hr Bulgakovs tvenne volymer.

Den elektriska energin är billigare än ångkraften. Den utmärker sig för stor delbarhet och är vida lättare att befordra och tillhandahålla när det gäller mycket långa avstånd. Den elektriska motorn har en mera exakt och jämnare gång och är därför lämpligare vid arbeten såsom tröskning, triering, mjölkning, skärning av foder åt kreaturen²¹ etc. Kautsky beskriver en av de ungerska latifundierna²², inom vilken elektrisk energi utgår från ett centralt kraftverk till de mest avlägsna delarna av egendomen, och där man i verkligheten betjänar sig av jordbruksmaskiner för sönderdelning av betor, pumpning av vatten, belysning etc., etc. ”För att dagligen uppbringa 300 hektoliter vatten ur en 29 meter djup brunn upp i en 10 meter hög reservoar och för iordningställande av foder åt 240 kor, 200 ungdjur och 60 dragoxar och hästar, d. v. s. hackelse, rovor, betor m. m., krävdes två par hästar på vintern och ett par på sommaren, vilket kostade 1.500 gulden. I stället för hästar arbetar numera tvenne och ibland trenne kraftiga motorer, vars arbete, inberäknat samtliga utgifter, kostar 700 gulden, d. v. s. en inbesparing på 800 gulden” (Kautsky, 1. c.). Mack beräknar kostnaderna för en häst och arbetsdag till 3 mark, men om hästen utbyts mot elektrisk kraft skulle kostnaderna för samma arbete röra sig om 40-75 pfennig, d. v. s. 400-700 % billigare. Om 1 3/4 miljon hästar inom det tyska jordbruket om en 50 år eller så skulle bli ersatta med elektrisk kraft (år 1895 användes för arbeten å fälten i det tyska jordbruket 2,6 miljoner hästar, plus 1,0 miljoner oxar, plus 2,3 miljoner kor, däribland i jordbruk över 20 hektar 1,4 miljoner hästar och 0,4 miljoner oxar), så skulle detta minska omkostnaderna från 1.003 miljoner till 261 miljoner mark, d. v. s. en inbesparing på 742 miljoner mark. De väldiga arealer, som nu utnyttjas för odling av foderväxter åt djuren, skulle kunna omläggas för odling av livsmedelsprodukter åt människor,

²¹ Till upplysning åt den dristige hr Bulgakov, som djärves prata om ”sådana områden inom jordbruket, som är otillgängliga för maskiner, exempelvis boskapsskötsel” (del 1, sid 49).

²² Återigen till upplysning åt hr Bulgakov, som lägger ut texten om ”storbrukets latifundariska urartning”!

till förbättring av arbetarnas kosthåll, vilka hr Bulgakov skrämmer med ”en inskränkning av naturens gåvor”, med ”brödproblemet” o, dyl. Mack rekommenderar enträget en förening av jordbruket med industrin i och för en ständig exploatering av elektrisk energi; han rekommenderar en kanal i Mazurien, som skulle möjliggöra upprättandet av fem kraftverk, vilka i sin tur skulle kunna leverera elektrisk energi på 20-25 kilometer runt varje gård; han rekommenderar exploatering av torvmossor för samma ändamål; han kräver en jordbrukarnas förening: ”endast i kamratligt förbund med industrin och storkapitalet är det möjligt att på nytt göra vår näringsgren profitabel” (Mack, s. 48). Tillämpningen av nya produktionsmetoder stöter naturligtvis på en massa svårigheter, går inte lekande lätt på en rakt utstakad väg, utan i sick-sacklinjer. Men att det därvidlag går framåt, att jordbruket ofrånkomligt revolutioneras, råder väl knappast något tvivel om. ”Ett utbyte av en hel del arbetsdjur mot elektriska motorer”, säger Pringsheim med rätta, ”skulle ge möjlighet till ett maskinsystem i jordbruket. Det ångkraften inte kunde genomföra, det kan säkert uppnås med elektrotekniken, nämligen jordbrukets förvandling från den gamla manufakturen till modern storproduktion” (1. c.).

Vi tänker inte ingå på något vidlyftigt ordande om vilken gigantisk seger för storproduktionen ett införande av elektroteknik inom jordbruket skulle betyda (och delvis redan betyder) — den saken är tillräckligt tydlig utan vidare resonemang. Låt oss i stället se lite närmare på de jordbruk, inom vilka det redan finns embryon till ett ”maskinsystem”, som sätts igång från en central kraftstation. Innan ett helt system av maskiner upprättas, fordras ju att det redan finns erfarenheter på området hur olika maskiner kommit till användning och att det finns exempel på kombinerad användning av många maskiner. En sammanställning av uppgifterna från den tyska jordbruksinventeringen av den 14 juni 1895 kan ge upplysningar härom. Här föreligger uppgifter om antalet jordbruk inom respektive, storleksgrupper, som använder sina egna eller andras maskiner (hr Bulgakov har felaktigt på sid. 114 i andra delen av sin bok anfört en del av dessa uppgifter i tro att dessa gällde antalet *maskiner*). Vidare bör påpekas att sammanställningen om antalet jordbruk, som använder sina egna eller andras maskiner, givetvis avspeglar stordriftens överlägsenhet i betydligt mindre omfattning än vad verkligen är fallet. Den större brukaren har egna maskiner i flera fall än småbrukaren, som måste betala för deras användning. Dessa uppgifter avser dels användning av maskiner i allmänhet och dels användning av angivna maskiner av olika slag, varför vi inte kan avgöra *hur många* maskiner respektive storleksgrupp av jordbruk har använt sig av. Men om vi för varje sådan grupp räknar ihop samtliga den gruppens jordbruk, som använt den ena eller andra speciellt angivna maskinen, så erhåller vi *antalet* fall, när den ena eller andra jordbruksmaskinen kommit till användning. Vi anför de på detta sätt bearbetade uppgifterna, som påvisar hur ”maskinsystemet” börjar framträda inom jordbruket:

Jordbruken i grupper	På 100 jordbruk förekommer	
	Antalet jordbruk, som överhuvudtaget använder jordbruksmaskiner (1895)	Antalet fall då den ena eller andra maskinen kommit till användning (1895)
Upptill 2 hektar	2,03	2,30
Mellan 2—5 „	13,81	15,46
„ 5—20 „	45,80	56,04
„ 20-100 „	78,79	128,46
Över 100 „	94,16	352,34
Inalles	16,36	22,36

Alltså — inom de mindre jordbruken upptill 5 hektar (dessa utgör mer än tre fjärdedelar av

hela antalet, 4,1 miljoner av 5,5 miljoner, d. v. s. 75,5 %; men dessa har endast 5 miljoner av samtliga 32,5 miljoner hektar jord, d. v. s. 15,6 %) är de *fall*, då något som helst slag av maskiner kommit till användning (vi har däri inberäknat maskiner för behandling av mjölk), av obetydligt antal. Inom de medelstora jordbruken (mellan 5-20 hektar) använder mindre än hälften maskiner i allmänhet, och på 100 jordbruk förekommer endast 56 fall, då jordbruksmaskiner av något slag användes. Endast inom den stora kapitalistiska produktionen²³ kan vi iaktta att *majoriteten* av jordbruken (3/4-9/10) använder maskiner och börjar *lägga grunden till maskinsystemet*; på varje jordbruk förekommer mer än ett fall, då maskiner användes. Det förekommer följaktligen här att det användes flera än en maskin, exempelvis i jordbruk över 100 hektar, där på varje kommer *omkring fyra maskiner* (352 % på 94 % som använder maskiner över huvud taget). Av 572 latifundier (jordbruk med 1.000 och flera hektar) användes maskiner av 555, och antalet fall, då maskiner av något slag används utgör 2.800, d. v. s. på varje sådant jordbruk blir det i genomsnitt *cirka fem maskiner*. Härav förstås också vilka jordbruk det är som förbereder den "elektriska" revolutionen och vilka som mer än andra utnyttjar denna kraft.

IV. Likvideringen av motsättningen mellan stad och landsbygd. Diverse andra frågor.

Vi övergår nu från Hertz till hr Tjernov. Eftersom den senare endast "språkar" om den förre, skall vi här inskränka oss till en kort karakteristik av Hertz' sätt att fälla omdömen (och hr Tjernovs sätt att referera honom), varefter vi (i följande kapitel) skall övergå till att analysera några konkreta statistiska uppgifter, som "kritikerna" skjutit i förgrunden.

Hertz' kvalifikationer som teoretiker kan påvisas med *ett enda exempel*. I början av hans bok träffar vi på ett avsnitt, som har följande pretentiösa rubricering: "Begreppet nationell kapitalism". Därmed vill han ge varken mer eller mindre än en definition av kapitalismen. "Vi kan naturligtvis karakterisera den", skriver han, "som ett folkhushållningssystem, vilket *juridiskt* grundar sig på de till fullo genomförda principerna om personlig frihet och privat äganderätt, *i tekniskt avseende* på produktion i vidsträckt" (stor?) "skala,"²⁴ *socialt* på åtskiljande av produktionsmedlen från de omedelbara producenterna och *politiskt* på kapitalisternas behärskande av en central politisk makt" (statens koncentrerade politiska makt?) "i kraft av den ekonomiska grundvalen för egendomens fördelning" (i ryska övers. sid. 37). Dessa definitioner är inte fullständiga och kräver begränsning, säger Hertz, då exempelvis hemslöjd och småarrenden ännu existerar överallt vid sidan av storproduktionen. "Inte fullt lämplig är heller den *reella* (sic!) definitionen av kapitalismen som ett system, där produktionen befinner sig under kapitalisternas" (kapitalägarnas) "kontroll" (herravälde och kontroll). Hur utmärkt är inte denna "reella" definition av kapitalismen som kapitalisternas herravälde, inte sant? Hur karakteristisk är inte denna för närvarande så moderna, kvasirealistiska och i själva verket eklektiska tävlan om att uppräknat fullständigt alla kännetecken och enskilda "faktorer". Av detta meningslösa försök att i ett allmänt begrepp plocka in alla separata kännetecken på de enstaka företeelserna, eller också det motsatta, "att undgå kollision med företeelsernas ytterliggående variationer" — försök som vittnar om att därvidlag saknas t. o. m. en elementär förståelse om vad som menas med vetenskap — av detta blir naturligtvis resultatet, att "teoretikern" inte kan se skogen för bara träd. Hertz, exempelvis, har glömt så pass elementära saker som varuproduktionen och arbetskraftens förvandling till vara! I stället har han författat följande *genetiska*²⁵ definition, som till straff åt författaren kan vara

²³ Av jordbruk med mer än 20 hektar finns endast 0,3 miljoner av samtliga 5,5 miljoner jordbruk, d. v. s. endast 5,5 %, men i stället innehar de 17,7 miljoner hektar av den sammanlagda arealen på 32,5 miljoner hektar, d. v. s. 54,4 %.

²⁴ G. V. Tjernov översätter (i *Russkoje Bogatstvo*, nr 4, sid. 132) : "på produktion, som uppnått en hög grad av utveckling". Sålunda har han listat ut hur man skall "förstå" det tyska uttrycket "auf grosser Stufenleiter"!!

²⁵ En genetisk metod för vetenskaplig forskning lägger huvudvikten vid tingens och händelsernas *successiva*

lämplig att citera i sin helhet: kapitalismen ”är ett sådant tillstånd inom folkhushållningen, där den fria varuomsättningens, den personliga frihetens och privatäganderättens principer har uppnått sin (relativt) högsta potens, bestämd av den ekonomiska utvecklingen och de empiriska villkoren inom varje enskilt folkhushåll” (sid. 10, i den ryska översättningen å sid. 38-39 inte fullt exakt). Dessa såpbubblor blir givetvis med andäktig hänförelse på nytt uppblåsta ännu färggrannare av G. V. Tjernov, som dessutom på hela trettio sidor förplägar *Russkoje Bogatstovs* läsare med en ”analys” över den nationella kapitalismens typer. Ur denna synnerligen lärorika analys kan man sovra ut många utomordentligt värdefulla och kanske ingalunda schablonmässiga hänvisningar, exempelvis hänvisningen till ”brittens självständiga, stolta och energiska karaktär”, på den engelska borgarklassens ”soliditet” och dess ”osympatiska” utrikespolitik, på ”den romanska rasens lidelsefulla, förföriska temperament” och på ”det ackurata hos tysken” (R. B. nr 4, sid. 152). I och med denna analys är naturligtvis den ”dogmatiska” marxismen slutgiltigt tillintetgjord.

Inte mindre förkrossande är Hertz' analys av uppgifterna om hypoteken. I varje fall för hr Tjernov — att döma av den extas den försatt honom i. ”Det är ett faktum”, skriver han, ”att . . . Hertz' uppgifter har hittills ingen kunnat vederlägga. I sitt svar på Hertz' bok hade Kautsky, som åstadkommer ett vidlyftigt ordande om några detaljer” (exempelvis bevisandet av Hertz' överdrifter. Inga oävna ”detaljer”!) ”inte ett ord till svar på Hertz' argumentering i fråga om hypoteken” (R. B., nr 10, sid. 217, kurs. av Tjernov). Som framgår av hänvisningen till sidan 238 i samma nummer av R. B. känner Tjernov till Kautskys svarsartikel (”Zwei Kritiker meiner Agrarfrage” i *Neue Zeit*, 18, 1; 1899-1900); hr Tjernov kunde därför inte ha varit okunnig om, att tidskriften, vari artikeln är publicerad, i Ryssland är förbjuden av censuren. Desto mer betecknande för den nutida ”kritikens” hela framträdande är därför det faktum, att de av hr Tjernov själv understrukna orden är en ren lögn, ty Kautsky har i frågan om hypoteken svarat ”Hertz, David, Bernstein, Schippel, Bulgakov e tutti quanti”²⁶ på sid. 472-477 i samma artikel hr Tjernov hänvisar till. Det är entråkiguppgift att avliva lögn och återupprätta sanningen, men när man har att göra med dylika herrar som Tjernov, kan man inte komma ifrån denna skyldighet.

Kautsky gav naturligtvis ett skämtsamt svar åt Hertz, ty den senare hade uppenbarat sin oförmåga eller bristande vilja att begripa vad som hörde hit eller dit i denna fråga, samt sin benägenhet för att idissla de borgerliga ekonomernas redan utslitna argument. I *Agrarfrage* (sid. 88-89) talade Kautsky om hypotekens koncentration. ”De mångtaliga småockrarna på landsbygden blir allt mer och mer försatta i andraplansställning, de får lämna platsen åt de stora kapitalistiska eller offentliga inrättningar, som monopoliserat hypotekskrediterna”. Han räknar upp några dylika inrättningar, talar om bolag för ömsesidiga jordbrukskrediter (genossenschaftliche Bodenkreditinstitute) och påvisar, att även *sparkassor* och försäkringsbolag och många andra inrättningar (sid. 89) placerar sina fonder i hypotek etc. I Preussen exempelvis hade 17 dylika inrättningar för ömsesidig kreditgivning intill 1887 beviljat jordbrukskrediter för 1.650.000 mark. ”Dessa siffror påvisar jordröntans numera väldiga koncentration i ett fåtal centrala inrättningar” (vår kursiv.) ”men denna koncentration är under hastig tillväxt. År 1875 hade de tyska hypoteksbankerna beviljat jordbrukskrediter för 900 miljoner mark, år 1888 hade siffran växt till 2.500 miljoner mark och år 1892 var den uppe i 3.400 miljoner mark, alltsammans koncentrerat i 31 (år 1875 i 27) banker” (sid. 89). Denna koncentration påvisar tydligt en försiggående koncentration av *jordägandet*.

uppkomst och utveckling. Den kan lämpligen liknas vid reformisternas sätt att se saker och ting, att de ser dem endast som deras gradvisa utveckling, men förbiser och förnekar deras språngmässiga (revolutionära) stadier i denna utveckling, deras plötsliga förändring till något nytt, kvantitetens förvandling till ny kvalitet. En genetisk definition är alltså endast grundad på den ena sidan av saken eller händelsen, den motsvarar inte verklighetens *dialektik*, den kan i bästa fall ge ett *delvis* riktigt, men ofta nog ett fullständigt falskt svar på den ställda frågan. övers. anm.

²⁶ Citerat ur Kautskys artikel i *Neue Zeit* (”e tutti quanti” och alla dem liknande. Red)

Nej, svarar Hertz, Bulgakov, Tjernov et consortes ”vi ser en mycket tydlig tendens till decentralisation, till sönderstyckning av egendomen” (*R. B.* nr 10, sid. 216), ty ”mer än fjärdedelen av hypotekskrediterna är koncentrerade i demokratiska (sic!) kreditinrättningar, med massor av småsparare” (citerat från samma ställe). Och med sällspord iver företer Hertz en rad tabeller för att bevisa, att *småspararna* utgör den stora massan av insättare i sparkassor o. dyl. Man kan blott fråga sig: vad tjänar allt detta till? Ty Kautsky har ju själv framhållit inrättningarna för ömsesidig kreditgivning och ävenså sparkassorna (och naturligtvis, i motsats till hr Tjernov, som några speciellt ”demokratiska” inrättningar). Kautsky talar om jordröntans centralisering i ett fåtal centrala inrättningar — och man gör invändningar med hänvisning till småspararna i sparkassorna!! Och detta kallar man för ”sönderstyckning av egendomen!” För resten, — vad har (här gäller det jordröntans koncentration) alla dessa insättare i hypoteksbankerna med jordbruket att göra? Kanske en stor fabrik inte längre betyder en centraliserad produktion av den orsaken, att dess aktier är utspridda bland en mängd småkapitalister? ”Ända tills Hertz och David upplyste mig om rätta förhållandet har jag inte haft en aning om varifrån sparkassorna erhöill sina pengar”, är Kautskys ironiska svar åt Hertz. ”Och jag som har trott att de opererar med rothschildares och vanderbiltares sparmedel!”

Med anledning av förslagen om hypotekens överförande i statens ägo, säger Hertz: ”Detta skulle bli ett mycket dåligt kampmedel mot storkapitalet och naturligtvis ett utmärkt medel för att få den väldiga, alltmer växande armén av småägare, däribland i synnerhet jordbruksarbetarna, uppretade mot upphovsmännen till en dylik reform” (sid. 29; av hr Tjernov med tillfredsställelse refererat på sid 217-218 i *R. B.*).

Se där, svarar Kautsky, nu fick vi veta vilka ”ägare” det gäller, vars ökade antal Bernstein et consortes skriker om. Det är tjänsteflickorna med 20 mark på sparbanksboken! Hur gammalt och utslitet är inte detta argument mot socialisterna, att de med sin ”expropriation” kommer att plundra de arbetandes väldiga armé! Det var ingen annan än Eugen Richter²⁷ som först använde sig av detta argument, nämligen i sin broschyr, som utgavs strax efter socialistlagens upphävande (och som fabrikanterna köpte i tusental och delade ut bland arbetarna). Det var i denna broschyr, som Eugen Richter presenterade sin ”sparsamma Agnes” — en fattig sömmerska, som hade några tior i sparkassan, men som berövades sina surt förvärvade slantar, ty de elaka socialisterna bemäktigade sig statsapparaten och gjorde sparkassan till statens egendom. Det är ur dylika källor de hämtar sina argument, dessa herrar Bulgakov²⁸, Hertz och Tjernov!

Kautsky talar om den ”berömda” broschyren och säger, att ”på den tiden blev Eugen Richter samstämmigt utskrädd av alla socialdemokrater. Och i dag kan vi bland socialdemokraterna finna folk, som i vårt centralorgan” (tydligt är det Davids artikel i *Vorwärts* som åsyftas) ”sjunger lovsånger av samma komposition, som upprepar samma tankegång — Hertz, vi beundrar dina framsteg!”

”För stackars Eugen måste det vara välkommet — han kan fira verkliga triumfer på gamla dar!” Och jag kan inte underlåta att anföra ytterligare till hans tillfredsställelse följande: ”Vi ser att småbönderna och städernas husägare och i synnerhet de större jordbruksägarna, blir exploaterade av just de lägre klasserna, inklusive medelklassen, av vilka största kontingenten otvivelaktigt utgörs av lantbefolkningen” (Hertz, sid. 29. Refererat med förtjusning i *Russkoje Bogatstvo* nr 10, sid. 216-217). ”Davids teori om kapitalismens 'urholkning' (*Aushöhlung*) genom kollektivavtal om avlöningar (*Tariffgemeinschaften*) och konsumentföreningar är

²⁷ Eugen Richter var en liberal borgare, särskilt hatiskt inställd gentemot socialdemokraterna. Hans broschyr som framställde socialismen i karrikerad och vulgär form i syfte att reta upp de småborgerliga skikten mot socialisterna, bar titeln: *Sozialdemokratische Zukunftsbilder* (”Socialdemokratiska framtidsbilder”). Red.

²⁸ Samma argument hade hr Bulgakov gentemot Kautsky då det gällde hypoteken såväl i *Natjalo* som i artikeln på tyska i Brauns Arkiv.

härmed överträffad. Denna teori förbleknar inför Hertz' expropriatorernas expropriering medelst sparkassorna. Den sparsamma Agnes, som vi räknat med som död, återuppväcks till nytt liv igen" (Kautsky, 1. c. sid. 475) — och de ryska "kritikerna" tillsammans med skribenterna i *Russkoje Bogatstvo* skyndar sig att till Ryssland införliva denna återuppväckta "sparsamma Agnes" för att misstänkliggöra den "ortodoxa" socialdemokratin.

Just till något dylikt syftar hr V. Tjernov, som nära nog storknar av förtjusning över Hertz' upprepningar av Eugen Richters argument. Han sprider ut allt han kan hitta på om Kautsky, skriver om detta i *Russkoje Bogatstvo* och i samlingsverket, som tillägnats hr N. Michailovskij — "Na slavom postu". Det skulle vara orättvist om vi inte tog vara på några pärlor i denna "presentation". "1 likhet med Marx erkänner Kautsky även för sin del, att det kapitalistiska jordbrukets progress leder till en utsugning av åkerjorden på dess näringsämnen för växtligheten, att med de olika jordbruksprodukterna blir något berövat densamma, som går till städerna och inte återvänder till jorden . . . Som vi ser upprepar Kautsky i fråga om lagarna för åkerjordens fruktbarhet hjälplöst vad Marx har sagt, vilken i sin tur stöder sig på Liebig's teori. Men när Marx skrev sin första del (av *Kapitalet*. Övers. anm.) var Liebig's "lag om fruktbarhetens återställande" sista ordet inom lantbruksvetenskapen. Sedan denna upptäckt gjordes, har det gått mer än ett halvt århundrade. Vårt vetande om lagarna för åkerjordens fruktbarhet har genomgått en fullständig revolution. Och vad mer? Hela perioden efter Liebig, alla påföljande upptäckter av Pasteur och Wille, Solaris rön i fråga om kvävegödsling, de upptäckter som gjorts av Berthelot, Hellriegel, Wilforth och Vinogradsky i fråga om åkerjordens bakterielliv — allt detta har gått Kautsky spårlöst förbi . . ." Käre hr Tjernov! Så förunderligt lik han är Turgenjovs Vorosjilov! Minns ni den ryske privatdocenten i en av Turgenjovs böcker "Rök", han som gjorde en tripp till utlandet? Denne Vorosjilov var en mycket tystlåten ung man, men med tiden övervann han denna svaghet, han började prata och sökte imponera med tjogtals och hundratals av de mest lärda namn och benämningar man kan tänka sig. Precis som vår lärde hr Tjernov, som fullständigt plattat till den okunnige Kautsky. Såvida — såvida vi inte ändå för säkerhets skull skulle titta i Kautskys bok? Om vi skulle kasta en förstulen blick på dess innehållsförteckning? Vi finner kapitel IV: "Det moderna jordbruket", punkt d) "om gödsling och bakterier". Vi slår upp sidan med d) och läser:

"Under andra hälften av förra årtiondet upptäcktes, att baljväxter till skillnad från andra kulturväxter erhåller nästan hela sitt behov av kväve inte från jorden, utan ur luften, att de inte gör jorden kvävefattigare, utan tvärtom — kväverikare. Denna egenskap är de dock i besittning av endast ifall jorden innehåller vissa mikroorganismer, som sällar sig kring deras rötter. Där sådana mikroorganismer inte finns, kan man medels inympning av dylika ge baljväxterna förmåga att förvandla en kvävefattig jordmån till kväverik och därmed få jorden till en viss grad gödslad för andra kulturväxter. Bakterieympning ifråga om baljväxter i förening med tillförsel av mineralämnen (fosforsyrade salter och kaligödnings) ger i regel möjligheter till ständiga rekordskördar även om inte naturgödsel kommer till användning. Endast tack vare denna upptäckt har det 'fria jordbruket' kunnat förvärva sig en varaktig basis" (Kautsky, sid. 51-52).

Vem är det som vetenskapligt har klargjort denna märkliga upptäckt av bakterier, som uppsamlar kväve? Hellriegel . . .

Felet med Kautsky är egentligen den fula ovanan (som för övrigt kan iakttas hos många andra med snäv ortodox uppfattning) — att han aldrig glömmer vad en medlem i ett kämpande socialistiskt parti måste ta hänsyn till, nämligen sina läsare — arbetarna, och detta även då man skriver i ett lärt ämne, att man alltid måste skriva *enkelt* utan några onödigt invecklade formuleringar, utan dessa "vetenskapliga" påhäng, som är så bedårande för dekadenter och för den officiella vetenskapens titulerade representanter. Kautsky föredrog även i detta fall att resonera redigt och klart om vad den nyaste upptäckten inom jordbruksvetenskapen innebär, i stället för att använda lärda benämningar och göra nio tiondelar av publiken modlös. Herrarna Vorosjilov uppträder på motsatt vis — de föredrar att haspla ur sig en massa lärda benämningar från lantbruksvetenskapen, politiska ekonomin, den kritiska filosofin etc., så att det

väsentliga i saken drunknar i dessa massor av lärt bjäfs.

Så är exempelvis fallet med Vorosjilov—Tjernov. Hans grundlösa beskyllningar mot Kautsky för okunnighet om lärda namn och benämningar och om vetenskapliga upptäckter fördunklade själva sakfrågan och ställde en synnerligen intressant och lärorik episod inom den moderna kritiken i skymundan, nämligen den borgerliga ekonomins attack mot den socialdemokratiska iden om att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd. Professor Lujo Brentano bedyrar exempelvis, att befolkningens flykt från landsbygden till städerna inte föranleds av de givna sociala förhållandena, utan föranleds av något *ofrånkomligt i naturen*, av lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet.²⁹ Hr Bulgakov går i sin läromästares fotspår och i *Natjalo* (för mars 1899, sid. 23) förklarade han iden om att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd som ”rena fantasin”, som ”utmanar löjet bland agronomerna”. Hertz skriver i sin bok: ”Att likvidera skillnaden mellan stad och landsbygd var faktiskt det huvudsakligaste de gamla utopisterna (och t. o. m. Manifestet) eftersträvade, medan vi däremot inte kan tro att det samhällssystem, som i sig innesluter alla möjligheter för att utveckla den mänskliga kulturen till de högsta uppnåeliga målen, skall likvidera dessa energi- och kulturcentra som städerna utgör, och att man enbart för nöjet att tillmötesgå en kränkt, estetisk känsla skall avstå från städernas rikliga skattkammare med konst och vetenskap, utan vilka en progress är omöjlig” (sid. 76. På sidan 182 har den ryske översättaren spetsfundigt lyckats översätta ”potenziert”³⁰ till ”potentiala”! Det är ett elände med dessa ryska översättningar! På sidan 270 har samme översättare översatt: ”Wer ist zuletzt das Schwein?”³¹ till ”Vem är det till sist som är ett svin?”). Som synes försvarar Hertz den borgerliga ordningen mot socialistiska ”fantasier” med fraser, vari ”kampen för idealen” inte är sämre än hos hrr Struve och Berdjajev! Men försvaret i sig självt tjänar inte på dessa högtravande idealistiska fraser.

Att socialdemokraterna förstår att värdera den historiska betydelsen av dessa stora energi- och kulturcentra ådagalägger de med sin oförsonliga kamp mot allt som petrifierar befolkningen i allmänhet och i synnerhet bönder och jordbruksarbetare. Och därför, till skillnad från kritikerna, låter de inte heller lura sig av en enda agrar, som ömmar för att ”musjiken” skall få ”biförtjänster” under vintrarna. Ett oförbehållsamt erkännande av storstädernas progressiva betydelse i det kapitalistiska samhället är dock på intet sätt till hinder för oss att i våra ideal (och i vårt handlingsprogram, ty utförbara ideal överlämnar vi åt hrr Struve och Berdjajev) innefatta även en likvidering av motsättningen mellan stad och landsbygd. Det är en lögn att

²⁹ Se Kautskys artikel i *Neue Zeit*, XIX, 2 1900-1901, nr 27: ”Tolstoj und Brentano”. Kautsky gör en jämförelse mellan den moderna vetenskapliga socialismen och L. Tolstojas lära, vilken kvarstår som en vacker iakttagare och kritiker mot den borgerliga ordningen, oavsett det reaktionärt naiva i hans teorier — samt gör vidare en jämförelse med den borgerliga ekonomin, vars ”stjärna”, Brentano (som bekant är han läromästaren för herrarna Struve, Bulgakov, Hertz e tutti quanti), uppenbarar den mest otroliga förvirring, förväxlar naturföreteelser med samhällseliga dito, produktivitet med räntabilitet, värde med pris etc. ”Detta är karakteristiskt, inte just så mycket för Brentano personligen, utan fastmer för den skola han tillhör”, säger Kautsky med rätta. ”Den borgerliga ekonomins *historiska skola* i dess nuvarande form anser, att en strävan till att uppnå full förståelse av den samhällseliga mekanismen är en övervunnen inställning (überwundener Standpunkt). Enligt denna åsikt behöver den ekonomiska vetenskapen inte utforska de sociala lagarna och sammanfoga dem till ett enhetligt system, utan kan inskränka sig till att protokollföra de olika sociala faktorerna i förgången och nuvarande tid. Den vänjer sig också därvid vid att endast helt ytligt beröra de olika företeelserna. Då en eller annan representant för denna skola inte desto mindre faller för frestelsen att granska en företeelse något grundligare, visar han sig vara fullständigt ur stånd att orientera sig och irrar hjälplöst omkring. Även i vårt parti har sedan någon tid tillbaka gjorts försök att ersätta Marx' teori med något annat — inte med någon annan teori, utan med frånvaro av varje slags teori (Theorielosigkeit), vilket är betecknande för den historiska skolan, nämligen en strävan att ge teoretikerna samma roll som en reporters. Den som inte har behov av ett simpelt och ändamålslost hoppande (Fortwurschteln) från fall till fall utan i stället vill sträva framåt mot ett större mål, för honom kan också vårt avslöjande av Brentanos förvirring bli en varning för den historiska skolans metoder” (sid. 25).

³⁰ Potenziert = upphöjt i högre potens, i högre grad, är ymnig eller riklig och dylikt. (Potential = resurser, befintlig kraft o. dyl. ”Potentiala” måste förstås som ett adjektiv, exempelvis krigspotentiala uppgifter. övers. anm.).

³¹ ”Vem är det till sist som äter svinet?” Red.

detta skulle vara liktydigt med att avstå från vetenskapens och konstens skattkammare. Det är just motsatsen — det är nödvändigt för att dessa skattkammare skall bli *tillgängliga för hela folket*, för att tillintetgöra orsakerna till att landsbygdens miljonmassor är avskilda från kulturen, det som Marx så träffande kallade för "landsbygdslivets idiotism". I vår tid, då elektrisk kraft kan förmedlas över väldiga avstånd, när tekniken inom transportväsendet till den grad förbättrats att det är möjligt att med små (jämfört med tidigare) kostnader befrakta passagerare med en hastighet av över 200 verst³² i timmen,³³ då finns det inte heller längre några hinder för att vetenskapens och konstens skattkammare, som under tidernas lopp har hopat sig i några få centra, skall bli till nytta för hela befolkningen, vars boplatser är mer eller mindre utspridda över hela landet.

Men om det nu inte är omöjligt att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd (varvid man naturligtvis inte får föreställa sig att detta kan ske på en enda gång, utan genom en hel rad åtgärder), så är detta inte bara motiverat av "estetiska känslor". I de större städerna går människorna och storknar, som Engels uttryckte sig, av dunsterna från sin egen spillning, och alla som kan söker sig så ofta som möjligt ut ur städerna för att finna frisk luft och rent vatten. Även industrin, som också behöver rent vatten, sprids ut över landet. Exploateringen av vattenfall, kanaler och floder för elektrisk kraft ger en ny knuff åt denna "industrins utspridning". Slutligen — last but not least³⁴ — förutsätter ett rationellt tillvaratagande av det för landsbygden så viktiga slasket i städerna och i synnerhet latrinet en likvidering av motsättningen mellan stad och landsbygd. Just mot denna punkt i Marx' och Engels' teori har hrr kritiker fått för sig att de bör inrikta sina lantbruksvetenskapliga invändningar (att ingående studera den teori, som i denna fråga är utförligt framställd av Engels i "Anti-Dühring", föredrar hrr kritiker att avstå ifrån — liksom alltid inskränker de sig till att helt enkelt citera något lösryckt från en eller annan Brentano). Tankegången i deras resonemang är följande: Liebig påvisade nödvändigheten av att till jorden återföra de näringsämnen för växtligheten, som den undan för undan berövas. Därför ansåg han också att det är ett tanklöst och barbariskt slöseri att slasket, som såväl behövs för jordbruket, skall tömmas ut i floderna och havet. Kautsky är därvid överens med Liebig. Men de nyaste rönen inom lantbruksvetenskapen har visat det vara möjligt att återupprätta jordens produktivitet utan detta slask från städerna genom att i stället använda konstgödsel, genom ympning av vissa bakterier, som uppsamlar kväve åt baljväxterna etc. *Följaktligen* är Kautsky och alla dessa "ortodoxer" bara sådana där efterblivna människor.

Följaktligen, svarar vi, har hrr kritiker även härvidlag tillämpat ett av sina otaliga *fusk* när de citerar. Sedan Kautsky relaterat Liebigs teori påvisar han *på samma ställe*, att den nutida lantbruksvetenskapen visat det vara fullt möjligt "att undvara naturgödsel" (sid. 50 i *Agrarfrage*; se ovan citerade avsnitt), men han tillade därvid, att detta är ett *palliativ*³⁵ i jämförelse med det rådande systemet med renhållning i städerna, där latrinet förstörs och inte kommer jordbruket till nytta. Där har vi den punkt, som kritikerna borde försöka vederlägga, så vida de vore kapabla att diskutera själva sakfrågan, nämligen påvisa att detta inte är något pallativ. Den saken har de heller inte tänkt på. Det förstås av sig självt att möjligheten till ett utbyte av naturgödsel mot konstgödsel och det som faktiskt (*delvis*) sker i detta fall inte ett dugg kan vederlägga ett påstående, att det är icke ändamålsenligt att i onödan vräka bort naturgödsel, varvid dessutom såväl vattnet som luften förpestas i områdena kring städer och industrisamhällen. Omkring större städer finns redan anläggningar, som tillgodogör sig städernas

³² Ryskt längdmått = 1,067 km. Övers. anm.

³³ Ett projekt till en dylik trafikåder mellan Manchester och Liverpool blev inte godkänt i parlamentet enbart till följd av själviska motåtgärder från järnvägspamparnas sida, vilka fruktade för att de gamla bolagen därigenom skulle ruineras.

³⁴ Sist men inte minst (viktigt). Övers. anm.

³⁵ Palliativ = hjälp för ögonblicket, medel som lindrar, men ej botar sjukdom eller annan misshällighet. Övers. anm.

uttömningar, till stor nytta för jordbruket, men det är endast en liten del av mängden uttömningar, som därvid kommer till användning. Konstgödseln, säger Kautsky på sid. 211 i sin bok, som svar på samma genmäle, nämligen att de nyaste rönen inom lantbruksvetenskapen skulle vederlägga den faktiska agronomiska exploateringen³⁶ av landsbygden från städernas sida konstgödseln ”ger möjligheter att undgå en minskning av jordens fruktbarhet, men nödvändigheten att använda denna konstgödsel i allt större och större omfattning betyder blott en ytterligare kännbar börda till alla andra som trycker jordbruket, vilka *på intet sätt är av naturen ofrånkomliga*, utan orsakas av de rådande sociala förhållandena.”³⁷

De av oss understrukna orden ”träffar huvudet på spiken” i denna fråga, som kritikerna är så ivriga att få tillkrånglad. Skribenter, som i likhet med hr Bulgakov skrämmer proletärerna med ett ”brödproblem”, förfärligare och viktigare än den sociala frågan, som råkar i hänryckning över den konstlade barnbegränsningen genom att säga, att ”en reglering av befolkningens tillväxt” blir det ”viktigaste (sic!) ekonomiska villkoret” för böndernas välstånd (del II, sid. 26), att denna reglering är värd att ”beaktas” och att ”bondebefolkningens tillväxt väcker mycken skenhelig förtrytelse” (endast skenhelig? ingen rättmätig förtrytelse över nuvarande samhällsordning?) ”hos sentimentala (!?) moralpredikanter, som om en ohämmad vällust (sic!!) i och för sig skulle vara någon dygd” — dylika skribenter måste av naturliga och ofrånkomliga skäl eftersträva, att de *kapitalistiska* hindren för jordbrukets progress kommer i skymundan, att skjuta hela skulden på ”lagen om åkerjordens avtagande fruktbarhet”, att en likvidering av motsättningen mellan stad och landsbygd framställs som ”rena fantasier”. Vilket gränslöst lättsinne kännetecknar inte hrr kritiker av typen Tjernov, som upprepar dylika teser och samtidigt förebrår marxismens kritiker för deras ”principlöshet, eklektism och opportunism” (R. B. nr 11, sid. 246)?! Hr Tjernov förebrår andra för principlöshet och opportunism — kan man tänka sig ett mera komiskt skådespel?

Alla övriga kritiska bedrifter av vår Vorosjilov är av precis samma slag som nyssnämnda.

Om Vorosjilov försäkrar er, att Kautsky inte förstår skillnaden mellan kapitalistisk kredit och det gamla ockersystemet på landsbygden, att han ådagalägger sin oförmåga eller bristande vilja att begripa Marx då denne talar om att bönderna i sin egenskap och funktion av företagare intar samma ställning gentemot proletariatet som fabrikanten gör, om Vorosjilov därvid slår sig för bröstet och utbrister: ”Jag kan tryggt säga detta, ty jag känner mig stå på säker grund” (*Na slavom postu*, sid. 169), så ta det lugnt, ty Vorosjilov bara krånglar till det hela igen, utan några skrupler och skryter och skrävlar som vanligt! Han har ”inte uppmärksammat” de avsnitt i Kautskys bok, som ägnas åt ockersystemet som sådant (*Agrarfrage*, sid. 11, 102-104, särskilt sid. 118, 290-292), han vräker sig med all kraft mot den redan öppna dörren och skriker som besatt om ”doktrinär formalism”, att Kautsky är ”moraliskt känslös”, att han endast har ”hån till övers för mänskligt lidande” etc. Vad beträffar bondens funktioner som företagare, så är det tydligt, att denna utomordentligt kinkiga sak är alltför invecklad för Vorosjilovs förstånd. I följande kapitel skall vi emellertid försöka klargöra saken för honom med några enkla konkreta exempel.

Om Vorosjilov vill bevisa, att han är den verkliga representanten för ”arbetets intressen”, och söker slå ned på Kautsky för att denne ”förvisat ur proletariatets led en mängd av det verkliga arbetsfolket” (ur samma verk, sid. 167) i form av Lumpenproletariat, tjänstefolk, hemarbetare, m. fl., så kom ihåg, att Vorosjilov rör ihop allting. Kautsky analyserar i detta fall de kännetecken, som utmärker det ”moderna proletariatet”, som skapat den nuvarande ”socialdemo-

³⁶ Med ”agronomisk exploatering” åsyftas, såsom tidigare i texten förklarats, en utsugning av jorden på dess näringsämnen för växtligheten som en följd av att jordbruksprodukterna, som går från landsbygden till städerna, ej kompenseras med att växtnäring återföres till jorden i form av naturgödsel från städerna. övers. anm.

³⁷ Konstgödseln kommer naturligtvis inte att försvinna i och med kapitalismens fall, säger Kautsky vidare — den kommer fortfarande att användas för att berika jorden på särskilda näringsämnen, men inte ha hela uppgiften att återställa jordens fruktbarhet.

kratiska proletära rörelsen” (*Agrarfrage*, sid. 306), och någon Vorosjilov har hittills ännu inte upptäckt några trasproletärer, hemarbetare eller tjänstepigor, som skapat någon socialdemokratisk rörelse. Beskyllningen mot Kautsky att han är i stånd till att ”förvisa” tjänstefolk (som nu i Tyskland börjar ansluta sig till rörelsen) m. fl. ur proletariatets led, uppenbarar endast i full omfattning all oblyghet hos herrarna Vorosjilov, vilka så mycket hellre vill betyga sin tillgivenhet för det ”verkliga arbetsfolket” som dessa fraser saknar praktisk betydelse och desto ofarligare det är att okväda den *andra delen* av *Agrarfrage*, som av censuren är förbjuden i Ryssland. Apropos oblygheten finns det ännu några pärlor: hr Tjernov lovprisar hrr N—on och Kablukov utan att nämna ett ord om den marxistiska kritik de fått och frågar samtidigt tillgjort naivt: vilka är det de tyska socialdemokraterna syftar på, när de talar om de ryska ”kamraterna”? Tror ni inte att det ställs dylika frågor i *Russkoje Bogatstvo*, så titta själva i nr 7, sid. 166.

Om Vorosjilov förfäktar, att Engels ”spådde” fiasko för den belgiska arbetarrörelsen till följd av proudhonistiska inflytanden, och att denna ”spådom” ej av verkligheten besannats, så var klar över, att Vorosjilov återigen förvränger fakta — alltför tvärsäker om att inte behöva stå till svars i saken. Så här säger han: ”Det är inte utan orsak som Belgien aldrig varit ortodoxalt-marxistisk, och det var heller inte utan orsak som Engels var missnöjd däröver och förutsade, att till följd av ”proudhonistiska principer” går den belgiska rörelsen ”von nichts durch nichts zu nichts”.³⁸ Men — o ve! — hans spådom har ej besannats. Den belgiska rörelsens omfattning och allsidiga verksamhet har i mångt och mycket blivit ett mönster för många av de ”rättrogna länderna” (*R. B.*, nr 10, sid. 234). Saken förhåller sig sålunda: år 1872 (sjuttiofem) polemiserade Engels i den socialdemokratiska tidningen *Volksstaat* mot den tyske proudhonisten berger och som genmäle mot den senares överskattning av proudhonismens betydelse skrev han: ”Det enda land, vars arbetarrörelse befinner sig under omedelbart inflytande av proudhonistiska ”principer” är Belgien, och just därför går också den belgiska arbetarrörelsen, som Hegel uttryckte sig, ”från intet, genom intet till intet”.³⁹ Alltså — det är en *ren osanning* att Engels skulle ha ”förutsagt” eller ”spått” någonting. Han talade endast *om det förhandenvarande*, d.v.s. vad som var år 1872. Det är emellertid ett historiskt faktum, att den belgiska rörelsen på *den tiden* stampade på samma fläck, till följd av proudhonismens herravälde, vars ledare uttalade sig emot kollektivism och tillbakavisade en självständig politisk verksamhet från proletariatets sida. Först år 1897 bildades ”Det belgiska socialistiska partiet”, och från och med denna tid började också agitationen för den allmänna rösträtten, som kännetecknade marxismens seger över proudhonismen (erkännandet av proletariatets politiska kamp och organisering i ett självständigt klassparti), samt början till påtagliga framsteg för rörelsen.

”Det belgiska arbetarpartiet” har i sitt nuvarande program anammat (frånsett några enskilda mindre viktiga punkter) *alla* marxismens grundidéer. Och år 1887, i förordet till den för andra gången publicerade artikeln om bostadsfrågan, har Engels särskilt påvisat ”den internationella arbetarrörelsens väldiga framsteg under de senaste 14 åren”. Dessa framsteg, säger han, har sitt intima sammanhang med undanträngandet av proudhonismen, som *förut* var förhärskande, men nu är nästan tillintetgjord. ”I Belgien”, säger Engels, ”har flamländerna avlägsnat vallonerna ur ledningen av rörelsen” (sid. 4 i förordet till samma broschyr). Tänk så riktigt denna sak blev återgiven i ”*Russkoja Bogatstvo*”, eller hur?

Om Vorosjilov ... men nu kan det vara nog! Vi kan naturligtvis inte bemöta allt i en tidskrift, som för varje månad har legala möjligheter att beljuga den ”ortodoxa” marxismen såsom ett dött väsen.

³⁸ Från intet genom intet till intet. Red.

³⁹ Se broschyren *Zu Wohnungsfrage*, Zürich 1887 (”Till bostadsfrågan”), vari Engels artikel mot Mühlberger av år 1872 är återgiven samt hans förord, daterat den 10 januari 1887. Citatet här är hämtat från sid. 56.

V. "De framskridna moderna småbrukens uppblomstring". Exemplet från Baden.

Konkretisering, konkretisering! utropade hr Bulgakov i *Natjalo* (nr 1, sid. 7 och 13), och denna paroll har hundratal gånger upprepats och varierats av alla "kritikerna".

Nåväl, mina herrar! — vi går in för konkreta detaljer.

När Ni riktade denna uppmaning till Kautsky, så var det orimligt att tänka sig att han skulle kunnat tillmötesgå den, ty den vetenskapliga undersökningen av agrarfrågan, med dess separata detaljer, bestod just i att ge en allmän bild av samtidens hela agrarstruktur och dess utveckling. Er paroll var endast en täckmantel för att skyla Er principlöshet, Er opportunistiska fruktan för varje genomtänkt, helgjuten världsåskådning. Om Ni inte hade en inställning à la Vorosjilov till Kautskys bok, så kunde Ni därur hämta massor av exempel på hur detaljerade uppgifter egentligen skall användas, hur de måste bearbetas. Att Ni inte besitter konsten att använda dessa detaljerade uppgifter skall vi strax påvisa med en hel rad av *er själva utvalda* exempel.

I sin artikel "Bondebarbarerna", riktad mot Kautsky och publicerad i herrarna Vorosjilovs tidskrift *Sozialistische (??) Monatshefte* (III. Jahrg., 1889, Heft 2), hänvisar E. David synnerligen triumferande till "en av *de mest grundliga och mest intressanta monografier*" om bondehushållningen, som publicerats under senaste tiden, nämligen Moritz Hechts: *Drei Dörfer der badischen Hard* (Lpz. 1895).⁴⁰ Hertz har tagit fatt i denna bok och återgivit några siffror ur detta "förträffliga arbete", (sid. 68) och "rekommenderar enträget" (sid. 69) till studier av antingen originalet eller också de av David gjorda utdragen. Hr Tjernov har skyndat sig att i *Russkoje Bogatstvo* återge såväl David som Hertz och gentemot Kautsky ställer han en av Hecht upptecknad "talande bild över de framskridna moderna småbrukens uppblomstring" (nr 8, sid. 206-209).

Och nu vänder vi oss till Hecht.

Denne beskriver tre byar i Baden, belägna 4 till 14 kilometer från Karlsruhe, nämligen Hagsfeld, Blankenloch och Friedrichsthal. Trots de små arealerna, 1-2 hektar per bonde, lever dessa i välstånd och på en hög kulturell nivå, och från sin jord får de utomordentligt stora skördar. David (och efter honom även Tjernov) jämför dessa skördar med de för Tyskland genomsnittliga (i dubbelcenter per hektar: potatis 150-160 mot 87,8, råg och vete 20-23 mot 10-13, stråfoder 50-60 mot 28,8) och utropar: Vad tycks? Se där har Ni "de efterblivna småbönderna!" För det första säger vi: alldenstund man här inte gjort någon jämförelse mellan små och stora hushåll, som f. ö. befinner sig under samma betingelser, så är det enbart löjligt att räkna detta som ett bevis mot Kautsky. Ännu löjligare är det när samme hr Tjernov som på sidan 229 i *Russkoje Bogatstvo* nr 8, påstår, att "i Kautskys rudimentära åsikter" (beträffande städernas agronomiska utsugning av landsbygden) "kapitalismens mörka sidor t. o. m. överdrives", — på sidan 209 anför som bevis m o t Kautsky ett exempel just så beskaffat, att detta kapitalistiska hinder för jordbrukets progress är *avlägsnat* tack vare att de byar de själva utvalt är belägna i utkanten på städer. När det stora flertalet av jordbrukarna förlorar massor av naturgödsel i samband med den av kapitalismen föranledda landsbygdens avfolkning och befolkningens koncentration i städerna, kan en obetydlig minoritet av bönder i städernas utkanter utnyttja sitt fördelaktiga läge och berika sig på vad majoriteten gått miste om. Inte att undra på om skördarna i de beskrivna byarna blir stora, när de årligen kan förvärva för 41.000 mark gödsel från armens stallar i tre angränsande städer med garnisoner (Karlsruhe, Bruchsal och Durlach) och gödselvatten från städernas reningsverk (Hecht, sid. 65). Konstgödsel köper de endast för 7.000 mark.⁴¹ Att söka vederlägga storbrukets överlägsenhet med dylika exem-

⁴⁰ "Tre byar i Badens Hard". övers. anm.

⁴¹ I förbigående kan nämnas hr Tjernovs försäkran till *Russkoje Bogatstvos* läsare, att i dessa byar existerar inte

pel betyder att man endast bevisar sin egen maktlöshet. För det andra måste man fråga sig — i vad mån har vi i dessa exempel att göra med ”verkliga småbönder”, echte und rechte Kleinbauer, som David säger och som Hertz och Tjernov upprepar? De syftar härvidlag *endast* på arealen och uppenbarar just därmed sin oförmåga att handskas med konkreta uppgifter. För bönder i utkanten på städer betyder en hektar jord lika mycket som tio hektar för bönder i avlägsna trakter, ja själva *typen* på jordbruk blir radikalt förändrad genom det nära grannskapet med staden. Priset på jorden i exempelvis den jordfattigaste men för övrigt rikaste av dessa byar i storstadens utkanter, i Friedrichsthal, belöper sig till 9.000 å 10.000 mark, d. v. s. *fem gånger* högre än det för Baden genomsnittliga (1.938 mark) och *tjugo gånger högre* än jordpriserna i avlägsna trakter i Ostpreussen. I fråga om produktionens omfattning (den enda exakta mätaren på företagets omfattning) kan det följaktligen inte röra sig om några ”små” bönder härvidlag. Vad *typen* på deras jordbruk beträffar kan vi iaktta en anmärkningsvärt högt utvecklad *penninghushållning* och *specialiserad* jordbruksdrift, särskilt understruket av Hecht. De odlar tobak (45 % av den brukade jorden i Friedrichsthal), högklassig potatis (som försäljs delvis till sättpotatis och delvis till matpotatis åt ”förmäma herrskap” — Hecht, sid. 17 — i Karlsruhe), de säljer mjölk och smör, smågrisar och svin i huvudstaden, men köper vad de behöver av säd och hö. Jordbruket har härvidlag en fullt affärsmässig karaktär och bönderna omkring dessa storstäder är *småborgare* av renaste typ. Ifall hr Tjernov verkligen skulle sätta sig in i de konkreta uppgifter, som han lånat i andra hand och refererar till, så skulle han kanske kunna förstå den för honom eljest så svårbegripliga kategorin: ”småborgerligheten” bland bönderna (se *Ruskoje Bogatstvo* nr 7, sid. 163). Det är mer än kuriöst av Hertz och hr Tjernov, som förklarar sig ur stånd att begripa hur denne bonde kan vara företagare, hur han kan vara ibland arbetare och ibland företagare, att likväl hänvisa till en detaljerad undersökning, vars författare direkt förklarar: ”1700-talets bonde med sina 8-10 hektar jord var bonde (v a r bonde, hr Tjernov!) och fysiskt sett även arbetare; 1800-talets pygmébonde med sina 1-2 hektar jord är en intelligent arbetare, företagare och affärsman” (Hecht, sid. 69, jämför även sid. 12: ”jordbrukaren förvandlas till *köpsman* och *företagare*”. Kurs. av Hecht). Nå! — har inte Hertz och hr Tjernov braverat a la Vorosjilov med sitt prat om att Kautsky skulle ha förväxlat begreppen bonde och företagare?

Det mest markanta kännetecknet på en ”företagare” är hans utnyttjande av anställd arbetskraft. Och det är i hög grad karakteristiskt, att *inte en enda* av dessa kvasi-socialister, som hänvisar till Hechts arbete, *nämner ett knyst om detta faktum*. Hecht själv — den mest typiske Kleinbürger⁴² av välvilligaste slag, som är förtjust över böndernas religiositet och över den storhertliga överhetens ”faderliga omsorg” om dem i allmänhet, och i synnerhet över dess ”viktiga” åtgärd att anordna matlagningskurser — denne Hecht vill naturligtvis dölja alla fakta om anställd arbetskraft och i stället få bevisat, att det inte existerar någon ”social klyfta” mellan rika och fattiga, mellan bönder och lantarbetare eller mellan bönder och fabriksarbetare. ”Ett stånd av jordbruks-*daglönare* existerar inte”, skriver Hecht. ”Majoriteten av bönderna är med familjemedlemmarnas hjälp i stånd att själva bruka sina jordstycken. Endast ett fåtal i dessa tre byar har behov av utomstående arbetskraft under skördetiden och tröskningen. Sådana familjer vänder sig till vissa män och kvinnor, ”ber om hjälp” (”bitten”), som man uttrycker sig på platsen (och dessa har ingen tanke på att kalla sig för ”daglönare”) (sid. 31). Att av hela antalet jordbrukare i tre byar endast ett fåtal anställer daglönare är ej så underligt,

”någon märkbar differens” i fråga om storleken på jordegendomarna. Men om kravet på konkreta detaljer inte vore bara en tom fras i hans mun, skulle han heller inte glömma, att för dessa bönder i städernas omgivning har mängden jord en betydligt mindre betydelse än mängden gödsel. I detta avseende är emellertid differensen mycket tydlig. De största skördarna och rikaste bönderna återfinnes i Friedrichsthal, trots att denna by är den jordfattigaste. Av 48.000 mark i utgifter för gödseln kommer på dess del inte mindre än 28.000 mark, vilket med dess 258 hektar jord blir 108 mark per hektar. Hagsfeld förbrukar för endast 30 mark per hektar (12.000 : 397 hektar) och Blankenloch bara 11 mark (8.000 : 736 hektar).

⁴² Småborgare. (Red.)

ty vi ser att ett stort antal av ”jordbrukarna” egentligen är fabriksarbetare. Hur stor del av de egentliga jordbrukarna, som använder lönearbete, det meddelas ej av Hecht, som i sin doktorsavhandling om tre byar (varav den ena är hans födelseort) inte vill ha en massa exakta statistiska uppgifter om olika grupper bland bönderna, utan föredrar en avhandling om den höga moraliska betydelsen av flit och sparsamhet. (Trots detta eller kanske just därför har Hertz och David bara idel lovord att komma med om Hechts arbete). Vi får endast veta att dagsverkarnas lön per dag är lägst i den rikaste och egentliga jordbrukarbyn, Friedrichsthal, som ligger längst bort från Karlsruhe (14 km). I Friedrichsthal erhåller dagsverkaren 2 mark om dagen för sitt uppehälle, i Hagsfeld (4 km från Karlsruhe och befolkad av fabriksarbetare) erhåller han 3 mark om dagen. Det är ett av villkoren för upp-”blomstringen” för ”de verkliga småbönderna”, som så bedårat våra kritiker. ”Mellan husbönderna och *tjänstefolket* (Gesinde = tjänare, och daglönare) existerar ännu fullt patriarkaliska förhållanden i dessa tre byar”, meddelar oss Hecht. ”Herrn”, d. v. s. bonden med 3-4 hektar jord, ”duar” sina manliga och kvinnliga anställda, kallar dem blott vid förnamn, medan de å sin sida kallar bonden för ”farbror” (Vetter) och bondhustrun för ”tant” (Base) och tilltalar dem med ”Ni” ... De anställda äter tillsammans med husbondefolket och liksom hör till familjen” (sid. 93). Om betydelsen av anställd arbetskraft för tobaksodlingen, som har så stor omfattning i dessa distrikt och som kräver särskilt många arbetshänder, tiger han, denne ”grundlige” Hecht, men all den stund han dock sagt ett par ord om den anställda arbetskraften, så måste man i fråga om ”konkretisering” likväl sätta t. o. m. denne pålitlige kälkborgare ett pinnhål högre än den ”kritiska” socialismens Vorosjilovfigurer.

För det tredje har man hänvisat till Hechts avhandling för att vederlägga fakta om det omåttliga arbetet och den otillräckliga konsumtionen bland bönderna. Det visar sig emellertid att kritikerna föredragit att *tiga* om de fakta i saken, som *noterats* av Hecht. De har därvid fått hjälp av samma uppfattning om begreppet ”medelbönderna”, som i så stor utsträckning utnyttjas av såväl de ryska narodnikerna som de västeuropeiska borgerliga ekonomerna för att förhärliga ”bondeståndet”. I de tre berörda byarna är bönderna ”i allmänhet” välbärgade, men t. o. m. ur Hechts synnerligen ofullständiga monografi kan man tydligt utläsa, att det härvidlag är nödvändigt att skilja på tre grupper. Omkring en fjärdedel (eller 30 %) av bönderna (varav de flesta i Friedrichsthal och några i Blankenloch) är välbärgade småborgare, som gjort sig rika tack vare den närbelägna storstaden, som driver en inkomstbringande hantering med mjölkprodukter (de säljer 10-20 liter per dag) och tobaksodling (ett av exemplen: 1.825 mark i bruttointkomst från 1.05 hektar jord med tobaksodling), uppfödning av svin till försäljning (av Friedrichsthals 1.140 innevånare är det 497 som har svin, för Blankenloch är motsvarande siffror 1.684 455 och i Hagsfeld 1.273 — 220) etc. Inom denna minoritet (till vilken grupp den av kritikerna lovprisade ”uppblomstringen” i verkligheten uteslutande kan hänföras) förekommer utan tvivel rätt så ofta, att man utnyttjar anställd arbetskraft. Inom följande grupp, vari flertalet av bönderna i Blankenloch hör hemma, är välståndet redan betydligt lägre, gödsel används i mindre utsträckning, skördarna är mindre, antalet kreatur likaså (i Friedrichsthal är antalet kreatur, omräknade till storboskap, sammanlagt 599 djur på tillsammans 258 hektar jord, i Blankenloch är motsvarande siffror 842 — 736 och i Hagsfeld 324 — 397), de ”snygga rummen” i gårdarna är sällsyntare, kött på bordet förekommer på långt när inte varje dag, och i många familjer iaktas den (av oss ryssar välbekanta) omständigheten, att de på grund av penningbehov måste sälja spannmålen redan efter skörden på hösten för att på våren återigen köpa sådan.⁴³ Inom denna grupp sker en ständig förskjutning *från jordbruket till industrin*, och i Blankenloch är det 103 bönder som arbetar i Karlsruhe som fabriksarbetare. Dessa

⁴³ Apropå Blankenlochs ekonomiska efterblivenhet förklarar Hecht detta bero på dess övervägande naturalushållning och *det finns en allmänning*, tack vare vilken ett visst stycke jord (36 ar — Almengut) är tillförsäkrad var och en vid fyllda 32 år vare sig han är ”lat eller ivrig, sparsam eller inte” (sid. 30). Men Hecht är likväl emot en uppdelning av allmänningen. Han säger, att det är en egenartad inrättning för samhällelig hjälp (Altersversorgung) åt överåriga fabriksarbetare, vars antal ökar i Blankenloch.

senare tillsammans med nästan samtliga innevånare i Hagsfeld utgör den tredje gruppen (40-50 % av hela antalet gårdar). Jordbruket är en binäring, som huvudsakligen sköts av kvinnorna. Levnadsstandarden är visserligen högre än i Blankenloch (tack vare inflytanden från huvudstaden), men nöden börjar också bli rätt så kännbar. De säljer mjölk, men köper delvis ”det billigare margarinet” (sid. 24). Antalet getter har ökat — från 9 st. 1855 till 93 st. år 1893. ”Denna ökning har kanske sin enda förklaring i att det självständiga egna bondehushållet försvinner och bondeståndet upplöses (Auflösung) i en klass av kombinerade jordbruks- och fabriksarbetare med mycket små jordlotter” (sid. 27). Inom parentes kunde nämnas, att antalet getter i Tyskland har ökat i väldig omfattning, från 2,4 miljoner år 1882 till 3,1 miljoner år 1895, som tydligt påvisar baksidan av den ”stabila bondehushållningens” progress, vilken hr Bulgakov med flera småborgerliga socialister-”kritiker” så ihärdigt lovsjunger. Flertallet av arbetarna går till fots den 3½ kilometer långa vägen till fabriken i staden och vågar inte kosta på sig ens en mark i veckan till järnvägsbiljetter. Omkring 150 arbetare av de 300 hagsfeldsborna finner det t. o. m. för dyrt att spisa middag på ”folkköket”, utan får sin middag hemifrån. ”De stackars kvinnorna måste varje dag kl. 11 rusta i ordning matsäcken och bära den till fabriken”, skriver Hecht (sid. 79). Vad arbetskrorna på fabriken beträffar arbetar även de upptill 10 timmar per dag och erhåller därför allt som allt 1,10-1,50 mark (de manliga arbetarna 2,50-2,70 mark), och vid ackordsarbete 1,70-2 mark. ”Några av arbetskrorna söker öka sin torftiga lön medelst extra arbeten. I Blankenloch finns det fyra flickor, som arbetar på en pappersfabrik i Karlsruhe och som tar papper med sig hem för att på kvällarna tillverka papperspåsar. Från kl. 8 till kl. 11 på kvällarna (sic!) gör de upptill 300 påsar och erhåller därför 45-50 pfennig, ett tillägg till den lilla dagsförtjänsten, som används för att klara utgifterna för järnvägsresorna. I Hagsfeld är det några kvinnor, som arbetat på fabriken sedan de var flickor och som nu erhåller en liten extraförtjänst genom att på vinterkvällarna polera silverartiklar” (sid. 36). ”Arbetaren från Hagsfeld”, säger Hecht, ”bor kvar inte i kraft av imperiets lagar, utan tack vare sin egen energi, han har en liten stuga, som han inte behöver dela med andra människor, och han har ett stycke jord. Men vad som är betydligt viktigare än detta faktiska ägande är medvetandet om att han ernått detta med sin egen flit. Arbetaren från Hagsfeld är samtidigt såväl fabriksarbetare som bonde. Den som inte har jord, han arrenderar om det kniper en liten bit för att öka sina inkomster genom att *utnyttja sin lediga tid*. Om arbetet på fabriken börjar ”först” (”först”!) kl. 7 på morgonen och det är på sommaren, så stiger han upp redan kl. 4 för att kupa potatisen i landet sitt eller ge foder åt kreaturen. Eller om han på kvällen kommer hem kl. 7, vad måste han inte uträtta, i synnerhet på sommaren? Jo, han arbetar ytterligare en timme eller en och en halv på sin jord. Han har ju inte precis något behov att höja ränteintäkten från jorden — han vill endast till fullo (sic!) utnyttja sin arbetskraft ...” Det förekommer många sådana salvelsefulla utgjutelser i fortsättningen i Hechts bok, som avslutas med följande: ”Småbrukaren och fabriksarbetaren — båda (sic!) har de höjt sig till medelklassens nivå, och detta ej med några konstlade eller tvångsåtgärder, utan tack vare sin flit, sin energi och en utvecklad moral, som är den högsta tänkbara”.⁴⁴

”Tre byar i Baden framstår nu som ett enda *stort och brett socialt mellanskikt*” (kurs.av Hecht).

Att Hecht skriver på detta sätt är inte att förundra sig över, ty han är en vanlig borgerlig dussinapologet. Men vilken benämning förtjänar de personer, som lurar annat folk med att kalla sig för socialister och som förskönar verkligheten ännu mer nitiskt än vilken som helst

⁴⁴ Hecht talar åter och återigen om denna ”höga moral” och lovprisar inte sämre än hr Bulgakov ”den sunda äktenskapspolitiken”, den ”järnhårda fliten”, ”sparsamheten”, ”den moderata läggningen” och anför t. o. m. ett av böndernas ordspråk: ”Man sieht nicht auf die Gosche (d. h. Mund), sondern auf die Groschen”. (”Man ser inte på munnen utan på pengarna”. övers. anm.)

Vi föreslår läsarna att jämföra detta ordspråk med Kiev-professorn hr Bulgakovs ”lära”, nämligen att det gamla bondehushållet (som inte är i behov av vare sig jordränta eller vinst) är den för samhället (sic!) allra bästa typen av jordbruk (Bulgakov, del I, sid. 154).

av typen Hecht, som utger den borgerliga minoritetens uppblomstring för att vara en allmän progress och suddar bort majoritetens proletarisering genom att prata gammal smörja om ”jordbrukets förening med industrin”?

VI. Småbrukens och storbrukens produktivitet. Exempel från Ostpreussen.

Vi flyttar oss nu för omväxlings skull från det avlägsna Sydtyskland till det något närmare Ryssland belägna Ostpreussen. Vi har i detta fall en mycket lärorik *detaljerad* undersökning, men hr Bulgakov, som själv kräver konkreta detaljer, har emellertid visat sig fullständigt ur stånd att kunna tillgodogöra sig dessa detaljer. ”En jämförelse av uppgifterna om storbrukens och småbrukens faktiska produktivitet”, skriver han, ”kan inte lösa frågan om deras tekniska företräden, därför att de jämförda hushållen kan befinna sig under olika ekonomiska betingelser. Det som dylika uppgifter på sin höjd kan ge, är faktiskt en bekräftelse på den negativa slutsatsen, att stordriften inte har några tekniska företräden framför smådriften, och detta inte endast ur teoretisk synpunkt, utan under vissa villkor även i verkligheten. Dylika jämförelser har ofta gjorts i den ekonomiska litteraturen, i varje fall tillräckligt ofta för att hos den läsare, som inte har några förutfattade meningar i saken, och heller inte några vanföreställningar, undergräva tron på stordriftens företräden i allmänhet” (del I, sid. 58). Och i anmärkningen anförs två exempel. Det första är hämtat ur Auhagens arbete, där det görs en jämförelse mellan endast två hushåll i Hannover på 4,6 respektive 26,6 hektar, detsamma som citerades av Kautsky i *Agrarfrage* (sid. 111) och av Hertz (sid. 69). Småbruket hade i detta fall högre skördar, som av Auhagen tolkades såsom bevis för det mindre jordbrukets räntabilitet, men Kautsky har redan påvisat, att denna större räntabilitet uppstod på grund av en *otillräcklig konsumtion*. Hertz försökte vederlägga detta, dock med det för honom vanliga resultatet, och enär Hertz arbete nu är översatt till ryskan, men Kautskys svar till Hertz är obekant i Ryssland, skall vi med några ord meddela innehållet i detta svar (från ovan citerade artikel i *Neue Zeit*) . . . Hertz förvrängde som vanligt Kautskys bevisföring och gör gällande att Kautskys enda argument var att storbrukaren hade sin son i gymnasiet. I själva verket ville Kautsky endast därmed illustrera levnadsstandarden, och om Hertz hade tagit med *hela budgeten* för de jämförda familjerna (båda består av fem personer) hade följande siffror erhållits: för småbonden 1.158,40 mark och för storbonden 2.739,25 mark. Med en *likadan* levnadsstandard som hos storbonden skulle småbonden ha fått en *mindre* nettobehållning än den förre. Enligt Auhagens beräkningar var det mindre jordbrukets behållning = 1.806 mark, d. v. s. 5,45 % på kapitalet (33.651 mark); storbrukets behållning = 2.720 mark, d. v. s. 1,82 % på kapitalet (149.559 mark). Räkna ifrån vad småbonden försakat i fråga om konsumtion, och han erhåller i stället en nettobehållning = 258 mark, d. v. s. 0,8 %. Och detta med oproportionellt mycket mer arbete: inom det mindre jordbruket förekommer 3 arbetare på 4,6 hektar, d. v. s. 1 arbetare per 1,5 hektar, medan inom storbruket (se Hertz, sid. 75) förekommer 11 arbetare på 26,5 hektar, d. v. s. 1 arbetare per 2,4 hektar. Vi skall dessutom omnämna Kautskys berättigade skämt med Hertz för att denne, som säger sig vara socialist, liknar arbetet, som utförs av barnen till våra dagars bönder, vid axplockningen som utfördes av bibelns Rut! Vad hr Bulgakov beträffar, inskränker sig denne till att meddela endast uppgifterna om skörde-resultatet, men säger *inte ett knyst* om levnadsstandarden inom småbondebruket och storbruket.

”Det andra exemplet”, fortsätter vår anhängare av konkreta detaljer, ”finner vi i den senaste avhandlingen av Karl Klawki: ”Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs” (i *Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher*, 1889, Heft 3-4). Hans jämförelse gäller Ostpreussen. Författaren jämför fyra hushåll i varje av följande grupper: stora, medelstora och små jordbruk. Det säregna i dessa jämförelser är för det första, att inkomster och utgifter uttrycks i pengar, och vidare att författaren värdesätter arbetskraften i pengar och bokför den som utgift för småbrukets vidkommande, där arbetskraften inte köpes. För vårt ändamål är ett

sådant förfaringssätt knappast det riktiga” (sic! hr Bulgakov glömmar tillägga, att Klawki värdesätter arbetskraften i pengar för *alla* hushållen, varvid småbrukets arbete härvidlag är billigare värdesatt!). ”Inte desto mindre har vi här ...” Och här följer en tabell, från vilken vi endast anför slutresultatet: i rent netto i genomsnitt per morgen (=¼ hektar) blev det i det stora företaget 10 mark, i det medelstora 18 mark och i småbruket 12 mark. ”Den allra största avkastningen återfinns inom det medelstora hushållet — är Bulgakovs slutsats — därefter kommer småbruket och efter detta kommer det stora, vilket därmed visar sig komma sist av alla”.

Vi har med avsikt citerat *allt* som hr Bulgakov har att säga om jämförelsen mellan stordrift och smådrift. Nu skall vi undersöka vad Klawkis intressanta arbete utvisar, som på inte mindre än 120 boksidor beskriver tolv typiska jordbruk under enahanda betingelser. Till en början anför vi de allmänna uppgifterna om dessa hushåll, varvid vi för utrymmets skull och för en tydligare översikt i fråga om slutsatser begränsar oss till de *genomsnittliga* uppgifterna om de stora, medelstora och små jordbruken (den genomsnittliga storleken är 358, respektive 50 och 5 hektar).

Jordbruk	Per morgen (¼ hektar) i tyska mark:												Utgifter för produkt om 100 marks värde*		På 100 morgen	
	Hela inkomsten			Inkomst på försäljning av produkter			Egen förbrukning av produkter			Inalles						
	Från åkerbruket	Från boskapsskötseln	Inalles	Åkerbruket	Boskapsskötseln	Inalles	Åkerbruket	Boskapsskötseln	Inalles	Inkomster	Utgifter	Netto	Mark		De anställdas arbetsdagar	Samtliga arbetsdagar
													a	b		
Stora	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Medelstora	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Små	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* a = ifall arbetskraften, som utgörs av bondens och hans familj, inte medräknats och värderats i pengar; b=ifall detta har skett.

Det kan förefalla som om *samtliga* hr Bulgakovs slutsatser bekräftas av Klawkis arbete — ju mindre jordbruk desto större bruttointäkter och t. o. m. större inkomster av försålda produkter per morgen! Vi tror, att de förfaringssätt Klawki använder sig av — och dessa förfaringssätt är i sina allmänna huvuddrag mycket vanliga bland borgerliga och småborgerliga ekonomer — vid alla eller nästan alla tillfällen leder till ett resultat, som tyder på småbrukets överlägsenhet. *Det väsentligaste i frågan* är därför, som herrar Vorosjilovar inte kommit underfund med, *att undersöka dessa förfaringssätt*, och just därför är Klawkis partiella undersökningar av så stort och allmänt intresse.

Vi börjar med skörderesultaten. Det visar sig att skörderesultaten ifråga om det stora flertalet av kulturväxterna regelrätt och mycket betydligt *minskar* uppifrån och ner, från storbruk ner till småbruk. Skörderesultaten (i centner per morgen) av vete: 8,7-7,3-6,4; råg: 9,9-8,7-7,7; korn: 9,4-7,1-6,5; havre: 8,5-8,7— 8,0; ärtor: 8,0-7,8-9,2⁴⁵; potatis: 63-55— 42; foderbetor: 190-156-117. Endast ifråga om lin, som storbruken inte alls odlar, får småbruken (tre av de fyra) större skörderesultat än de medelstora (två av de fyra), nämligen 6,2 ”Stein” (= 18½ skålpund) mot 5,5.

Vad är orsaken till de större jordbrukens högre skörderesultat? Klawki tillskriver följande fyra

⁴⁵ Endast två av de undersökta fyra småbruken odlar ärtor; av de stora och medelstora är det tre av respektive fyra som gör det.

orsaker en avgörande betydelse: 1) att täckdikning knappast förekommer inom småbruken, och i de fall så sker, läggs rören av småbrukaren själv, och detta utför han dåligt; 2) att småbrukaren plöjer otillräckligt djupt, hans hästar är ej så kraftiga; 3) att en stor del av småbrukarnas kreatur har otillräcklig foderstat; 4) att produktionen av gödsel i småbruken är sämre — halmen på deras säd är kortare och en stor del av halmen går till foder (vilket återigen betyder en försämring av foderstaten) samt att man använder mindre halm till strö åt djuren.

Småbrukarens boskap är följaktligen sämre, den är av sämre kvalité och blir sämre utfordrad. Denna omständighet ge oss förklaringen till den besynnerliga och iögonfallande företeelsen, att vid högre skörderesultat inom storbruken visar sig deras inkomster från åkerbruket, enligt Klawkis beräkningar, vara lägre per morgen än inom de medelstora och små jordbruken. Saken är den, att Klawki *utesluter* det som går till *boskapens utfodring*, han räknar inte med detta vare sig i inkomsterna eller utgifterna. Därigenom uppstår en konstlad och falsk utjämnings av den skillnad, som i verkligheten existerar mellan storbruk och småbruk, och denna skillnad är inte till fördel för det senare. Genom detta förfaringssätt blir storbruket mindre räntabelt *av den orsaken*, att det utnyttjar en större del av åkerarealen för produktion av foder åt boskapen (trots att storbruket håller ett avsevärt mindre antal kreatur per jordenhet än småbruket), ty småbruket ”hankar sig fram” genom att fodra med halm. Småbrukets ”företräden” består följaktligen däri, att småbrukarna *hän syns löst handskas* såväl med jorden (sämre gödsling) som med *boskapen* (sämre foder). Det säger sig självt att en dylik jämförelse av de olika jordbrukens räntabilitet saknar varje som helst vetenskaplig betydelse.⁴⁶

Bland andra orsaker till storjordbrukens högre skörderesultat måste dessutom påpekas, att dessa jordbruk oftare (och av allt att döma nästan bara de) mörklar sin jord, att de använder mera konstgödsel (utgifter per morgen är 0,81 — 0,38 — 0,43 mark) och kraftfoder (inom storbruket för 2 mark per morgen, inom de övriga inget). ”Våra bondehushåll”, säger Klawki, som medräknar de medelstora jordbruken till storbondehushållen, ”kostar inte på sig något kraftfoder. De är så tveksamma ifråga om nya metoder och särskilt försiktiga då det gäller utgifter i reda pengar” (sid. 461). Storbruken står på ett högre plan även beträffande jordens bearbetning. Det fördelaktigare växelbruket ser vi tillämpas inom alla fyra storbruken, av de medelstora hos tre (det fjärde tillämpar det gammalmodiga treskiftesbruket) och endast hos ett av småbruken (tre har treskiftesbruk). Slutligen har de större brukarna betydligt flera maskiner. Visserligen är Klawki själv av den uppfattningen, att maskinerna inte har särskilt stor betydelse, men hans ”uppfattning” kan vi bortse ifrån och i stället se på hans sifferuppgifter. Av följande åtta slags maskiner — ångdrivet tröskverk, tröskverk som drivs med s. k. hästvandring, kastmaskin (s. k. ”harpa”, sädesrensare), triör, radsåningsmaskin, gödselspridare, hästräfsa och rullharv — återfinns sammanlagt 29 (däribland ett ångdrivet tröskverk) hos de här omskrivna storbruken, sammanlagt 11 (därav ingen maskin med ångdrift) hos de medelstora jordbruken och 1 maskin (ett tröskverk med hästvandring) hos småbruken. Naturligtvis kan ingen som helst ”uppfattning” hos vilken anhängare av småbruk det än må vara få oss att tro, att kastmaskiner (som ger bättre utsäde), radsåningsmaskiner, rullharvar etc. inte skulle utöva inflytande på skörderesultatet. Vi har för övrigt uppgifter om antalet maskiner, som ägs av jordbrukare och av vilka, till skillnad från den tyska statistikens uppgifter som endast registrerat antalet tillfällen då maskinerna kommit till användning oavsett om det är egna eller hyrda maskiner. Det är tydligt att en dylik registrering förringar storbrukets överlägsenhet och döljer följande av Klawski beskrivna villkor för ”lån” av

⁴⁶ Den anmärkningen bör också göras, att dylik falsk jämförelse av uppenbart olika kvantiteter inom småbruk och storbruk förekommer inte endast i enskilda utredningar, utan även i stor omfattning inom den nutida agrarstatistiken. Såväl den franska som den tyska statistiken opererar med ”genomsnittlig” levande vikt, med ”genomsnittligt” pris per kreatur inom samtliga och alla slag av jordbruk. Den tyska statistiken använder sig av detta förfaringssätt t. o. m. för att bestämma värdet på hela antalet boskap för olika grupper av jordbrukare (indelade efter arealen), varvid dock göres den reservationen att de beräknade lika priserna per kreatur i de olika grupperna av jordbruk ”inte motsvarar de verkliga förhållandena” (sid. 35).

maskiner: ”Storbrukaren lånar gärna ut sin rullharv, hästräfsa och kastmaskin till småbrukaren ifall den senare i stället lovar hjälpa den förre under den brådaste skördetiden” (sid. 443). Ett visst antal fall då maskiner används inom småbruket utgör följaktligen en annan form för de större jordbrukens sätt att skaffa sig arbetskraft. Utöver detta förekommer i de mindre jordbruken, som vi redan påvisat, sällan maskiner.

Vi går vidare. Ett annat fall av falsk jämförelse av uppenbart olika storheter utgör Klawkis förfaringssätt att beräkna priserna vid jordbruksprodukternas försäljning såsom lika för samtliga grupper av jordbruk. Istället för faktiska försäljningspriser lägger författaren till grund för sina beräkningar godtyckligt förutsatta priser, vilkas otillförlitlighet han själv påvisar. Småbönderna säljer sin spannmål huvudsakligen på platsen, och uppköparna i småstäderna pressar ner priserna kraftigt. ”Storbruken har det bättre ställt just i detta avseende, enär de kan sända stora partier direkt till provinsmetropolen. De erhåller därvid vanligen 20-30 % högre priser per centner än vid försäljning på småorter” (sid. 373). Storbrukarna förstår bättre att prissätta sin spannmål (sid. 451) och säljer den per vikt och inte per mått, såsom småbönderna till sin egen nackdel brukar göra. Likaså säljer storbrukaren sina djur per vikt, medan uppköpen hos småbönderna helt enkelt sker bara efter en titt på djuren. Försäljningen av mjölkprodukter ligger också bättre till hos storbruken, eftersom dessa sänder mjölken till staden och får bättre betalt för den än de medelstora jordbruken, som kärnar smör av mjölken och säljer smöret till handlare. Hos de medelstora jordbruken i sin tur är smöret bättre (användning av separatorer, nykärnat smör varje dag o. s. v.) än hos småbrukaren, för vilkens smör betalas 5-10 pfennig mindre per skålpund. Småbrukaren måste på grund av foderbrist sälja göddjuren tidigare (mindre gödda) än de medelstora jordbruken (sid. 444). Alla dessa (tillsammans tagna allt annat än oviktiga) storbrukens förmåner genom försäljningen på marknaden, har Klawki inte räknat med i sin utredning, precis som småbrukens anhängare bland teoretikerna skjuter ifrån sig detta *faktum* genom att hänvisa till *möjligheten* att hjälpa upp saken genom kooperativa föreningar. Vi har ingen som helst lust till att blanda ihop den kapitalistiska verkligheten med något småborgerligt kooperativt paradiset. Längre fram i texten anför vi *fakta* om vilka som i verkligheten har största nyttan av Kooperationen.

Vidare bör framhållas att Klawki ifråga om de små och medelstora jordbruken ”inte räknar med” jordbrukarnas eget arbete med dräneringar eller reparationer av alla slag etc. (”det gör ju bönderna själva”). Dessa småbondens ”förmåner” kallar socialisten för Überarbeit, merarbete, slit, medan den borgerlige ekonomen kallar dem för en av de fördelaktigaste ”för *samhället*”! sidorna hos smådriften. Vi uppmärksammar Klawkis påpekande, att inom det medelstora jordbruket får den anställda arbetaren bättre lön och kost än inom storbruket, men han får också arbeta hårdare — bondens eget ”exempel” manar till ”större flit och noggrannhet” (sid. 465). Vem av dessa två kapitalistiska företagare, godsägaren eller ”hans bror” bonden, som lyckas pressa ut mesta arbetet för den givna betalningen, gör Klawki inget försök till att bestämma. Vi skall därför inskränka oss till att påpeka, att avgifterna för olycksfalls- och ålderdomsförsäkringar utgör för en storbrukare 0,29 mark per morgen och för medelstort jordbruk 0,13 mark (småbrukaren har även härvidlag den förmånen, att han aldrig försäkras sig — vilket naturligtvis inte är lite ”fördelaktigt” för kapitalisternas och godsägarnas ”samhälle”), och dessutom göra en hänvisning till ett exempel från den ryska jordbrukskapitalismen. De av våra läsare, som känner till Sjachovskys bok: ”Jordbrukarnas biförtjänster på arbeten utanför jordbruken”, kanske kan erinra sig följande karakteristiska iakttagelser: ryska nybyggare och de tyska kolonisterna (i Södern) anställer arbetare ”med urskiljning”, betalar dem 15-20 % mera än större arbetsköpare och pressar ur dem 50 % mera arbete. Detta meddelade Sjachovsky år 1896, och i år läser vi exempelvis i *Torgovo-Promyslennaja Gazeta* (”Handels- och industritidningen”) följande meddelande från Kachovka: ”... Bönderna och nybyggarna betalar i regel högre löner (än vad som är lönande att betala arbetare) då de vill ha bättre och mera uthålliga arbetare”, (N:r 109, den 16 maj 1901). Det finns knappast någon anledning att tro, att detta är någon säregen företeelse enbart för

Ryssland.

I ovan återgivna tabell har vi iakttagit två förfaringssätt för beräkningen: såväl inklusive som exklusive en värdering av bondens arbete i pengar. Hr Bulgakov anser förfaringssättet med bondens arbete inräknat ”näppeligen vara riktigt”. En exakt budget över såväl ägarens som lantarbetarens utgifter in natura och i reda pengar skulle givetvis vara betydligt riktigare, men alldenstund sådana uppgifter saknas, så måste man beräkna familjens penningutgifter *ungefärligen*. Det är synnerligen intressant att se *hur* Klawki har gjort denna ungefärliga beräkning. Storbrukarna arbetar naturligtvis inte själva. De har t. o. m. speciella arbetsledare, som mot betalning utför allt arbete med att leda och kontrollera företaget (av de fyra företagen är det tre som har förvaltare, ett av storbruken har ingen sådan; det senare är en egendom på 125 hektar, som Klawki anser det skulle vara riktigare att kalla för storbondehemman). Åt ägarna i två av de större företagen ”avsätts” i Klawkis beräkningar 2.000 mark per år ”för arbete” som (som exempelvis först och främst består i att godsägaren reser ut från sitt huvudgods en eller ett par gånger i månaden för att kontrollera sin förvaltare). Beträffande egendomen på 125 hektar (den första är på 513 hektar) ”avsätts” bara 1.900 mark för arbetet som utförs av ägaren själv och hans tre söner. Det är väl ”naturligt” att man vid mindre areal måste ”klara sig” på mindre budget? Åt ägarna vid de medelstora jordbruken avsätter Klawki sedan så lite som 1.200-1.716 mark för allt arbete av mannen och hustrun och i tre fall även barnen. Småbönderna får 800—900 mark för 4 à 5 (sic.) personers arbete, d. v. s. något mer (ifall det är mer) än vad en lantarbetare erhåller, en statare, som tillsammans med familjen förtjänar allt som allt 800-900 mark. Här görs alltså ytterligare ett stort steg framåt — först skedde en jämförelse av uppenbart olika storheter, och nu förklaras att levnadsstandarden måste bli lägre i samma mån som jordbruken minskar i storlek. Detta betyder ju snarare ett erkännande av det faktum, att kapitalismen placerat småbonden i ett sämre läge, vilket ju var meningen att vederlägga med de i tabellen uträknade ”nettoinkomsterna”.

Om de kontanta inkomsterna, enligt vad författaren *förutsätter*, blir mindre i den mån jordbruken minskar i storlek, så framgår direkt av sifferuppgifterna, att samma sak även gäller konsumtionen. Mängden förbrukade jordbruksprodukter inom jordbruken utgör per person (varvid två barn räknas som en fullvuxen): i storbruket 227 mark (medeltalet av två sifferuppgifter), i det medelstora 218 mark (medeltalet av fyra sifferuppgifter) och i småbruket 135 (sic!) mark (medeltalet av fyra sifferuppgifter). Därtill kommer, att ju större jordbruken är, desto större är inköpen av matvaror per person (sid. 453). Klawki gör också själv den anmärkningen, att härvidlag måste man ställa frågan om den underkonsumtion, vilken hr Bulgakov förnekat och föredragit att *förtiga* och som därmed visat att han är en längre gående apologet än Klawki. Men Klawki söker förringa detta faktum. ”Huruvida en viss *otillräcklig konsumtion* är förhanden inom småbruket kan vi inte uttala oss om”, säger han, ”men vi anser det för troligt beträffande det fjärde småbruket i ordningen” (för 97 mark per person). ”Det är ett faktum att småbönderna lever mycket sparsamt (!) och att de säljer mycket, som de så att säga, sparar in på sig själva, berövar munnen (sich sozusagen vom Munde absparen).⁴⁷

Han gör också försök att bevisa, att detta faktum inte upphäver småbrukets ”produktivitet”, ty om konsumtionen höjdes till 170 mark — en fullt tillräcklig summa (för ”lillebror”, men inte för jordbrukskapitalisten, som vi såg) — så blir resultatet, att förbrukningen måste öka och inkomsterna av försäljningen minska med 6-7 mark per morgen. Frånräknar man dessa (se

⁴⁷ Intressant är exempelvis att inkomsterna på försäljning av mjölk och smör uppgår i storbruket till 7 mark per morgen, i de medelstora jordbruken till 3 mark och i *småbruket* 7 mark. Saken är den att småbönderna använder ”ytterst litet smör och oskummad mjölk i sina hushåll ... medan det fjärde småbruket i ordningen (vars förbrukning av egna produkter uppgår till jämnt 97 mark per person) ingenting förbrukar av nämnda två produkter” (sid. 450). Må läsaren jämföra detta, f. ö. för alla sedan länge, utom för ”kritikerna”, välkända faktum med Hertz' snillrika utsago: ”Men får då inte bönderna betalt för mjölken?” ”Är det inte bonden som äter fläsk?” (och gödes svin med mjölk?). Det borde erinras oftare om dessa uttalanden såsom ett oöverträffat exempel på den mest vulgära försköning av armodet.

tabellen) erhålls likväl 29-30 mark i inkomster på produkter, d. v. s. i alla fall mer än i storbruken (sid. 453). Men om man som nivå för konsumtionen inte tar denna godtyckligt tagna siffra (som är lågt tilltagen, ej tillräcklig), utan tar 218 mark (= den faktiska nivån i de medelstora jordbruken), så finner vi att inkomsterna av försålda produkter i småbruken minskar till 20 mark per morgen mot 29 i de medelstora och 25 i de stora jordbruken. Därav följer, att tillrättaläggandet av *enbart denna* (bland alla andra felaktigheter) oriktighet i Klawkis jämförelser förintar varje ”fördel” hos småbruket.

Ifråga om fördelar är emellertid Klawki outtömlig. Småbönderna ”förenar jordbruket med bisysslor” tre (av dessa fyra) småbönder ”går flitigt på dagsverken, där de förutom avlöningen även får mat för dagen” (sid. 435). Men småbrukets fördelar är särskilt stora under kristider (vilket sedan länge är bekant för de ryska läsarna på grund av folkvännernas uppvisningar i detta ämne och om vilket man nu på nytt blivit påmind av herrar Tjernovar): ”I tider av kris inom jordbruket, ja även vid andra tider, kommer småbruket att besitta den största motståndskraften, det kommer att vara i stånd till att försälja jämförelsevis mera produkter än andra jordbrukargrupper, genom långtgående inskränkning av utgifterna för det egna hushållet, en inskränkning som, det är sant, måste leda till delvis otillräcklig konsumtion” (sid. 481 — jämför denna slutsats av Klawki med sid. 464): ”Många småbondehushåll är tyvärr tvungna därtill genom de höga räntorna på lån. Men på det viset får de dock möjligheter att, om också med stor möda, hålla sig uppe och slå sig fram. Troligen är det just denna kraftiga inskränkning i konsumtionen, som huvudsakligen förklarar ökningen av antalet småbondehushåll i våra trakter, såsom framgår av imperiets statistik”.

Och Klawki anför några statistiska uppgifter från Königsbergs distrikt, inom vilket antalet jordbruk upptill 2 hektar har ökat från 56.000 år 1882 till 79.000 år 1895; jordbruk mellan 2-5 hektar har under samma tid ökat från 12.000 till 14.000; mellan 5-20 hektar från 16.000 till 19.000. Detta är samma Ostpreussen, i vilket hr Bulgakov och hans gelikar kan se smådriften ”tränga undan” stordriften. Och dessa herrar, som schablonmässigt tyder den nakna arealstatistikens siffror, skriker fortfarande om ”konkretisering”! Det är bara helt naturligt att en sådan som Klawki anser att ”den viktigaste uppgiften för den nutida agrarpolitiken i fråga om jordbruksarbetare i Östern är att uppmuntra de dugligaste av dem att bli bofasta på platsen, genom att garantera dem möjligheter att, om också inte i första, så i varje fall i andra (sic!) generationen bli ägare av ett stycke jord” (sid. 476). Inte heller är det så farligt om statarna, som köper sig ett jordstycke för sina besparingar, ”till större delen visar sig ha dåligt ställt med pengar — det är de själva medvetna om, men de lockas av den mera oberoende ställningen”. Hela uppgiften för den borgerliga ekonomin (och f. n. av allt att döma även för ”kritikerna”) är att underblåsa dessa illusioner hos proletariats mest efterblivna del.

Klawkis undersökning vederlägger alltså på alla punkter hr Bulgakov som åberopar och stöder sig på densamma. Den bevisar storbrukets tekniska överlägsenhet inom jordbruket, böndernas omåttliga arbete och otillräckliga konsumtion, deras förvandling till lantarbetare och dagsverkare åt godsägaren samt bevisar, att tillväxten av antalet småbondehushåll är förbunden med ökad nöd och proletarisering. Två slutsatser av denna undersökning är av särskilt stor principiell betydelse. För det första ser vi ett tydligt hinder för införande av maskiner i jordbruket, nämligen den ständiga försämringen i den mindre brukarens läge, som gör honom beredd att ”inte räkna så noga” med sitt arbete, varför hans arbete för hand blir billigare för kapitalisten än arbete medelst maskiner. Trots hr Bulgakovs påståenden har fakta tydligt bevisat, att med en kapitalistisk samhällsordning är den mindre brukarens läge inom jordbruket *fullt analogt* med hantverkarens läge visavi industrin. Trots hr Bulgakovs påståenden ser vi i jordbruket en allmän sänkning av konsumtionen och intensifiering av arbetet som metoder i konkurrensen med stordriften. För det andra måste vi en gång för alla beteckna som absolut odugliga, och som vulgär-apologetiska, alla de jämförelser mellan småbrukens och storbrukens inkomster, som ignorerar tre omständigheter: 1) hur livnär sig,

hur lever och arbetar *jordens brukare*? 2) Hur underhåller och arbetar boskapen? 3) Hur gödslas och hur rationellt utnyttjas *jorden*? Småbruket uppehåller sig med allehanda hänsynslösa metoder: omåttligt arbete och hänsynslös misshushållning med jordbrukarens egen kropp och livskraft, obarmhärtig utsugning av djurens krafter och försämring av deras kvalitet samt hänsynslös utsugning av jorden och raseri av dess avkastningsförmåga. Och därför utgör varje undersökning, som inte allsidigt tar alla dessa omständigheter i betraktande, helt simpelt bara borgerliga sofismer.⁴⁸

Det är därför heller inte så underligt, att just "teorin" om småböndernas omåttliga arbete och otillräckliga konsumtion i det moderna samhället föranlett hrr kritiker till mer än vanligt förbittrade angrepp. Hr Bulgakov "ätog sig" redan i *Natjalo* att anföra hur många "citater" som helst för att bevisa motsatsen till Kautskys påstående. Hr Bulgakov upprepar sedan i sin bok, att från en undersökning av "Verein für Sozialpolitik" under rubriken *Bäuerliche Zustände*⁴⁹ skulle Kautsky "i sina försök att balsamera liket (sic!) efter den utlevade dogmen ha utvalt några fakta, som vittnar om ett vid den givna tidpunkten fullt begripligt tryck över bondehus-hållet; man kan dock vara övertygad om, att där finna vittnesbörd av något annorlunda karaktär" (del II, sid. 282). Vi försöker "övertyga oss" och granska den stränge professors "citater", vilken delvis helt simpelt upprepar Hertz' citat (sid. 77).

"Från Eisenach kommer vittnesbörd om förbättringar i fråga om boskapsskötseln, gödslingen, användning av maskiner och ett allmänt uppsving av jordbruksproduktionen . . ." Låt oss se på artikeln om Eisenach (*Bäuerliche Zustände*, I Band), där man läser: Läget för jordbrukarna med mindre än 5 hektar jord (och sådana finns det i beskrivna räjong inte mindre än 887 stycken av sammanlagt 1.116 jordägare) "är i allmänhet mindre gynnsamt" (sid. 66). "I den mån de har förvärvsarbeten hos storbrukarna som skördehjälp eller andra sysslor är deras läge relativt bra" (sid. 67). Under en period av ett par årtionden har faktiskt skett ett uppsving, men "ännu återstår mycket att önska sig i detta fall, i synnerhet vad beträffar de mycket små jordbruken" (sid. 72). . . . "de minsta jordbrukarna använder delvis nästan orkeslösa kor för arbetet på åkrarna . . ." Biförtjänsterna utgörs av vedkörslor och skogsarbete och virkeskörslor; dessa bisysslor "avleder uppmärksamheten från arbetet med jordbruket" och för med sig att "välståndet sjunker" (sid. 69). "Skogsarbetena ger heller inte tillräcklig förtjänst. Jordägarna i en del räjonger sysslar med väveri, vilket betalar sig drägligt. I några enskilda fall har man till hemslojd att rulla cigarrer. I allmänhet råder brist på tillfällna till biförtjänster" (sid. 73). . . . Och författaren, Ökonome-Commissar Dittenberger, slutar med anmärkningen, att trots det "enkla liv de för" och "deras små fordringar på livet" är bönderna kraftiga och friska, något som t. o. m. "kan förvåna oss" i betraktande av "den ringa mängden näring i födan denna fattigklass förtär, där potatisen utgör huvudbeståndsdelen i kosten" (sid. 74).

⁴⁸ Leo Huschke påvisar med rätta i sitt arbete: "Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens" (Jena, 1902, Gustav Fischer) ("Beräkning av nettobehållningen inom några typiska små-, medelstora och stora jordbruk i mellersta Thüringen") att "endast genom att helt enkelt minska" värdet av småbrukarens arbetskraft kan man erhålla ett resultat, som vittnar om överlägsenhet gentemot företagarna i medelstora och stora jordbruk och förmåga att konkurrera med dem (sid. 126). Tyvärr har författaren inte slutfört sin tankegång och därför inte i sin bok tillfogat några systematiska uppgifter om hur djuren underhålls, jorden gödslas och hur jordbrukarna inom olika jordbruk lever och livnär sig. Vi hoppas kunna återkomma till Huschkes intressanta bok. Tillsvärdare noterar vi endast hans anvisningar om att småbruket avyttrar sina produkter till lägre priser än de större jordbruken (sid. 146 och 155) samt hans slutsats: "de små och medelstora jordbruken försökte övervinna krisen, som inträdde efter år 1892 (prisfall på jordbruksprodukter) medelst största möjliga inskränkning av alla kontanta utgifter, medan storbruken eftersträfvade detsamma medelst ökade investeringar i jordbruket i syfte att höja skörderesultatet" (sid. 144). Räknet fr. o. m. åren 1887-1891 t. o. m. åren 1893 —1897 har de små och medelstora jordbrukens utgifter för utsäde, kreatursfoder och gödsling minskat, inom storbruken har samma utgifter ökat. Inom småbruken utgör dessa utgifter 17 mark per hektar, inom storbruken 44 mark. (Författarens fotnot till 1908 års upplaga.)

⁴⁹ "Föreningen för socialpolitik" under rubriken "Böndernas läge". — Red.

På detta sätt vederlägger de ”lärda” Vorosjilovarna ”den föråldrade marxistiska fördomen, att bondehushållen ej skulle vara kapabla att göra tekniska framsteg”!

”... Generalsekreterare Langedorf säger om konungadömet Sachsen, att i hela distrikt och i synnerhet i bördiga trakter knappast existerar någon skillnad mellan stora och små egendomar i fråga om intensifierad jordbruksdrift”. Så vederläggs Kautsky av den österrikiske Vorosjilov (Hertz, sid. 77) och efter honom upprepas det av den ryske Vorosjilov (Bulgakov, del II, sid. 282, med hänvisning till *Bäuerliche Zustände*, del II, sid. 222). Vi slår upp sidan 222 i den av kritikerna återopade källskriften och läser omedelbart efter det av Hertz citerade avsnittet: ”En dylik skillnad är mera märkbar i bergstrakterna, där storföretagarna sköter driften med jämförelsevis stort rörelsekapital; men även här ligger bondehushållen ofta inte lägre i fråga om nettointkomster, enär de mindre höga inkomsterna uppvägs av en större sparsamhet, som vid den existerande stora anspråkslösheten (bei der vorhandenen groschen Bedürfnisslosigkeit) ofta leder till, att bonden lever sämre än en industriarbetare, som är van att ha större fordringar” (*Bäuerliche Zustände*, del II, sid. 222). Och vidare meddelas, att det övervägande systemet för jordbruksdriften är växelbruk, som är det övervägande systemet även inom de medelstora jordbruket, och ”treskiftesbruket kan man träffa på nästan bara inom småbruket”. Även beträffande boskapsskötseln kan man överallt iaktta framsteg. ”Endast i fråga om nötkreaturens skötsel och mjölkprodukternas utnyttjande brukar bonden ligga efter godsägaren” (sid. 223).

”Professor Ranke”, fortsätter hr Bulgakov, ”ger vittnesmål om en teknisk progress för bondgårdarna i trakten omkring München, vilka enligt hans egna ord skall vara typiska för hela övre Bayern”. Vi läser Rankes artikel och finner, att det härvidlag gäller tre socknar med *storbönder*, som driver sina jordbruk med hjälp av lejd arbetskraft. 69 av 119 bönder äger 20 hektar jord, tillsammans har de $\frac{3}{4}$ av all jord. 38 av dessa ”bönder” har var och en mer än 40 hektar jord, i genomsnitt har de 59 hektar, och tillsammans 60 % av all jord . . .

Det syns oss som om detta är tillräckligt för att karakterisera hr Bulgakovs och Hertz' ”citat”.

VII. Enquête om bondehushållningen i Baden

”På grund av bristande utrymme”, skriver Hertz, ”kan vi inte anföra de detaljerade och intressanta uppgifterna i enquêten om de 37 socknarna i Baden. Till större delen är dessa uppgifter analoga med ovanstående — jämsides med fördelaktiga påträffas även ofördelaktiga uppgifter eller dylika som är ”huggna som stuckna”, *men på intet ställe i enquêten tre delar ger de utförliga uppgifterna om böndernas utgiftskonton belägg för några slutsatser om ”otillräcklig konsumtion” eller ”ruskig, ytterst förnedrande fattigdom” etc.* (sid. 79).

De ord av Hertz, som av oss är understruken, utgör som vanligt en *direkt osanning*, ty just den rundfråga han återopar, har dokumentariskt *bevisat* just småböndernas *otillräckliga* konsumtion.

Hertz' förvrängning av saken har här sitt intima sammanhang med den metod, som speciellt omhulldats av de ryska ”folkvännerna” och som nu anammats av samtliga och envar ”kritiker” i agrarfrågan, nämligen metoden att ta alla uppgifterna om ”bönderna” i klump. Enär begreppet ”bönderna” är ännu mer obestämt i Västeuropa än hos oss (utan någon skarpt markerad gruppindelning) och enär de ”genomsnittliga” uppgifterna och slutsatserna döljer minoritetens relativa ”välstånd” (eller åtminstone dess bekymmerslöshet) och majoritetens missgynnade läge, så öppnar sig här ett oändligt verksamhetsfält för samtliga apologeter. Baden-rundfrågan ger dock möjligheter att skilja på olika grupper bland bönderna, vilket Hertz i egenskap av anhängare av ”konkreta detaljer” föredrog att inte uppmärksamma. I 37 typiska socknar har man valt ut typiska storbonde- (Grossbauer-), medelstora bonde- och småbondehushåll samt ävenså dagsverkarens hushåll, tillsammans 70 bönders (31 stora, 21 medelstora och 18 små) samt 17 dagsverkarens hushåll. Dessa hushåll har varit föremål för en

detaljerad undersökning i fråga om respektive budgeter. Vi har inte haft möjligheter att genomarbeta *alla* dessa uppgifter, men de av oss här nedan anförda *viktigaste resultaten* är tillräckliga för att dra fullt bestämda slutsatser.

Till en början anför vi uppgifterna om den allmänna hushållstypen hos storböndernas (a), de medelstora böndernas (b) och småböndernas (c) hushåll (enligt bilaga VI: "Übersichtliche Darstellung der Ergebnisse der in den Erhebungsgemeinden angestellten Ertragsberechnungen"⁵⁰); varvid vi tagit denna tabells uppgifter om storbönder, medelstora bönder och småbönder var för sig. Jordegendomarnas arealer — i genomsnitt för grupp a) = 33,34 hektar, för grupp b) = 13,5 hektar och grupp c) = 6,96 hektar — är jämförelsevis stora för ett sådant småbrukarland som Baden, men om man utesluter 10 hushåll i socknarna numris 20, 22 och 30, vilka utmärker sig för särskilt stora jordarealer (upptill 43 hektar hos en "småbonde" och upptill 170 hektar hos en storbonde!), så erhålls de för Baden mera normala siffrorna: a) 17,8 hektar, b) 10,0 hektar och c) 4,25 hektar. Storleken på familjerna är: a) 6,4, b) 5,8 och c) 5,9 personer (dessa och alla följande uppgifter berör, därest inte annat anmärkes, samtliga 70 hushållen). Följaktligen är storböndernas familjer betydligt större, men icke förty spelar lejd arbetskraft en ojämförligt större roll hos dem. I allmänhet är det 54 av de 70 bönderna som anlitade lejd arbetskraft, d. v. s. mer än tre fjärdedelar av hela antalet, nämligen 29 storbönder (av 31), 15 medelstora bönder (av 21) och 10 småbönder (av 18). Bland storbönderna är det alltså 93 % som inte klarar sig utan främmande arbetskraft, bland småbönderna 55 %. Dessa siffror är synnerligen lärorika ifall man vill kontrollera den gängse (och av "kritikerna" utan kritik anammade) uppfattningen, att anställd arbetskraft är av oväsentlig betydelse för nutidens bondehushåll. Hos storbönderna (vars jordarealer på 18 hektar ingår under rubriken 5-20 hektar och som i alla sammanfattade uppgifter räknas samman med de verkliga bondehushållen) iakttar vi en renodlad kapitalistisk hushållning: 24 hushåll med 71 lantarbetare, d. v. s. nära 3 lantarbetare per hushåll, och 27 storbönder anställer tillfällig arbetskraft på tillsammans 4.347 arbetsdagar (= 161 arbetsdagar per bonde). Jämför detta med storleken på jordegendomarna hos storbönderna i Münchens omgivning, vilkas "framsteg" den oförskräckte hr Bulgakov tog som bevis för att vederlägga "den marxistiska fördomen" att bonden förtrycks av kapitalismen!

Om de medelstora bönderna läser vi: 8 av dem har 12 arbetare, 14 lejer arbetskraft för 956 arbetsdagar. Två av småbönderna har 2 arbetare och 9 av dem lejer arbetskraft för 543 arbetsdagar. Under loppet av två månader (543: 9 = 60 dagar), d. v. s. den för jordbruket viktigaste perioden, kan halva antalet *småbönder* inte klara sig utan anställd arbetskraft (och produktionens omfattning hos dessa småbönder är, trots att de har mera jord, ojämförligt mycket mindre än hos bönderna i Friedrichstal, som uppväckte sådana medkänslor hos hrr Tjernov, David och Hertz).

Resultaten för hushållen är följande: de 31 storbönderna har tillsammans 21.329 mark i ren vinst och 2.113 mark i underskott, d. v. s. ett överskott på inalles 19.216 mark, eller per hushåll 619,9 mark (vid beräkningen för endast fem hushåll i socknarna n:ris 20, 22 och 30 är genomsnittet 523,5 mark), för de medelstora hushållen är motsvarande summa 243,3 mark (272,2 mark för tre socknar), och för småbönderna 35,3 mark (och 37,1 mark för tre socknar). Alltså kan småbönderna bokstavligen talat, *nätt och jämnt få det hela att gå ihop, och detta endast tack vare en inskränkt konsumtion*. I rundfrågan ("Ergebnisse etc.", band IV "Erhebungen", sid. 138) meddelas kvantiteten av de viktigaste produkterna, som förbrukas inom varje hushåll. Vi anför dessa uppgifter i medeltal för var och en av ovannämnda bondegrupper:

⁵⁰ Översikt över resultaten av inkomstberäkningarna i de undersökta socknarna. — Red.

Grupper	Förbrukning per person och dag				Utgifter per person	
	Spannmålsprodukter och frukt	Potatis	Kött	Mjök	Per dag för kolonialvaror, bränsle, lyse, etc.	För kläder per år
	Skålpund		Gram	Liter	Pfennig	Mark
Storbönder	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Medelstora bönder	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Småbönder	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Dagsverkare	1,69	2,14	56	0,85	51	32

Det är den sortens uppgifter den duktige Hertz ”inte uppmärksammat” — ingen otillräcklig konsumtion, ingen nöd! Vi kan av ovanstående se, att småbonden i jämförelse med storbonden och den medelstora bonden får tydligt inskränka sin konsumtion, att han livnär och klär sig knappast bättre än dagsverkaren. Kött exempelvis förbrukar han en tredjedel mindre än den medelstora bonden och nästan bara hälften mot storbonden. Dessa fakta understryker åter och återigen det ohållbara i sifferuppgifter, som är tagna i klump, och det bedrägliga i alla vinstberäkningar, där man ignorerar nivåskillnaderna fråga om levnadsstandarden. Om vi exempelvis tar *endast* de två sista kolumnerna i vår tabell (för att slippa den mer invecklade beräkningen av de förbrukade produkternas värde i pengar), så kan vi se, att inte endast småbondens, utan t. o. m. den medelstora bondens ”rena vinst” i stället är *rena fiktionen*, som endast den rena borgare av typen Hecht och Klawki eller tvättakta Vorosjilovar i stil med våra kritiker kan komma dragandes med. I själva verket skulle småbondens utgifter stiga med *hundratals* mark och en stor *deficit* uppstå i händelse han köpte sig lika mycket produkter som den medelstora bonden. Ifall den medelstora bonden köpte sig lika mycket produkter som storbonden skulle hans utgifter stiga till 220 mark och om han inte ”drog till svångremmen” när det gällde kosthållet, skulle även här uppstå deficit⁵¹.

Är kanske inte denna småböndernas inskränkta konsumtion oupplösligt förknippad med den sämre utfodringen av kreaturen och den otillräckliga förnyelsen (ja, t. o. m. den direkta förstöringen) av jordens avkastningsförmåga — bekräftar inte detta tillfullo de ord av Marx, som de nutida kritikerna så övermodigt rycker på axlarna åt:

”Oändlig söndersplittring av produktionsmedlen och uppsplittring av producenterna själva. Oerhört slöseri med människokraft. Ständig försämring av produktionsbetingelserna och fördyring av produktionsmedlen, en nödvändig lag för parcelljordegendomen” (*Kapitalet*, tredje delen, sid. 761-762).

⁵¹ Hr Tjernov ”genmäter”: Men storbonden drar in ändå mer på kosten och andra utgifter för sin dagsverkare? (*Russkoje Bogatstvo* år 1900, n:r 8, sid. 212). Detta genmäle är en upprepning av Krivenkos och Vorontsovs gamla trick, om man får uttrycka sig så, att *pådyvla* marxisterna en borgerligt liberal argumentation. Detta genmäle hade haft någon mening ifall det sagts till dem som påstår att stordriften är överlägsen inte endast i tekniskt avseende, utan även därför att den förbättrar arbetarens läge (eller rent av gestaltar det i stort sett bra). Men detta har marxisterna aldrig sagt. De endast avslöjar de falska förfaringssätten att *försköna* småbrukarens läge medelst generella utlåtanden om välstånd (hr Tjernov om Hecht) eller medelst uträknade ”nettobehållningar” samtidigt som man *förtiger* den inskränkta förbrukningen. Bourgeoisin kan inte låta bli att eftersträva denna försköning, att underblåsa illusionerna om att arbetaren kan bli ”sin egen”, att ”småföretagaren” kan erhålla stora inkomster. Socialisternas uppgifter är att avslöja dessa lögnar och förklara för småbönderna, att för dem finns ingen annan räddning än att förena sig med proletariats revolutionära rörelse.

Angående samma Baden-enquête uppmärksammar vi ännu en förvrängning av hr Bulgakov (kritikerna kompletterar varandra, och om den ena kritikern i fråga om en viss källskrift förvränger den ena sidan av saken, så förvränger en annan den andra sidan). Hur Bulgakov citerar ideligen rundfrågan, varför det kan tyckas *att han borde* vara bekant med densamma. Inte desto mindre presterar han följande:

”Bondens föregivet enastående och olycksbringande skuldsättning — så förkunnas det inledningsvis, del II, sid. 271 — har utgjort en av de oföränderliga dogmerna i den mytologi, som i fråga om bondehushållningen har skapats inom litteraturen . . .”⁵² ”I undersökningar vi har till hands märks en hög skuldsättning endast hos de allra minsta, ännu inte stabiliserade egendomarna (Tagelöhnerstellen) ”.

Det allmänna intrycket av uppgifterna i Baden-rundfrågan (i en fotnot hänvisas till den) förklaras av Sprenger på följande vis:

”. . . Endast i fråga om dagsverkarnas jordstycken och småböndernas egendomar är skuldsättningen i ett stort antal av de undersökta platserna relativt betydande, men även i flertalet av dessa fall antar den dock inga oroväckande proportioner . . .” (sid. 272).

Saken är egendomlig! Å ena sidan *hänvisas till rundfrågan, å andra sidan* citerasett ”allmänt intryck” hos en viss Sprenger, som skrivit om rundfrågan. Och till all olycka ljuger denne Sprenger (i varje fall i det av hr Bulgakov citerade stycket, i övrigt är Sprengers verk oss inte bekant). Rundfrågans författare försäkrar, att just småböndernas skuldsättning uppnår i flertalet av fallen synnerligen oroväckande proportioner. Detta för det första. För det andra försäkrar de, att i fråga om skuldsättningen är småböndernas läge sämre inte blott i jämförelse med de medelstora och storbönderna (vilket även Sprenger observerat), *utan även i jämförelse med dags verkarens läge*.

Över huvud taget måste uppmärksammas, att Baden-rundfrågans författare fastslår ett utomordentligt viktigt faktum — nämligen att *gränsen för högsta tillåtna skuldsättning* (d.v.s. vad som kan tillåtas utan fara för ruiner) *för storbrukets vidkommande ligger högre än för småbruket*. Efter de av oss ovan anförda statistiska uppgifterna om de ekonomiska resultaten hos de stora, medelstora och små jordbruken kräver denna omständighet ingen särskild förklaring. I fråga om storbruken och ävenså de medelstora jordbruken anser rundfrågans författare den högsta tillåtna och ofarliga (unbedenkliche) skuldsättningen vara 40-70 % av jordens värde — i genomsnitt 55 %. I fråga om småbruket (vars storlek de bestämmer till 4-7 hektar beträffande jordbruk och 2-4 hektar beträffande vinodlingar och handelsträdgårdar) finner de, att ”skuldsättningen inte får överstiga 30 % av egendomens värde, såvida man förutsätter *full* säkerhet för *korrekt* betalning av räntor samt amorteringar på skulden” (sid. 66, B. IV).

I de undersökta socknarna (med undantag av de socknar där Anerbenrecht¹ är rådande, exempelvis Unadingen och Neukirch) visar sig den procentuella skuldsättningen (d. v. s. skuldens storlek i förhållande till egendomens taxeringsvärde) regelrätt minska från småbruket till storbruken. I socknen Dittwar exempelvis är den procentuella skuldsättningen inom egendomar upptill ¼ hektar 180,65 %; med 1-2 hektar 73,07 %; 2-5 hektar 45,73 %; 5-10 hektar 25,34 % och 10-20 hektar 3,02 % (se sid. 89-90). Men enbart siffrorna om skuldsättningens omfattning säger inte allt, varför också rundfrågans författare drar följande slutsats:

”Föregående sifferuppgifter bekräftade alltså den mycket spridda uppfattningen, att jordägare som står på gränsen mellan (mittemellan) dagsverkare och medelstora bönder (på tyska landsbygden

⁵² Med sin förklaring, att bondens föregivet enastående och faktiskt olycksbringande skuldsättningar är ”en av de oföränderliga dogmerna i den mytologi, som ifråga om bondehushållningen har skapats inom litteraturen”, d. v. s. att någon sådan skuldsättning i verkligheten inte är tillfinnandes, utan att den helt enkelt endast är utfunderad, syftar hr Bulgakov på den *marxistiska* litteraturen. Sådana är metoderna som tillämpas av marxismens ”kritiker”: den kapitalistiska verkligheten förskönas, för verkliga fakta sluter de medvetet ögonen, en marxistisk belysning av dylika fall sådana de är, förklaras vara ”mytologi”, sagor, som utfunderats av marxisterna.

kallas vanligen dessa för ”medelståndet” — Mittelstand), ofta har det sämre ställt än de grupper som har större eller mindre (sic!) jordegendomar. I den mån de tillfredsställande lyckas hålla en *måttlig* skuldsättning, lyckats hålla en viss och inte alltför vid gräns för skuldsättning, kan de endast med möda uppfylla sina skyldigheter till följd av det omöjliga att inneha *reguljära* biförtjänster (dagsverken o. dyl.), som kunde öka deras inkomster ...” Dagsverkarna, ”i den mån de har en något så när regelbunden arbetsförtjänst vid sidan om, befinner sig ofta i ett väsentligt bättre läge än de som räknas till ”medelstånd”, ty arbetet vid sidan om ger enligt vad kalkylerna i många fall påvisat, ofta så pass höga inkomster i reda pengar, att det blir möjligt att amortera t. o. m. *stora* skulder” (sid. 67).⁵³ Slutligen upprepar författarna ännu en gång, att småbondehushållens skuldsättning intill en viss tillåten gräns ”delvis har sina risker”, varför ”särskilt stor försiktighet är av nöden vid inköp av jord . . . det gäller framförallt just för småbönder och de dem närstående dagsverkarna” (sid. 98).

Sicken en borgerlig rådgivare åt småbonden! Å ena sidan underblåser han förhoppningen hos proletärer och halvproletärer, att ”om inte i första, så dock i andra generationen” kunna bli ägare av ett stycke jord och från densamma genom flit och sparsamhet kunna erhålla en väldigt stor procentuell ”ren vinst”. Å andra sidan rekommenderar han just dessa fattiga att iaktta ”en särskilt stor försiktighet” vid inköp av jord i händelse ”regelbundna biförtjänster” saknas, d. v. s. om herrar kapitalister inte har något behov av fast bosatta arbetare. Och det finns ”kritiska” tokar, som accepterar dessa själviska lögnar och fadda plattheter som utlåtanden av den allra splitternyaste vetenskapen!

De av oss anförda detaljerade uppgifterna om stora, medelstora och småbönder borde ha gjort begripligt t. o. m. för hr V. Tjernov vad som i fråga om bönder menas med ”småborgerlighet” — vilket uttryck syns honom så förfärligt. Den kapitalistiska evolutionen har redan så närmat sig den *allmänna* strukturen i de västeuropeiska staterna, inte endast vid en jämförelse dem emellan, utan ävenså vid en jämförelse mellan Ryssland och Västeuropa, att de *huvudsakligaste kännetecknen* hos bondehushållningens ekonomi i Tyskland visar sig vara desamma som i Ryssland. Bondeståndets sönderdelningsprocess, som i detalj har påvisats i den ryska marxistiska litteraturen, befinner sig i Ryssland endast på en av de första utvecklingsstadierna — där har den ännu icke uppnått sina mer eller mindre slutgiltiga former, ännu inte utkristalliserat exempelvis den speciella och för alla utan vidare fullt tydliga typen av storbönder; exproprieringen av bönder i massor och deras försvinnande i stor omfattning döljer ännu vår bondebourgeoisies ”första steg” i Ryssland. Samma process har i Västeuropa, där den började innan livegenskapen blev upphävd, (jämför Kautsky: *Agrarfrage*, sid. 27) för längesen redan lett till å ena sidan en likvidering av den ståndsmissiga skillnaden mellan bonde- och (som det hos oss heter) ”det privatägda” hushållet, och å andra sidan en redan tämligen utformad klass av lönearbetare inom jordbruket.⁵⁴

Men det skulle vara ett stort fel att tro, att denna process har avstannat, så snart den resulterat i mer eller mindre bestämda former för nya typer bland jordbruksbefolkningen. Denna process går tvärtom orubbligt framåt, men naturligtvis går den ibland hastigare, ibland långsammare beroende på en massa olika omständigheter; den antar de mest olikartade former med hänsyn till de olika agrarförhållandena etc. Proletariseringen av bönderna fortsätter — detta skall vi påvisa längre fram med massor av tyska och franska statistiska uppgifter, ja, detta är f. ö. redan uppenbart genom de här ovan anförda uppgifterna om småbönderna. Enbart fakta om den ökade flykten från landsbygden till städerna, inte endast i fråga om jordbruksarbetarna, utan även bönderna, är ett tydligt vittnesbörd om proletariseringens tillväxt. Men flykten till

⁵³ Rundfrågans författare säger med rätta, att det är jämförelsevis litet som småbonden kan sälja och få reda pengar för, då, däremot hans penningbehov är synnerligen stort, och bristen på kapital gör att varje motgång, dålig skörd, förlust av djur etc. betyder ytterst kännbara förluster för honom.

⁵⁴ Hr Bulgakov skriver om 1800-talets Frankrike, att ”bondeståndet sönderföll i två redan tydligt åtskilda delar proletärer och småegendomsägare” (del II, sid. 176). Det är dock oriktigt av författaren att göra gällande, att ”sönderfallandet” därmed är avslutat — det utgör i stället en oupphörligt fortgående process.

städerna är en oundviklig följd av ruineringsen av bönderna. Ruineringsen föregås i sin tur av deras förtvivlade kamp för sin självständighet. Och det är just denna kamp som tydligt framträder i uppgifterna om användningen av anställd arbetskraft, om ”rena vinstens” proportioner och om konsumtionens storlek hos olika grupper av bönder. De huvudsakligaste medlen i denna kamp är ”järnhård flit” och sparsamhet och åter sparsamhet: ”Sträva inte så mycket för att få magen full, utan hellre något i pungen”. Det oundvikliga resultatet av denna kamp är utkristalliseringen av en minoritet välbärgade, solida företagare (i de flesta fall en obetydlig minoritet — just i de fall det inte förefinns några särskilt fördelaktiga betingelser såsom närbelägna storstäder, nytillkomna järnvägsförbindelser, efterfrågan på någon ny, lönsam handelsprodukt etc.) — och en allt större utarmning av majoriteten, förstöring av arbetskraftens prestationsförmåga genom den ständiga undernäringen och det omåttliga slitet och försämring av såväl jordens som kreaturens kvalitet. Det oundvikliga resultatet av denna kamp är en minoritet på basis av lejd arbetskraft skapade *kapitalistiska* hushåll, samt det ökade tvånget för majoriteten att söka sig ”arbeten vid sidan om”, d. v. s. att förvandlas till lönearbetare inom industrin och jordbruket. Faktiska uppgifter om den anställda arbetskraften påvisar tydligen än allt annat den inre, under nuvarande samhällsordning oundvikliga, immanenta tendensen hos varje småproducent att förvandlas till småkapitalist.

Vi kan till fullo väl förstå varför de borgerliga ekonomerna å ena sidan och varje art av opportunisterna å andra sidan ryggat tillbaka och inte kan annat än rygga tillbaka inför denna sida av saken. Bondeståndets upplösning uppenbarar kapitalismens *mest djupgående motsättningar* i själva processen för dess *uppkomst* och vidare utveckling. En fullständig värdering av dessa motsättningar leder ovillkorligen till ett erkännande av småböndernas förtvivlade och hopplösa läge (hopplöst, emedan de står utanför proletariats revolutionära kamp mot hela den kapitalistiska ordningen). Det är inte så underligt att just dessa, de mest djupgående och mest utvecklade motsättningarna förtigs; att man söker kringgå sådana fakta som småböndernas omåttligt ansträngande arbete och otillräckliga konsumtion, fakta som kan förnekas enbart av oärliga eller okunniga människor; frågan om den anställda arbetskraften hos bonde-bourgeoisien, om de fattiga böndernas lönearbete, ställs i skymundan. Hr Bulgakov exempelvis har presenterat någonting så storslaget som ”de teoretiska erfarenheterna av utvecklingen inom jordbruket”, men förbigår de båda sistnämnda frågorna med värtalig tystnad!⁵⁵

”Såsom bondehushåll kan ett sådant hushåll räknas, säger han, ”som fullständigt eller huvudsakligen kan klara sig med bondefamiljens egen arbetskraft; främmande arbete — hjälp av grannar eller kortvarigt anställda — kan inte ens bondehushållet sällan reda sig förutan, men detta förändrar inte (nå, naturligtvis inte!) dess ekonomiska fysionomi” (del I, sid. 141).

⁵⁵ Eller följande inte mindre värtaliga undanflykter: ”... De mångtaliga fall då industriarbete förenas med jordbruk, då industriarbetare besitter ett stycke jord . . .” är i och för sig ”ingenting annat än en detalj (!?) inom folkhushållningen; att däri se någon ny företeelse om jordbrukets industrialisering, någon utveckling varigenom dess självständighet skulle gå förlorad, finns det för närvarande (??) ingen orsak till — denna företeelse är av alltför obetydlig omfattning (i Tyskland exempelvis kommer på dessa industriarbetares andel inalles 4,09 % av jordbrukets sammanlagda areal)” (sic! del II, sid. 254-5). För det första är den obetydliga *andelen* jord hos dessa hundratusentals arbetare inget vittnesbörd om att denna ”företeelse är av obetydlig omfattning”, utan i stället ett bevis för att kapitalismen försätter den mindre brukaren i ett sämre läge och proletariserar honom. Ty samtliga jordbrukare, vars jordstycken understiger 2 hektar (trots deras väldiga antal, 3,2 av 5,5 miljoner, d. v. s. 58,2 %, nära *tre femtedelar* av hela antalet jordbrukare), besitter ”inalles” 5,6 % av hela jordarealen! Framgår månhända inte därav, skarpsinnige hr Bulgakov, att hela ”företeelsen” med små jordägare och småbruk blir en ”detalj” och att den ”är av alltför obetydlig omfattning”?? Av 5,5 miljoner tyska jordbrukare är 791,000, d. v. s. 14,4 %, anställda industriarbetare, varvid det stora flertalet av dem besitter jordstycken som understiger 2 hektar, nämligen 743.000, d. v. s. 22,9 % av hela antalet jordbrukare med mindre än 2 hektar jord. För det andra har hr Bulgakov återigen som vanligt *vanställt den citerade statistiken*. Av bristande uppmärksamhet har han från den av honom citerade sidan i den tyska rundfrågan (*Stat. d. D. R.*, 112. B. s. 49) tagit siffrorna om jordarealen hos de *självständiga* näringsidkare-jordbrukarna. De osjälvständiga, industriarbetare-jordbrukarna (d. v. s. i industrin anställda som lönearbetare) har *inalles* 1,84 % av jordbruksarealen. 791.000 anställda arbetare besitter endast 1,84 % av jorden, 25.000 godsägare innehar inte mindre än 24 % av densamma. Är inte detta en i sanning obetydlig ”detalj”?

Ännu mer naivt urskuldar sig Hertz i början av sin bok:

”Med småbruk eller bondehushåll förstår jag här i fortsättningen ett sådant hushåll, där arbetet utförs av bonden själv, hans familj och inte flera än 1 à 2 arbetare” (sid. 6).

Så snart saken gäller den anställde ”drängen” är våra småborgare genast färdiga att glömma desamma säregenheter inom jordbruket, som de eljest i tid och otid bråkar om. Inom jordbruket är 1 à 2 arbetare, t. o. m. om de skulle arbeta endast under sommaren, alls inte så obetydligt. Det viktigaste är emellertid inte frågan om de är många eller fåtaliga, utan det faktum, att metoden att anställa arbetare tillgrips av just de mera välbärgade, förmögna bönderna, vars ”progress” och ”uppblomstring” av småborgerskapets riddare med förkärlek framställs som en uppblomstring för den stora massan av befolkningen. För att detta fusk skall få en välbehagligare motivering förklarar dessa riddare storsinnat:

”Bonden är samma slags arbetsmänniska som proletären” (Bulgakov, del II, sid. 288).

Och författaren uttrycker sin tillfredsställelse med anledning av att ”arbetarpartierna alltmör övervinna den för dem tidigare karakteristiska (karakteristiska tidigare!) rädslan för bönderna” (sid. 289). Utifrån denna ”tidigare” åskådning hade man — förstår ni! — ”lämnat utan avseende, att bondens egendom inte är något medel för att exploatera andra, utan ett villkor för att få användning för sin arbetskraft”. Så skriver man historia! I rättvisans namn kan vi inte underlåta att säga: förvanska lagom, min herre! Samme hr Bulgakov har ju skrivit en ”avhandling” i två volymer på åttahundra sidor, späckad med ”citat” (vilkas inkorrekthet vi påvisat mer än en gång) från alla möjliga rundfrågor, skildringar, monografier m. m., men inte en gång har han ens gjort ett försök att ens undersöka hur en bonde, vars egendom är ett medel för att exploatera andra, står i förhållande till en bonde, vars egendom ”helt simpelt bara” är ett villkor för att få användning för sin egen arbetskraft. *Inte en enda gång* har han anfört några systematiska uppgifter om (som dock, enligt vad vi sett, har varit tillgängliga i de källskrifter han åberopat) vilken typ av jordbruk, vilken levnadsstandard etc., som är utmärkande för bonden, som anställer arbetskraft, eller för bonden, som låter anställa sig som arbetare. Men inte nog med det. Vi har sett, att han som bevis för ”bondehushållningens progress” (*bondehushållningen överhuvudtaget!*) har åberopat sig på sådana fakta, som i verkligheten har gällt storbönderna, på sådana utlåtanden, som konstaterar såväl progress för somliga som utarmning och proletarisering av andra. Han ser t. o. m. ett allmänt ”socialt tillfrisknande” (sic!) i bildandet av ”stora bondehushåll” (del II, sid. 138; jämför även de allmänna slutsatserna på sid. 456), som om stora bondehushåll inte skulle vara en synonym för borgerliga affärsmässiga lantbruksföretag! Hans enda försök att lösgöra sig ur denna härva av motsägelser består i följande, ännu virrigare resonemang:

”Bondeståndet är naturligtvis ingen ensartad massa; detta är påvisat här ovan (antagligen genom utlåtandet om den så obetydliga detaljen som jordbrukarnas industriarbete?); här pågår en ständig kamp i differentierande och nivellerande riktningar; men är dessa olikheter och t. o. m. motsättningar mellan olika intressen måhända större än mellan olika skikt inom arbetarklassen, mellan städernas och landsbygdens arbetare, mellan yrkes- och icke-yrkesarbetare, fackligt organiserade och oorganiserade arbetare? Endast ett fullständigt ignorande av dessa olikheter inom arbetarlägret (som föranleder, andra forskare att från fjärde ståndet avskilja ännu ett femte stånd) kan ju göra det möjligt att ställa den förment homogena arbetarklassen i motsättning till det heterogena bondeståndet” (sid. 288).

Vilken utmärkt djupsinning analys! Olikheterna i yrkeshänseende förväxlas med olikheterna mellan klasserna; folkets olika lokala levnadsbetingelser sammanblandas med klassernas olika placering och läge inom den samlade samhällseliga produktionen — vilken tydlig illustration av den på modet varande ”kritikens”⁵⁶ principlöshet i fråga om vetenskap och dess praktiska

⁵⁶ Vi erinrar om att hänvisningen till att arbetarklassen endast *förment* skulle vara homogen är det gängse argumentet hos Eduard Bernstein och hans anhängare. Vad ”differentieringen” beträffar fann vi redan i hr Struves:

böjelse för att uttradera själva begreppet ”klass”, att undanröja själva iden om klasskampen! En jordbruksarbetare förtjänar 50 kopek om dagen; en självständig bonde, som håller sig med drängar, förtjänar 1 rubel per dag; en fabriksarbetare i en storstad förtjänar 2 rubel om dagen; en mindre hantverkare med verkstad ute i provinsen förtjänar 1 rubel och 50 kopek per dag. Varje något så när medveten arbetare kan utan svårighet avgöra vilka klasser dessa representerar för olika ”skikt” tillhör och vilka sociala strävanden som måste vara kännetecknande för dessa ”skikt”. Men för universitetsvetenskapens representanter eller för nutidens ”kritiker” innebär detta ett sådant allomfattande vetande, att de inte ser sig i. stånd att fatta detta.

VIII. Den tyska jordbruksstatistikens allmänna uppgifter för åren 1882 och 1895.

Frågan om det medelstora jordbruket.

Vi har nyss granskat de detaljerade uppgifterna om bondehushållningen, vilka är av särskilt stor betydelse för oss, emedan tyngdpunkten i det nutida agrarproblemet ligger just i frågan om bondehushållningen. Nu övergår vi till den tyska jordbruksstatistikens allmänna uppgifter samt kontrollerar ”kritikernas” slutsatser, som är förbundna med dessa uppgifter. Vi anför i korthet de huvudsakligaste resultaten av den officiella inventeringen för åren 1882 och 1895:

Grupper av jordbruk	Antal jordbruk (i tusental)		Jordbruks-arealen (i tusental hektar)		Procentuellt				Absolut ökning eller minskning	
	1882	1895	1882	1895	Jordbruk		Arealer		Jordbruk (i tusen)	Areal (i t:n har)
Upp till 2 hektar	3.062	3.236	1.826	1.808	58.0	58.2	5.7	5.6	+174	— 18
2 — 5 „	981	1.016	3.190	3.286	18.6	18.3	10.0	10.1	+ 35	+ 96
5— 20 „	927	999	9.158	9.722	17.6	18.0	28.7	29.9	+ 72	+564
20-100 „	281	282	9.908	9.870	5.3	5.1	31.1	30.3	+ 1	— 38
Över 100 „	25	25	8.787	7.832	0.5	0.4	24.5	24.1	± 0	+ 45
Inalles	5.276	5.558	32.869	32.518	100	100	100	100	+282	+649

Tre omständigheter måste undersökas beträffande ovan illustrerade förändringar, som av marxisterna och ”kritikerna” tolkats på olika sätt, nämligen de allra minsta jordbrukens ökade antal, utökningen av latifundierna, d. v. s. jordbruk på 1.000 och flera hektar jord, i vår sammanträngda tabell medräknade tillsammans med jordbruken med mer än 100 hektar, samt slutligen det faktum, som mer än allt annat föranlett meningsskiljaktigheterna och som är mest iögonfallande — det ökade antalet medelstora jordbruk (5-20 hektar).

Det ökade antalet av de allra minsta jordbruken visar en väldig ökning av fattigdomen och proletariseringen, ty det överväldigande flertalet jordägare med mindre än 2 hektar jord kan inte klara sig på sina jordbruk, utan måste ha arbetsförtjänster, d. v. s. ha anställning som lönearbetare. Det finns naturligtvis undantag — med vissa specialkulturer såsom vinodlingar, trädgårdsskötsel, affärs- och industriella odlingar och för statsomgivningar typiska odlingar över huvud taget etc., finns det möjligheter att existera som självständiga jordbrukare (ibland t. o. m. utan att tillhöra de mindre av dem) även med endast 1½ hektar. Men i den allmänna summan av 3 miljoner *jordbruk* är dessa undantag fullständigt betydelselösa. Att massan av dessa små ”jordbrukare” (som utgör nästan ⅓ av hela antalet jordbrukare) är *lönearbetare*

”Kritiska anmärkningar” följande djupsinniga resonemang: det finns en differentiering och det finns även en nivellering, men för en objektiv forskare är dessa processer av samma betydelse (liksom det för Sjedrins tolerante objektive historiker var detsamma om det var Isjaslav som slog Jaroslav eller Jaroslav som slog Isjaslav). Det sker en utveckling av fabriksmässig storproduktion, men det sker även en utveckling av det kapitalistiska hemarbetet. (Bulgakov, del II, sid. 88: ”Hemindustrin tänker inte försvinna i Tyskland”). Den ”objektive” lärde måste omsorgsfullt samla alla faktorer, notera allt ”å ena sidan” och ”å andra sidan”, ”gå (i likhet med Goethes Wagner) från bok till bok, från sida till sida”, men akta sig väldigt noga för att uttala någon bestämd uppfattning om saken, inte utarbeta någon generell åsikt om processen i dess helhet.

framgår tydligt av den tyska statistikens uppgifter om de huvudsakligaste sysselsättningarna inom olika grupper av jordbrukare. Här följer en sammanfattning av dessa uppgifter:

Grupper av jordbruk	Jordbrukarnas huvudsakliga sysselsättning (i %)					Självständiga jordbrukare med bisysslor (i %)
	Självständig sysselsättning		Osjälvständig sysselsättning	Övriga sysselsättningar	Inalles	
	Jordbruk	Handel etc.				
Upp till 2 hektar	17.4	22.5	50.3	9.8	100	26.1
2— 5 „	72.2	16.3	8.6	2.9	100	25.5
5— 20 „	90.8	7.0	1.1	1.1	100	15.5
20—100 „	96.2	2.5	0.2	1.1	100	8.8
Över 100 „	93.9	1.5	0.4	4.2	100	23.5
Medeltal	45.0	17.5	31.1	6.4	100	20.1

Här ser vi, att av hela antalet tyska jordbrukare är endast 45 %, d. v. s. *mindre än hälften*, självständiga jordbrukare och som har denna näring som *huvudsaklig* sysselsättning. Ja, även bland dessa självständiga jordbrukare har en femtedel av dem (20,1 %) dessutom bisysslor. 17,5 % av jordbrukarna är till sin huvudsakliga sysselsättning affärsmän, industriidkare, trädgårdsmästare etc. (och är ”självständiga”, d. v. s. att de idkar egen rörelse och är inte arbetare inom respektive näringar). Nästan en tredjedel (31,3 %) är lönearbetare (”osjälvständiga” inom samtliga grenar av jordbruket och industrin). 6,4 % jordbrukare är till sin huvudsakliga sysselsättning olika slags befattningshavare — militärer, tjänstemän o. dyl. — samt dessutom utövare av fria yrken etc. Av antalet jordbrukare med jord upptill 2 hektar jord är *hälften* lönearbetare; de ”självständiga” jordbrukarna bland dessa 3,2 miljoner ”bönder” är en liten minoritet, allt som allt 17,4 % av hela antalet. Och förresten — av dessa 17 % har *en fjärdedel* (26,1 %) *bisysslor*, d. v. s. de är anställda som lönearbetare, inte som huvudsaklig sysselsättning (såsom nyssnämnda 50,3 %), men som sysselsättning vid sidan om. T. o. m. av antalet jordbrukare med 2-5 hektar jord är endast något mer än hälften (546.000 av 1.016.000) självständiga jordbrukare utan några som helst bisysslor.

Av ovanstående framgår hur förvånansvärt oriktigt saken framställs av hr Bulgakov, när han påstår (och därtill, som förut påvisats, oriktigt påstår) att hela antalet personer, som egentligen sysselsätter sig med jordbruk, ökat och förklarar detta bero på ”en tillväxt av antalet självständiga jordbruk och, som redan är oss bekant, framförallt av de medelstora jordbruken på de större jordbrukens bekostnad” (del II, sid. 133). Om också de medelstora jordbrukens antal av summan samtliga jordbruk har ökat (från 17,6 % till 18 %, d. v. s. plus 0,4 %) är därmed inte sagt att jordbruksbefolkningens ökade antal förklaras av det ökade antalet medelstora bondgårdar. Som svar på frågan om vilken kategori som bidragit med större delen av den allmänna ökningen av antalet jordbrukare finns det direkta och otvetydiga uppgifter: hela antalet jordbruk har ökat med 282.000; i denna siffra ingår en ökning på 174.000 av jordbruk med upp till 2 hektar jord. Följaktligen måste jordbruksbefolkningens tillväxt (i händelse och i den mån man kan observera densamma) ha sin förklaring i tillväxten av just de osjälvständiga jordbruken (ty jordbruken upp till 2 hektar är till sin stora massa osjälvständiga). Ökningen kommer huvudsakligen på kontot småjordbruk, vars ökade antal betyder ökad *proletarisering*. Inte ens det ökade antalet jordbruk med 2-5 hektar jord (som ökat med 35.000) har vi rätt att helt och hållet föra på kontot *självständiga* jordbruk, ty av dessa jordbrukare är endast 546.000 av 1.016.000 självständiga jordbrukare utan bisysslor.

I det vi övergår till frågan om de stora jordbruken måste vi uppmärksamma följande karaktistiska (och för vederläggning av varje som helst apologet synnerligen viktiga) faktum: jord-

bruk i förening med andra syssel sättningar har olika och motsatt betydelse inom de olika grupperna av jordbrukare. För småbrukaren betyder det proletarisering, minskad självständighet som jordbrukare, ty här förenas jordbruket med sådana sysselsättningar som lönearbete, enkla hantverk, småhandel etc. För de större jordbrukarna betyder det antingen ökad politisk betydelse för storbruken på grund av statliga och militära befattningar etc. eller jordbruk i förening med skogshantering och företag för teknisk bearbetning av jordbruksprodukter. Och den senare företeelsen är som bekant ett bland de övriga karakteristiska kännetecknen på jordbrukets *kapitalistiska* progress. Det är därför vi ser, att procenten jordbrukare, som anser det "självständigt" bedrivna jordbruket som sin huvudsakliga sysselsättning (d. v. s. brukar det i egenskap av företagare och inte som arbetare), hastigt stiger i följd med jordbrukens större arealer (17— 72— 90— 96 %), men sjunker till 93 % inom gruppen jordbruk med 100 och flera hektar jord. Detta har sin förklaring däri, att inom den senare gruppen är det 4,2 % av jordbrukarna som anser tjänstebefattningarna (kolumnen "övriga sysselsättningar") som sina huvudsakliga sysselsättningar samt 0,4 % av dem som anser detsamma om sitt "osjälvständiga" arbete (som dock ej är vanliga arbetare, utan förvaltare, inspektorer o. dyl.; se "Statistik des Deutschen Reiches", B., 112. s. 49). Precis samma sak kan vi också iaktta däri, att procenten självständiga jordbrukare, som har bisysslor vid sidan om jordbruken, hastigt sjunker i följd med jordbrukens ökade arealer (26 — 25 — 15 — 9 %) men stiger plötsligt hos jordbrukarna med 100 och flera hektar jord (23 %).

Vad beträffar de större jordbruken (med 100 eller flera hektar) och deras jordinnehav visar ovanstående uppgifter en *minskning* av såväl deras relativa antal som deras andel av den sammanlagda arealen. Nu är frågan om man därav kan dra den slutsatsen, att de större jordbruken undanträngs av de mindre och medelstora jordbruken, såsom hr Bulgakov i sin iver får ihop det till? Vi tror inte man kan dra en sådan slutsats och att hr Bulgakov med sina vredgade utfall mot Kautsky i denna fråga endast uppenbarat sin oförmåga att i sak kunna vederlägga den av Kautsky förfäktade uppfattningen. För det första är de större jordbrukens relativa minskning synnerligen liten (ifråga om antalet jordbruk från 0,47 till 0,45 %, d. v. s. endast två hundraedels procent, och ifråga om arealen från 24,43 till 24,088 %, d. v. s. knappt trettiofem hundraedels procent). Att det vid jordbrukets intensifiering ibland är *lämpligt* att något minska arealen, att storbrukets företagare överlåter mindre och från egendomens centrum mera avlägsna jordstycken för att förvärva sig arbetare, är ju välbekanta företeelser. Vi påvisade här ovan hur för. fattaren till den detaljerade beskrivningen av storbruken och småbruken i Ostpreussen direkt erkänner småbrukarens tjänster åt storbrukaren och att författaren enträget förordar åtgärder för att få bofasta arbetare. För det andra kan det f. ö. inte bli tal om att de större jordbruken undanträngs av de mindre, enär uppgifterna enbart om jordbrukens *arealer* är otillräckliga för en bedömning av *produktionens omfattning*. Och att storbruket i detta fall gjort mycket stora framsteg bevisas ovedersägligen av uppgifterna angående utnyttjandet av maskiner (se ovan) samt uppgifterna om den tekniska bearbetningen av jordbruksprodukterna (dessa uppgifter skall vi här nedan särskilt undersöka och detta på grund av hr Bulgakovs förvånansvärt oriktiga tolkning av motsvarande uppgifter i den tyska statistiken). För det tredje kan man i gruppen jordbruk med 100 och flera hektar jord särskilt urskilja *latifundierna*, jordbruken med 1.000 och flera hektar, vars antal ökat t. o. m. med större procent än antalet medelstora jordbruk, nämligen från 515 till 572 d. v. s. med 11 %, de medelstora bondehushållen har ökat från 926.000 till 998.000, d. v. s. med 7,8 %. Latifundiernas arealer har ökat från 708.000 till 802.000 hektar, d. v. s. med 94.000 hektar; år 1882 utgjorde deras arealer 2,22 % av hela jordbruksarealen medan de år 1895 utgjorde 2,46 %. Sina grundlösa invändningar i *Natjalo* mot Kautsky kompletterar han nu i sin bok med följande ännu grundlösare generalisering:

"Ett tecken på storbrukets tillbakagång, skriver han, är...latifundiernas utvidgning, trots att jordbrukets progress, dess ökade intensifiering måste medföra en styckning av arealerna" (del II, sid. 126).

Och utan att ha blivit något klokare börjar han sedan helt öppet prata om den "latifundariska (!) urartningen" (del II, sid. 190, 363). Lägg märke till hur utomordentligt logiskt vår "lärde man" resonerar: *enär* en minskning av jordbrukets areal *ibland*, vid intensifiering, betyder ökad produktion, måste *därför* latifundiernas ökade antal och arealer *i allmänhet* betyda en nedåtgång! Men om logiken nu är så dålig, varför inte söka hjälp hos statistiken? Ty i de källor ur vilka hr Bulgakov öser finns det en hel mängd uppgifter om dessa latifundiers ekonomi. Vi anför några av dessa uppgifter: 572 av de största jordbruken hade år 1895 en sammanlagd areal på 1.159.674 hektar, därav 802.000 hektar för jordbruk och 298.000 hektar skog (en del av latifundiernas ägare är i första hand företagare inom skogshanteringen och inte företagare inom jordbruket). 97,9 % av dessa storgodsägare håller sig med boskap över huvud taget; 97,7 % har dragdjur; maskiner kommer till användning hos 555 företagare och, som vi redan sett förekommer *maximalanvändning* av maskiner inom denna grupp av jordbruk; ångdrivna plogar utnyttjas inom 81 företag, d. v. s. 14 % av samtliga latifundier. Av husdjur finns följande: 148.678 nötkreatur, 55.591 hästar, 703.813 får och 53.543 svin. 16 av dessa jordbruk drivs i samband med sockerraffinaderier, 228 i samband med företag för destillering av spritdrycker, 6 i förening med ölbryggerier, 15 i samband med fabriker för tillverkning av stärkelseprodukter och 64 i samband med kvarnar. Deras intensifierade drift kan man bedöma av följande fakta: 211 odlar sockerbetor (på 26.000 hektar) och 302 odlar potatis för vidare industriell bearbetning. 21 säljer mjölk till städerna (från 1.882 kor, d. v. s. 89 kor per företag) och 204 är medlemmar i andelsföreningar för mjölkförsäljningen (med 18.273 kor, d. v. s. 89 kor per företag). Liknar detta verkligen "latifundarisk urartning"?

Vi övergår till frågan om de medelstora bondehushållen (5-20 hektar). Deras andel av antalet jordbruk i allmänhet har ökat från 17,6 till 18,0 % (plus 0,4 %) och i den sammanlagda arealen från 28,7 till 29,9 % (plus 1,2 %). Och dessa uppgifter anser helt naturligt samtliga och envar av "marxismens förgörare" vara sitt viktigaste trumfkort. Hr Bulgakov drar härav slutsatserna, dels att "det större jordbruket undanträngs av det mindre", dels en "tendens till decentralisation" etc., etc. Vi har ovan påvisat, att just ifråga om "bönderna" är generaliserade uppgifter, klumpsiffror, särskilt olämpliga, särskilt ägnade att vilseleda — just härigenom blir processen för uppkomsten av små företagsmässiga jordbruk och bonde-bourgeoisins "progress" särdeles lämpliga för att dölja majoritetens proletarisering och utarmning. Men om vi i största allmänhet kan iaktta å ena sidan en obestridlig utveckling av de stora kapitalistiska jordbruken (latifundiernas tillväxt samt utvecklingen ifråga om jordbruks-teknisk bearbetning av produkterna) och å andra sidan en ännu obestridligare ökning av proletariseringen och utarmningen (flykten till städerna, jordstyckning i större omfattning, ökat antal småbruk, den ökade omfattningen av jordbrukares lönearbete "vid sidan om", småböndernas försämrade livsföring etc.) inom hela det tyska jordbruket, så skulle det också vara fullkomligt otroligt och omöjligt om inte dessa processer skulle försiggå bland "bönderna". Ja, även de detaljerade uppgifterna uppvisar dessa processer med all tydlighet och bekräftar den uppfattningen, att statistik enbart om arealerna i det givna fallet är helt otillräcklig. Därför var också Kautsky i sin fulla rätt då han på grundval av helhetsbilden av det tyska jordbrukets kapitalistiska utveckling konstaterade, att det inte finns något fog för att dra den slutsatsen av dessa statistiska uppgifter, att smådriften skulle ha segrat över stordriften.

Det finns emellertid direkta och därtill massor av uppgifter som bevisar, att det ökade antalet "medelbondehushåll" betyder *ökad nöd* i stället för ökad förnöjsamhet och välstånd. Det är just de uppgifter om arbetsdjuren, som hr Bulgakov så misslyckat använde sig av såväl i *Natjalo* som i sin bok. "Ifall det skulle vara nödvändigt med ytterligare bevis", skriver hr Bulgakov med anledning av sitt påstående om det medelstora jordbrukets progress och storbrukets förfall, "så kan man utöver uppgifterna om mängden arbetskraft tillägga, ännu ett

symptom, nämligen arbetsdjuren och var de befinner sig. Se här en värtalig tabell”.⁵⁷

Antal företag som hade arbetsdjur för åkerbruket

	1882	1882	1882
0— 2 hektar	325.005	306.340	— 18.665
2— 5 ”	733.967	725.584	— 8.383
5— 20 ”	894.696	925.103	+ 30.407
20— 100 ”	279.284	275.220	— 4.064
över 100 ”	24.845	24.485	— 360
Inalles	2.257.797	2.256.732	— 1.065

”Antalet jordbruk med arbetsdjur har minskat på samma sätt såväl inom storbruket som småbruket men ökat endast inom det medelstora jordbruket” (tidskriften *Natjalo* nr 1, sid. 20).

Det kunde ha varit förlåtligt om hr Bulgakov i brådskan med att skriva en tidskriftsartikel förbisåg ett fel, som föranledde honom att tolka uppgifterna om arbetsdjuren till *just raka motsatsen* vad de eljest utvisar, men vår ”strängt vetenskaplige” upprepar samma fel i sin ”avhandling” (del II, sid. 127, där dessutom siffrorna plus 30.407 och minus 360 hänförs till antalet arbetsdjur, då de egentligen berör antalet hushåll, som använder sig av arbetsdjur; men detta är naturligtvis en struntsak).

Vi frågar vår ”strängt vetenskaplige”, som så oförväget talar om ”storbrukets regress” (del II, sid. 127): vilken betydelse har det med 30.000 ökade antalet medelstora bondehushåll, som har arbetsdjur, när *hela antalet* medelstora bondehushåll har ökat med 72.000 (del II, sid. 124)? Framgår inte härav måhända, att procenten medelstora bondehushåll med arbetsdjur *har minskat*? Och alldenstund det förhåller sig så, hade det då inte varit på sin plats att se efter *hur stor procent* av hushållen inom de olika grupperna som höll sig med arbetsdjur åren 1882 och 1895, i synnerhet som dessa siffror återfanns på samma sida och i samma tabell ur vilken hr Bulgakov hämtade sina absoluta sifferuppgifter (*Statistik des Deutschen Reiches*, Band, 112. s. 31).

Här har vi dessa uppgifter:

Procenten jordbruk med arbetsdjur.

	1882	1895	Skillnaden
0-2 Hektar	10,61	9,46	1,15
2-5 ”	74,79	71,39	— 3,40
5-20 ”	96,56	92,62	— 3,94
20-100 ”	99,21	97,68	— 1,53
över 100 ”	99,42	97,70	— 1,72
Medeltal	42,79	40,60	— 2,19

Procenten jordbruk med arbetsdjur har alltså i *allmänhet* minskat med drygt två procent och därtill är denna minskning större än genomsnittet inom småböndernas och de medelstora böndernas hushåll och mindre än genomsnittet inom de stora jordbruken.⁵⁸

Dessutom får man inte glömma, att ”just de stora jordbruken i stället för levande dragkraft använder sig av mekanisk sådan i form av allehanda maskiner och i synnerhet ångmaskiner

⁵⁷ Vi återger den av hr Bulgakov anförda tabellen i sin helhet och tillfogar endast slutsummorna, som saknas i hans tabell.

⁵⁸ Minskningen är i jämförelse med de övriga lägst hos de allra minsta jordbruken, av vilka en relativt obetydlig del håller sig med arbetsdjur. Vidare kan vi se att just dessa hushåll (och *endast* dessa) har förbättrat sammansättningen av arbetsdjuren, d. v. s. att de skaffat sig jämförelsevis flera hästar och oxar och att de jämförelsevis mindre utnyttjar sina kor som dragdjur. Som författarna av den tyska rundfrågan med rätta påpekar (sid. 37) är detta ett betydligt tecken på att ägarna av de allra minsta jordegendomarerna inte håller sig med arbetsdjur enbart för jordbruket, utan även för ”körsior på förtjänst vid sidan om”. Därför skulle det i fråga om arbetsdjuren vara i allmänhet oriktigt att medräkna parcelljordbruken, som härvidlag befinner sig i en absolut säregen ställning.

(ångdrivna plogar m. m.)" ("Statistik des Deutschen Reiches", B. 112. s. 32). Om därför antalet stora jordbruk med arbetsdjur har minskat med 360 men samtidigt antalet stora jordbruk som använder sig av ångdrivna plogar *har ökat med 615* (710 år 1882 och 1.325 år 1895), så är därmed klart, att de stora jordbruken i allmänhet inte är den förlorande, utan i stället den vinnande parten. Följaktligen blir slutsatsen den, att den enda gruppen, som *förbättrat* sina villkor för jordbruksdriften (i fråga om användningen av arbetsdjur för åkerbruket eller arbetsdjurens utbyte mot ångkraft) är *storbrukarna*, de med 100 och flera hektar jord. Alla villkoren för jordbruksdriften har försämrats inom alla övriga grupper, och *allra mest inom de medelstora bondehushållens grupp*, där man kan konstatera att antalet jordbruk, som äger arbetsdjur, uppvisar den *största* procentuella nedgången. Skillnaden mellan stora (100 och flera hektar) och medelstora (5-20 hektar) jordbruk beträffande procenten jordbruk med arbetsdjur var tidigare mindre än 3 % (99,42 och 96,56), men har numera blivit mer än 5 % (97,70 och 92,62).

Denna slutsats förstärks dessutom betydligt av uppgifterna om arbetsdjurens sammansättning. Ju mindre jordbruk, desto sämre sammansättning av arbetsdjuren, desto mindre det relativa utnyttjandet av oxar och hästar för åkerbruket och desto mer utnyttjas de betydligt svagare *korna* för samma ändamål. Se här uppgifterna om hur saken förhöll sig vid en jämförelse mellan åren 1882 och 1895:

Per 100 jordbruk med arbetsdjur hade:

Endast kor

		1882	1895	
0- 2	hektar	83,74	82,10	- 1,64
2- 5	"	68,29	69,42	+ 1,13
5- 20	"	18,49	20,30	+ 1,81
20-100	"	0,25	0,28	+ 0,03
över 100	"	0,00	0,03	+ 0,03
	Inalles	41,61	41,82	+ 0,21

Per 100 jordbruk med arbetsdjur hade:

Kor, men även hästar och oxar.

		1882	1895	
0- 2	hektar	85,21	83,95	- 1,26
2- 5	"	72,95	74,93	+ 1,98
5- 20	"	29,71	34,75	+ 5,04
20-100	"	3,42	6,02	+ 2,60
över 100	"	0,25	1,40	+ 1,15
	Inalles	48,18	50,48	+ 2,30

Vi observerar en allmän försämring av arbetsdjurens sammansättning (av ovanstående anförda orsaker är parcelljordbruken en sak för sig) och *allra störst är försämringen just inom gruppen medelstora bondehushåll*. Inom denna grupp iakttas den *allra största* procentuella ökningen av bondehushåll, som måste använda även korna för åkerbruket, och likaså i fråga om sådana hushåll, som måste använda *enbart kor* för detta ändamål. Vart tredje medelstort bondehushåll, som har arbetsdjur, måste för närvarande utnyttja även kor som dragdjur för åkerbruket (vilket naturligtvis medför en sämre plöjning och följaktligen även sämre skördar och sämre mjölkningsresultat) och mer än en femtedel har inte några andra dragdjur än korna för åkerbruket.

Om vi tager summan av i åkerbruket använda dragdjur, så kan vi inom samtliga grupper (med undantag för parcelljordbruken) iakttä ett ökat antal kor som dragdjur. Antalet hästar och oxar använda för samma ändamål har förändrats på följande sätt:

Antalet i åkerbruket använda hästar och oxar i tusen:

		1882	1895	Skillnaden
0- 2	hektar	62,9	69,4	+ 6,5
2- 5	"	308,3	302,3	- 6,0
5- 20	"	1.437,4	1.430,5	- 6,9
20-100	"	1.168,5	1.155,4	- 13,1
över 100	"	650,5	695,2	+ 44,7
	Inalles	3.627,6	3.652,8	+ 25,2

Med undantag för parcelljordbruken kan någon egentlig ökning av arbetsdjuren iakttas endast hos storbrukarna.

Den allmänna slutsatsen om de förändrade villkoren för jordbruksdriften i fråga om levande och mekanisk kraft för åkerbruket blir följaktligen denna: en *förbättring* endast hos storbrukarna, en försämring hos alla övriga och den *allra största* försämringen hos de *medelstora bondehushållen*.

Uppgifterna för år 1895 tillåter oss dessutom att dela upp gruppen medelstora bondehushåll i två undergrupper: 5-10 hektar och 10-20 hektar. Såsom man kunde vänta är betingelserna i fråga om användningen av arbetsdjur ojämförligt mycket sämre inom den första undergruppen (som till antalet hushåll är betydligt större). Av 606,000 jordägare med 5-10 hektar är det 90,5 % som har arbetsdjur (av 393,000 med 10-20 hektar är det 95,8 %) och av dessa är det 46,3 % som använder kor för åkerbruket (17,9 % inom gruppen med 10-20 hektar); 41,3 % använder uteslutande kor (4,2 % inom gruppen 10-20 hektar). Och det visar att just denna grupp med 5-10 hektar, som har det synnerligen dåligt ställt beträffande arbetsdjur *ytterligare har ökat* från 1882 till 1895 såväl i fråga om antalet hushåll som i fråga om dess sammanlagda areal. Se här de motsvarande siffrorna därom:

I procent till hela antalet jordbruk.

		1882	1895	hushåll
5-10	hektar	10,50	10,90	+ 0,40
10-20	"	7,06	7,07	+ 0,01
				hela jordarealen
5-10	hektar	11,90	12,37	+ 0,47
10-20	"	16,70	16,59	— 0,11
				åkerjord
5-10	hektar	12,66	13,02	+ 0,76
10-20	"	16,48	16,88	+ 0,40

Inom gruppen 10-20 hektar är ökningen av antalet hushåll helt obetydlig; andelen av hela arealen har t. o. m. minskat, medan andelen av den brukade jorden ökat betydligt mindre än för hushållen med 5-10 hektar. De medelstora bondehushållens tillväxt faller följaktligen i huvudsak (och delvis t. o. m. uteslutande) på gruppen 510 hektar, d. v. s. på den grupp, som har synnerligen dåligt ställt beträffande arbetsdjur för åkerbruket.

Vi ser alltså att statistiken ovedersägligt konstaterar vad den omskrutna tillväxten av medelstora bondehushåll i verkligheten innebär, nämligen att den inte betyder något ökat välstånd, utan *ökad nöd*, inte någon progress för småbruket, utan *dess tillbakagång*. Om de medelstora bondehushållen *alltmer* fått sämre förutsättningar för sin jordbruksdrift, i större utsträckning måste använda korna för åkerbruket, så kan denna sida inom jordbrukets ekonomi (och det är en av de viktigaste sidorna inom jordbruket över huvud taget) inte bara ge oss rätt, utan förpliktat oss även att dra slutsatsen om alla övriga sidor i detsamma. Om det försiggår en ökning av antalet "hästlösa" (en för ryska läsare bekant och i detta fall fullt berättigad term),

om arbetsdjurens sammansättning försämrats, så kan det heller inte råda något tvivel om att djurens genomsnittskvalitet, jordens skötsel samt bondens kosthåll och levnadsvillkor har undergått en samtidig försämring, ty det är allom bekant beträffande bondehushållet, att ju sämre djuren blir underhållna och ju hårdare de får arbeta, desto sämre lever och arbetar även människan, och tvärtom. De slutsatser vi tidigare här ovan kom till med anledning av Klawkis detaljerade undersökning får sin fulla bekräftelse i massor av uppgifter om Tysklands samtliga medelstora bondehushåll.

IX. Mjolkproduktionen och andelsföreningarna inom Tysklands jordbruk.

Tyska lantbefolkningen efter dess ställning i produktionen.

Vi har uppehållit oss så ingående vid uppgifterna om dragdjuren, emedan dessa är de enda uppgifter (utom de av oss förut anförda uppgifterna om maskinerna) vilka så att säga tillåter oss att kika in i hushållens inre, i deras utrustning och ställning. Alla övriga uppgifter om jordarealen (vilka vi redan anförde), om antalet husdjur (vilka vi nu skall övergå till) — skildrar jordbruket endast i yttre avseende och är sammanställda så att de blivit klart olika, ty bearbetningen av jorden och följaktligen även skördeavkastningen, kreaturens kvalitet och produktivitet är olika i olika jordbruk. Hur allbekant existensen av denna skillnad än är, så glöms den vanligtvis bort i den allmänna statistiken, men endast uppgifter om maskiner och arbetsdjur ger i någon mån möjlighet att studera denna skillnad och påvisa till vems fördel (i det stora hela taget) denna skillnad är. Samtidigt som ett stort jordbruk har mer användning för sådana särskilt komplicerade och dyra maskiner, vilka i statistiken endast registreras som en maskin, så är det klart att all övrig utrustning, som statistiken inte ger någon upplysning om (plogar, harvar, vagnar o. dyl.), är av bättre kvalitet i storjordbruken samt finns i fullständigare uppsättning på varje sådan gård, liksom den även (till följd av jordbrukets större omfattning) blir rationellare utnyttjad. Detta gäller även beträffande de levande inventarierna. Småbonden har absolut ingenting annat att ställa upp mot dessa fördelar för storbruket än sin idoghet och sparsamhet (andra vapen i kampen för existensen besitter han inte) och därför är detta förhållande ingen tillfällighet, utan är alltid och ofrånkomligen utmärkande för småbrukaren i det kapitalistiska samhället. De borgerliga nationalekonomerna (även den nutida "kritiken", vilken i denna som i alla övriga frågor följer i nationalekonomernas fotspår) kallar detta för prisvärd sparsamhet, ihärdighet o. s. v. (jämför Hecht och Bulgakov) och räknar det till bondens förtjänster. Socialisterna kallar detta för merarbete (Überarbeit) och underkonsumtion och lägger ansvaret på kapitalismen, som försöker dölja hela lögnaktigheten i det malinovska pratet⁵⁹, där den sociala undergivenheten upphöjs till dygd samtidigt som man försöker föreviga denna undergivenhet.

Låt oss gå över till boskapsbeståndets fördelning mellan de olika jordbruksgrupperna i Tyskland åren 1882 och 1895. De viktigaste resultaten av dessa uppgifter ser ut så här:

Jämförande siffror

Jordbruken i storleksgrupper		Värdet av all boskap			Nötkreatur			Svin		
		1882	1895	+ -	1882	1895	+ -	1882	1895	+ -
0-2	hektar.	9,3	9,4	+ 0,1	10,5	8,3	- 2,2	24,7	25,6	+ 0,9
2- 5	"	13,1	13,5	+ 0,4	16,9	16,4	- 0,5	17,6	17,2	- 0,4
5- 20	"	33,3	34,2	+ 0,9	35,7	36,5	+ 0,8	31,4	31,1	- 0,3
20-100	"	29,5	28,8	- 0,7	27,0	27,3	+ 0,3	20,6	19,6	- 1,0
Över 100	"	14,8	14,1	- 0,7	9,9	11,5	+ 1,6	5,7	6,5	+ 0,8
Summa		100	100		100	100		100	100	

⁵⁹ Malinov är en moraliserande godsägartyp i Gogols roman "Döda själar". Red.

Storbrukets andel av det samlade boskapsbeståndet minskas sålunda, medan de medelstora bondehushållens andel alltmer ökar. Vi talar här om antalet husdjur, ehuru uppgifterna gäller deras värde, av den anledningen att den föreliggande statistiken räknat samma värde per styck av samma slags djur, vilket är uppenbart oriktigt. Uppgifterna om husdjurens värde, som ger möjlighet att sammanföra olika slag av dem (resultatet kan uppnås genom att omräkna boskapen i nötkreatur, men det skulle erfordra ytterligare räknearbete från vår sida utan att något väsentligt ändrades i slutsatserna) visar just fördelningen av de levande inventarierna efter antalet, men inte efter deras verkliga värde. Då storbondens boskap är av bättre kvalitet än småbondens och sannolikt ytterligare förbättras i raskare takt än hos den senare (att döma efter förbättringen av de döda inventarierna), så förminskar dessa siffror i mycket hög grad storbrukets verkliga överlägsenhet.

Vad beträffar de olika boskapsarterna, så måste man lägga märke till att minskningen i storbrukets andel helt och hållet beror på nedgången i den kommersiella får-aveln: antalet får minskades från 1882 till 1895 från 21,1 miljoner till 12,6 miljoner, d. v. s. med 8,5 miljoner, varvid 7 miljoner av dessa nedslaktningar faller på jordbruk med 20 hektar jord eller mera. Till de uppblomstrande grenarna av boskapsskötseln i Tyskland hör som bekant särskilt mjölk- och köttproduktionen. Vi har därför tagit ut siffrorna om nötkreaturen och svinen, av vilka framgår att de största hushållen (med 100 hektar eller större areal) gjort det *allra största* framsteget i dessa båda grenar av boskapsskötseln: deras andel av antalet nötkreatur och svin har ökat mest. Detta faktum tilldrar sig så mycket mer uppmärksamhet, som arealen hos de på animalisk produktion specialiserade hushållen vanligen är mindre än de spannmålsproducerande jordbrukens areal, och man skulle därför kunnat vänta en starkare utveckling hos de medelstora kapitalistiska hushållen än hos de storkapitalistiska. Den allmänna slutsatsen (med hänsyn till antalet kreatur, men inte till deras kvalitet) måste bli följande: storproducenterna har förlorat mest i samband med den starka nedgången i den kommersiella fårskötseln, och detta minus har de inte övervunnit, utan endast försvagat genom en större (i förhållande till de små och medelstora hushållen) ökning av nötkreaturs- och svinskötseln.

På tal om boskapsskötsel för mjölkproduktion kan vi inte gå förbi de utomordentligt lärorika och, såvitt oss bekant, outnyttjade uppgifterna i denna fråga, som återfinns i den tyska statistiken. Det står i samband med den allmänna frågan om sammankopplingen av industriell produktion med jordbruket, och vi måste uppehålla oss vid denna fråga med anledning av en ny frapperande vanställning av fakta från hr Bulgakovs sida. Jordbrukets sammankoppling med den tekniska bearbetningen av jordbruksprodukter utgör som bekant ett av de mest markanta kännetecknen för den specifikt kapitalistiska utvecklingen inom jordbruket. Hr Bulgakov förklarar redan i *Natjalo*:

”Såvitt jag kan se, har Kautsky i allra högsta grad överdrivit betydelsen av denna sammankoppling: om man håller sig till statistikens uppgifter så är den jordareal, som på detta sätt står i förbindelse med industrin, ytterst obetydlig.” (*Natjalo*, Nr 3, sid. 32.)

Beviset är mycket svagt, ty hr Bulgakov har inte beslutat sig för att förneka den tekniska progressiviteten i denna sammankoppling, men han går helt enkelt förbi den viktigaste frågan, nämligen om stor- eller småproduktionen är bärare av denna utveckling. Då statistiken emellertid ger ett fullkomligt omisssköligt svar på denna fråga, så tillåter sig hr Bulgakov att anföra sitt *venia verbo* (med förlov sagt) egna påhitt. Han anför den procent hushåll (i största allmänhet, utan att ordna dem i grupper), vilka är förbundna med den ena eller andra arten av industriell produktion, och anmärker:

”Man behöver inte nödvändigt tro att de är förenade med huvudsakligen storjordbruk.”

Verkligheten är den rakt motsatta, ärade hr professor; och just det måste man tro, och er lilla tabell (som *inte* ger uppgift om procenten hushåll, som är sammankopplade med teknisk produktion, i förhållande till hela antalet hushåll inom ifrågavarande grupp) vilseleder endast

oupplysta och icke uppmärksamma läsare. Vi skall i stället sammanföra (för att inte sidorna skall bli brokiga med siffror) antalet bondehushåll som är sammankopplade med sockerfabriker, brännvinsbrännerier, stärkelsefabriker, ölbryggerier och kvarnar (summan utgör följaktligen det antal *fall* då jordbruk står i förbindelse med industriell produktion) och vi erhåller då följande bild:

Jordbruken i storleksgrupper	Hela antalet jordbruk	Antalet fall av sammankoppling med industriell produktion	%
0— 2 hektar	3.236.367	11.364	0,01
2— 5	1.016.318	13.542	1,09
5— 20	998.804	25.879	2,30
20-100	281.767	8.273	2,52
100 hektar och mera	25.067	4.006	15,72
Summa	5.558.323	63.064	1,14
Jordbruk över 1.000 hektar	572	330	57,69

Det procentuella antalet bondehushåll, som är förbundna med industriella produktionsföretag, är sålunda obetydligt när det gäller småbruken, och ernår en anmärkningsvärd storlek först i de stora jordbruken (samt är väldigt stort när det gäller storgodsen, av vilka *mer än hälften* utnyttjar de fördelar som följer med denna sammankoppling). Om vi sammanställer detta faktum med de ovan anförda uppgifterna om maskiner och arbetsdjur, så kommer läsaren att förstå vilket pretentiöst strunt hr Bulgakov pratar om de ”konservativa” marxisternas ”illusion”, att ”storbruket är bäraren av den ekonomiska progressiviteten och småbruket av regressiviteten”. (II, sid. 260.)

”Den övervägande delen (av sockerbetor och potatis för brännvinstillverkning) produceras”, fortsätter hr Bulgakov, ”av småjordbruken.”

Raka motsatsen är riktig: *den produceras av storbruken.*

	Antal jordbruk som odlar sockerbetor	I procent av hela antalet jordbruk	Areal besädd med sockerbetor i hektar	%	Antal jordbruk som odlar potatis för tekn. bearb.	Procent av hela antalet jordbruk
0—2 hektar	10.781	0,33	3.781	1,0	565	0,01
2— 5 ”	21.413	2,10	12.693	3,2	947	0,09
5— 20 ”	47.145	4,72	48.213	12,1	3.023	0,30
20-100 ”	26.643	9,45	97.782	24,7	4.293	1,52
100 hektar eller mera	7.262	28,98	233.820	59,0	5.195	20,72
Summa	113.244	2,03	369.289	100	14.023	0,25
Gods över 1.000 har	211	36,88	26.127	—	302	52,79

Det betyder, att man återigen kan konstatera, att den procent av småbruken, som odlar sockerbetor och potatis för tekniskt bruk, är fullständigt betydelselös, att den är betydande då det gäller större jordbruk och mycket stor i fråga om storgodsen. Den övervägande delen av sockerbetorna, 83,7 procent om man dömer efter den med sockerbetor besädda arealen, produceras av de stora jordbruken.⁶⁰

Fullkomligt lika ofullständigt klarar hr Bulgakov ut ”storbrukens andel” i mjölkproduktionen,

⁶⁰ Det avgörande misstaget i hr Bulgakovs påstående beträffande industriell produktion i samband med jordbruket är så besynnerligt att vi ofrivilligt ställer oss frågan: beror inte detta misstag på att hr Bulgakov skrivit av uppgifterna i de tyska rundfrågetabellerna *utan att märka* att dessa tabeller anger det procentuella antalet hushåll som är sammankopplade med industriell produktion, men *absolut ingenting om hela summan av hushåll inom den givna gruppen*? Å ena sidan faller det sig svårt att förutsätta en sådan rad av förbiseenden i en noggrann vetenskapsmans ”undersökning” (vid sidan av de struntförnåma slutsatserna). Å andra sidan är identiteten mellan hr Bulgakovs tabell och rundfrågetabellen obestridlig ... Å, dessa ”omutliga vetenskapare”!

fastän denna gren av den kommersiella boskapsskötseln hör till dem som utvecklats särskilt hastigt över hela Europa och samtidigt bildar ett av kännetecknen på jordbrukets utveckling. Här en del uppgifter om bondehushåll som säljer mjölk eller mjölkprodukter till städerna:

	Antal sådana hushåll	Procent av antalet ⁶¹	Procent i förh. till antal hushåll i gruppen	Deras antal kor	Procent av hela antalet	Antal kor per hushåll
0-2 hektar	8,998	21,46	0,3	25,028	11,59	2,8
2- 5	11.049	26,35	1,1	30,275	14,03	2,7
5- 20	15.344	36,59	1,0	70,916	32,85	4,6
20-100	5.676	13,54	2,0	58,439	27,07	10,3
100 hektar eller mera	863	2,06	3,4	31,213	14,46	36,1
Summa	41.930	100	0,8	215.871	100	5,1
Gods med över 100 har	21	—	3,7	1,822	—	87,0

Storjordbruket har sålunda även här intagit första platsen: procenten av i den kommersiella mjölkproduktionen deltagande jordbrukare är högre, ju större deras gårdar är och är allra störst, när det gäller storgodsens ("storgodsens urartning"). I jämförelse med de medelstora jordbruken (med 5 till 20 hektar jord) levererar t. ex. storbruken (med över 100 hektar jord) mer än dubbelt så mycket (3,4 % mot 1,5 %) mjölk till städerna.

Att de till jordarealen större jordbruken också har en större mjölkproduktion framgår av uppgifterna om antal kor per jordbruk, vilka uppgår till 36 hos egendomar med över 100 hektar jord och ända till 87 hos storgodsägarna. Som helhet är 41,5 procent av antalet kor, vilkas mjölk levereras till städerna, koncentrerade i de klart kapitalistiska jordbruken (med över 20 hektar), trots att de inte utgör mer än en försvinnande del (5,52 %) av hela antalet jordbruk och en mycket obetydlig del av de hushåll, som levererar mjölk till städerna (15,6 %). För utvecklingen av just den kapitalistiska hushållningen och den kapitalistiska koncentrationen inom denna del av den kommersiella boskapsskötseln finns det följaktligen inte plats för några tvivel.

Men koncentrationen i fråga om mjölkproduktionen kommer högst ofullständigt till uttryck i uppgifterna om jordbrukens gruppering efter jordarealen. Det är redan a priori (på förhand) begripligt att jordbruk med lika jordareal inte kan eller måste ha samma antal husdjur över huvud taget och inte samma antal mjölkkor i synnerhet. Låt oss först och främst ställa uppgifterna om hur *all* nötboskap och hela antalet kor, vilkas mjölk går till städerna, är fördelade mellan de olika jordbruken.

	Procentuell andel av all nötboskap	Av kor vilkas mjölk går till städerna	Skillnad
0- 2 hektar	8,3	11,6	+ 3,3
2- 5 "	16,4	14,0	- 2,4
5- 20 "	36,5	32,8	- 3,7
20-100 "	27,3	27,1	- 0,2
100 hektar eller mera	11,5	14,5	+ 3,0
Summa	100	100	

Vi ser sålunda än en gång att läget är *sämst* just för de *medelstora* bondehushållen: av deras samlade antal nötkreatur utnyttjas den minsta delen för kommersiell mjölkproduktion (d. v. s. för den mest givande grenen av mejerinäringen). Däremot har de stora hushållen en mycket fördelaktig ställning och utnyttjar en förhållandevis stor del av sin nötboskap för produktion av mjölk till avsalu.⁶² Men ännu fördelaktigare ställning intar de allra minsta jordbruken, som

⁶¹ Vi anför dessa uppgifter för att läsaren skall få en klar föreställning om hr Bulgakovs tillvägagångssätt, när han enbart på grundval av denna sifferstapel (som är hämtad från rundfrågan) drar sina slutsatser.

⁶² Denna skillnad kan inte förklaras med att det ingår ett oproportionellt stort antal oxar i kreaturstammen, ty i de stora jordbruken är procenten oxar (vilka i nödfall används för åkerbruket) större i förhållande till hela

relativt sett har *största* andelen kor vars mjölk går till städerna. Inom dessa jordbruk skapas redan speciella ”mjölkfarmer”, för vilka åkerbruket blir en andrahandsfråga eller helt läggs ned (av de 8.998 hushållen i den grupp, som producerar mjölk för försäljning, äger 471 hushåll över huvud ingen åkerareal, men de äger samtidigt 5.344 kor, vilket gör 11,3 kor per hushåll). Om vi med hjälp av uppgifterna i den tyska statistiken plockar ut hushållen med en eller två kor, så får vi en del intressanta siffror om koncentrationen av mjölkproduktionen inom den ena och den andra av grupperingarna efter jordarealen.

Jordbrukshushåll som producerar mjölk till städerna.

	Antal jordbruk	en ko	Därav med		Antal		Summa kor
			två kor	två tre el. flera kor	kor hos de senare	per hushåll	
0 - 50 ar	1.944	722	372	850	9.789	11,5	11.255
50 ar - 2 har	7.054	3.302	2.552	1.200	5.367	4,5	13.773
0 - 2 hektar	8.998	4.024	2.924	2.050	15.156	7,4	25.082
2 - 5 ”	11.049	1.862	4.497	4.690	19.419	4,3	30.275

Bland hushåll med helt obetydlig åkerareal (0 till 50 ar) ser vi en väldig koncentration av mjölkproduktionen: mindre än hälften av dem (850 av 1.944) förfogar över nästan nio tiondelar av alla kor inom denna grupp (9.789 av 11.255) och äger i genomsnitt 11,5 kor per hushåll. Detta är på intet sätt ”små” hushåll — en sådan bonde har säkerligen en omsättning (åtminstone i närheten av de större städerna) på åtskilliga tusen mark om året och torde svårligen klara sig utan lejd arbetskraft. Städernas hastiga tillväxt har oavbrutet ökat antalet dylika ”mjölkfarmare” och det kommer naturligtvis alltid att finnas herrar som Hecht, David, Herz och Tjernov (och dessutom — för att inte glömma Frankrike — Maurice, som vi får se i fortsättningen), vilka kommer att trösta småbondemassorna i deras nöd genom att peka på deras framstående broder, som tack vare mjölkförsäljning, tobaksodling o. dyl. blivit ”den största bland allt folket”.

Bland jordbrukargruppen med 50 ar till 2 hektar jord ser vi att mindre än en femtedel (1.200 av 7.054) koncentrerat mer än två femtedelar av alla kor (5.367 av 13.773) i sina händer; i gruppen med 2 till 5 hektar har mindre än hälften av jordbrukarna (4.690 av 11.049) mer än tre femtedelar av alla kor (19.419 av 30.275) o. s. v. Den tyska statistiken lämnar tyvärr ingen möjlighet att plocka ut grupper med ett mera betydande antal kor.⁶³

Men även de anförda uppgifterna bekräftar tillfullo den allmänna slutsatsen, att *koncentration*

kreatursbeståndet än på de medelstora bondgårdarna.

⁶³ Riktigare sagt, *bearbetningen* av uppgifterna i den tyska statistiken ger inte denna möjlighet, ty statistikerna har haft upplysningar i frågeformulären från varje enskilt hushåll (varje lantbrukare fick lämna svar enligt de formulär som utsändes). Här bör anmärkas: detta insamlande av upplysningar om varje jordbruk för sig skiljer den tyska jordbruksstatistiken fördelaktigt från den franska och sannolikt även från den engelska samt andra länders statistik. Ett sådant system ger möjlighet att utvälja jordbruk av olika typer inte endast med hänsyn till åkerarealen, utan också till omfånget av t. ex. mjölkproduktionen, behovet av maskiner och med hänsyn till graden av den tekniska produktionens utveckling o. s. v. För detta ändamål är en mera omständig bearbetning av de statistiska uppgifterna nödvändig, nämligen för det första måste hushållen grupperas inte bara efter ett kännetecken (jordarealens storlek), utan efter flera (antalet maskiner, boskapsbeståndet, areal för specialodlingar o. s. v.) och för det andra skulle man kombinera olika grupperingar, d. v. s. uppdelar varje grupp t. ex. efter jordarealen med undergruppering efter boskapsbeståndets storlek o. s. v. Den ryska kommunalstatistiken om bondehushållningen kunde och borde tjäna som mönster i detta avseende. I samma mån som den tyska regeringsstatistiken står högre än den ryska *regeringsstatistiken* i fråga om bredd och fullständighet, enhetlighet och korrekthet i upplysningarna samt takten i bearbetningen och publiceringen, lika mycket högre står vår *kommunala* statistik över de europeiska tillfälliga enketerna och undersökningarna ifråga om utmärkt fullständighet i de olika uppgifterna och detaljerna vid bearbetningarna. Den ryska kommunalstatistiken har sedan länge haft undersökningar för varje gård, olikartade grupperingar i tabellerna samt en sådan kombination av tabellerna som vi nyss talade om. En närmare bekantskap från européernas sida med vår kommunala statistik skulle säkerligen ge den sociala statistiken över huvud taget en kraftig stöt framåt.

av det kapitalistiska jordbruket i verkligheten är mycket kraftigare än man skulle kunna tro med hjälp av uppgifterna enbart om jordarealen. Denna statistik blandar samman de till jordarealen och spannmålsproduktionen små hushållen med de i fråga om mjölk- eller köttproduktionen, vin-, tobaks- eller trädgårdsodling o. s. v. stora hushållen. Naturligtvis förblir alla dessa näringsgrenar på ett lägre plan i jämförelse med spannmålsproduktionen, och för vissa *allmänna* slutsatser har uppgifterna om jordarealen fortfarande sin betydelse. Men för det första utvecklas en del av det kommersiella jordbrukets specialgrenar sär-delas raskt just i Europa och särskilt karakteristiskt för denna process är den *kapitalistiska* evolutionen, och för det andra glömmes man ideligen anförda omständigheter vid hänvisningar till speciella tillvägagångssätt eller områden, och här öppnas sig ett vitt fält för den småborgerliga apologetik, som Hecht, David, Herz och Tjernov levererat skolexempel på. De hänvisar till tobaksodlare, vilka med hänsyn till jordarealen är "echte und rechte Kleinbauern" (äkta och riktiga småbönder) men i fråga om tobaksodlingens omfattning inte alls är några "småbönder", och tar man ut de speciella uppgifterna om tobaksodlingen, så finner man där den kapitalistiska koncentrationen. I hela Tyskland räknade man t. ex. år 1898 139.000 tobaksodlare med 17.600 hektar tobaksodlingar, men av dessa 139.000 ägde 88.000, d. v. s. 63 procent, tillsammans inte mer än 3.300 hektar, d. v. s. i allt en femtedel av hela den med tobak besädda arealen; de återstående fyra femtedelarna befann sig i händerna på 37 procent av odlarna.⁶⁴

Detsamma gäller för vinodlingen. Den "genomsnittliga" vinodlingsarealen är exempelvis i Tyskland mycket liten: 0,36 hektar (344.850 vinodlare med 126.109 hektar vinodlingar). En gruppering av vinodlarna visar att 49 procent av dem (vilkas vingårdar inte överstiger 20 ar) äger endast 13 procent av vingårdarna, de "medelstora" (med 20-50 ar) äger 26 procent och de 29 storodlarna (med över en halv hektar) förfogar över 61 procent av vinodlingarna, d. v. s. mer än tre femtedelar.⁶⁵

Ojämförligt starkare är koncentrationen av handelsträdgårdsskötseln (Kunst- und Handelsgärtnerei), som utvecklas så hastigt i alla kapitalistiska länder i omedelbart sammanhang med storstädernas, de stora trafikpunkternas och industrisamhällenas tillväxt. I Tyskland räknade man 1895 32.540 handelsträdgårdsmästare med 23.570 hektar trädgårdsjord, i genomsnitt alltså mindre än en hektar per trädgård. Men mer än hälften av denna areal (51,39 procent) var koncentrerad på 1.932 personer, d. v. s. 5,94 procent av trädgårdsmästarna. Hur väldig trädgårdsareal och annan för jordbruksändamål lämplig jord dessa storföretagare förfogade över framgår av följande siffror: 1.441 trädgårdsmästare med trädgård på 2 till 5 hektar ägde i genomsnitt 2,76 hektar trädgårdsjord, men hela jordarealen uppgick till 109,6 hektar i medeltal; 491 trädgårdsmästare med 5 eller flera hektar trädgårdsjord ägde i genomsnitt 16,54 hektar trädgårdsjord per företag, medan medeltalet för hela deras jordinnehav utgjorde 134,7 hektar.

⁶⁴ Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts. Berlin 1900. s. 60 (Tyska folkhushållningen vid 1800-talets slut). Denna bok innehåller mycket summariska uppgifter för skattestatistiken. För Ryssland finns det också uppgifter om tobaksodlingens utbredning i tre distrikt av guvernementet Poltava: av hela antalet tobaksodlande bönder, som uppgår till 25.089, hade 3.015 (d. v. s. mindre än en åttandedel) 74.565 desjatiner (1 desjatin = 109,25 ar) av sammanlagt 146.774 desjatiner, d. v. s. mer än hälften, besädd med brödsäd och av 6.844 desjatiner jord med tobak ägde de 3.239 desjatiner, d. v. s. ungefär hälften. Grupperingen av dessa hushåll efter tobaksodlingens omfång visar att 324 hushåll (av 25.089) ägde 2 eller flera desjatiner för tobaksodling och sammanlagt 2.360 desjatiner av de 6.844. Detta är de stora tobaksodlare-kapitalister, om vilkas ohämmade exploatering av arbetarna meddelanden så ofta dyker upp. Inalles 2.773 hushåll (något mera än en tiondel) äger mer än halvdesjatin stora tobaksodlingar och sammanlagt utgör deras tobaksareal 3.145 desjatiner av hela arealen på 6.844 desjatiner. Se "Obsor tobakovodstva v Rossii" (översikt över tobaksodlingen i Ryssland) 1894.

⁶⁵ Det är intressant att iaktta, att i Frankrike, där vinodlingen är ojämförligt mer utvecklad (den omfattar 1.800.500 hektar), är också koncentrationen av vinodlingen betydligt större. Men för att bedöma den är man nödsakad att nöja sig med den allmänna statistiken över jordarealen, ty i Frankrike insamlas inga uppgifter om de enskilda företagen och det finns inga uppgifter om antalet vingårdsägare. I Tyskland äger de vinodlare, som förfogar över tio eller flera hektar vinodlingar 12,83 procent av alla vinodlingar, medan samma kategori i Frankrike förfogar över 57,02 procent av vinodlingarna.

Låt oss nu återvända till mjölkproduktionen. Uppgifterna om denna näringsgren hjälper oss att besvara frågan om kooperationens betydelse, vilken Herz upphöjer till räddningsplanka undan kapitalismen. Herz ser en ”huvuduppgift för socialismen” i att befrämja kooperationen. Tjernov, vilken som vanligt slår sönder huvudet i sin ivriga tillbedjan av de nya gudarna, skriver redan om ”jordbrukets ickekapitalistiska evolution” med hjälp av kooperationen. Framläggandet av ett dylikt utsökt fynd tvingar oss att i det följande säga några ord om dess teoretiska betydelse. Först vill vi anmärka att kooperationens tillbedjare älskar att hänvisa till vad som är ”möjligt” att ernå med kooperationens hjälp (se exempel ovan). Det är emellertid lättare att visa vad som verkligen har ernåtts med kooperationens hjälp under nuvarande kapitalistiska förhållanden. Det tyska statistiken har vid undersökningen av folkhushållet och sysselsättningen år 1895 registrerat alla jordbrukshushåll som är anslutna till andelsföreningar för försäljning av mjölkprodukter (Molkereigenossenschaften und Sammelmolkereien) liksom även det antal kor, vilkas mjölk dessa jordbrukare avlämnar. Dessa är, såvitt oss bekant, nästan de enda *massvis* sammanförda siffror, som exakt fastslår inte endast graden av olika kategorier jordbrukares engagemang i andelsföreningarna, utan också — och det är särdeles viktigt — omfattningen av detta engagement så att säga ekonomiskt sett, d. v. s., storleken av just den del av hushållet, med vilken var och en deltar i andelsföreningen (antal kor, levererade produkter, vars avsättning är organiserad av andelsföreningen). Vi återger dess uppgifter fördelade på fem huvudgrupper efter åkerarealens storlek i olika jordbruk:

	Antal sådana hushåll	Proc av alla hushåll	Proc av för- eningsmedl. 66	Deras antal kor	Proc av summan	Antal kor per hushåll
0—2 har	10.300	0,3	6,95	18.556	1,71	1,8
2—5 ”	31.819	3,1	21,49	73.156	6,76	2,3
5—20 ”	53.597	5,4	36,19	211.236	19,51	3,9
20-100 ”	43.561	15,4	29,42	418.563	38,65	9,6
100 och flera	8.805	35,1	5,95	361.435	33,37	41,0
Summa	148.082	2,7	100,00	1.082.946	100,00	
Hushåll med över 1.000 har	204	35,6	—	18.273	—	6,76

Av de mindre brukarna deltar sålunda i andelsföreningarna endast en helt obetydlig minoritet, 3-5 procent, d. v. s. en så liten del att den sannolikt är mindre än de kapitalistiska hushållens andel av de mindre jordbruken. Däremot deltar de stora, klart kapitalistiska hushållen i andelsföreningarna med tre till sju gånger större procent än till och med de medelstora bondehushållen. Av storgodsen är ett större antal än av någon annan grupp deltagare i jordbrukskooperationen. Vi kan nu döma om hela räckvidden av naiviteten hos den österrikiske Vorosjilov, Herz, vilken samtidigt som han mot Kautsky anför att de ”tyska jordbrukarnas inköpscentral (Bezugsvereinigung), vilken de största av landsbygdens andelsföreningar är anslutna till, representerar 1.050.000 lantbrukare” (kursiverat av Herz) drar den slutsatsen, att detta *innebär* att inte endast storbönder (över 306.000 medlemmar äger mer än 20 hektar per gård), utan också vanliga bönder deltar i andelsföreningarna! Det skulle inte vara ur vägen om Herz en smula ville tänka över sin egen förutsättning (att *alla* storbönder deltar i andelsföreningarna, men borde han inte också då upptäcka, att om alla storbönder är medlemmar i andelsföreningarna, så betyder det att ett *mindre antal* kommer från övriga skikt, vilket i sin tur fullständigt bekräftar Kautskys slutsats, att *storbrukets överlägsenhet över småbruket gör sig gällande även beträffande den kooperativa organisationen*.

Men ännu intressantare är uppgifterna om antalet kor, vilkas avkastning försäljs genom

⁶⁶ Hr Bulgakov har förklarat: ”Storgodsens andel klarläggs här genom följande siffror”, och anför *endast* de uppgifter som ”storgodsens andel” som inte klarlägger något, utan snarare (genom bristen på jämförande siffror) *mörklägger*.

kooperativa försäljningsorganisationer: det *överväldigande flertalet* av dessa kor, nära tre fjärdedelar (72 %), tillhör större ägare, vilka driver en *kapitalistisk mjölkproduktion* och har 10, 40 ja t. o. m. 80 kor på sina ägandes gårdar och gods. Och låt oss nu höra Herz:

”Vi vågar påstå att *lantbrukskooperationen är mest till nytta för de små och allra minsta lantbrukarna ...*” (Sid. 112.)

Vorosjilovarna är sig överallt lika: i Ryssland såväl som i Österrike, och när en Vorosjilov slår sig på sitt bröst, säger och betonar: ”Jag vågar påstå ...”, kan man vara övertygad att han påstår just något som inte existerar.

Som avslutning på vår översikt över uppgifterna i den tyska jordbruksstatistiken skall vi kasta en blick på den allmänna bilden över den med jordbruk sysselsatta befolkningens uppdelning med hänsyn till deras ställning i folkhushållningen. Vi tar naturligtvis endast med jordbruket i egentlig mening (A 1, men inte A 1-6 enligt den tyska klassificeringen, d. v. s. vi utesluter fiskare, skogsarbetare och jägare) och håller oss till uppgifterna om personer, som har sin *huvudsakliga sysselsättning* inom jordbruket. Den tyska statistiken uppdelar denna befolkning i tre huvudgrupper: a) självständiga näringsidkare (d. v. s. självägande bönder, arrendatorer m. fl.), b) tjänstemän (arbetsledare, rättare, inspektörer, kontorspersonal m. fl.) och c) arbetare, varvid den senare gruppen uppdelas i fyra följande undergrupper: c¹) ”familjemedlemmar som arbetar på familjefaderns gård, svärföräldrar, bröder o. s. v.” Dessa familjearbetare är med andra ord avskilda från den lejda arbetskraften, till vilken vi återkommer i de andra undergrupperna till huvudgrupp c. Det är därför klart att man för studiet av befolkningens sociala struktur (samt den kapitalistiska utvecklingen inom densamma) måste sammanföra denna undergrupp inte med den lejda arbetskraften, som är den vanligaste metoden, utan med näringsidkarna (grupp a), ty dessa familjearbetare är i verkligheten medbesittande i sin egenskap av medlemmar av ägarens familj, har arvsrätt osv. Nästa undergrupp är c²) drängar och pigor (Knechte und Mägde), c³) ”daglönare och andra jordbruksarbetare (boskapsskötare och vallpojkar) med egen eller arrenderad jord”. Denna grupps personer är följaktligen på en och samma gång egna företagare och lejd arbetskraft, d. v. s. en mellan- och övergångsgrupp, vilken bör ställas för sig själv. Så slutligen c⁴) ”desamma, men utan egen eller arrenderad jord”. Vi får sålunda tre huvudgrupper: I. självständiga företagare jordägaren och hans familjemedlemmar, II. företagare, som förfogar över egen jord och samtidigt arbetar för lön, III. lönearbetare utan jord (tjänstemän, lantarbetare och daglönare). Nu skall vi se hur dessa grupper av befolkningen⁶⁷ fördelade sig i Tyskland åren 1882 och 1895.

⁶⁷ Vi talar här endast om den ”active” (enligt fransk terminologi och enligt tysk ”erwerbstätige”) befolkningen, dvs. sådana som faktiskt är sysselsatta med jordbruksarbete, och räknar inte med inomhusbetjäning eller sådana familjemedlemmar, vilka inte direkt och ständigt deltar i jordbruksarbetet. Den ryska socialstatistiken är ännu så outvecklad, att den inte ens har en term för begreppet sysselsatta, ”active”, ”erwerbstätige”, ”occupied”. Janson använde termen ”självständiga” i sin bearbetning av uppgifterna om den petersburgska befolkningens sysselsättningar (”Sankt Petersburg enligt folkräkningen 1890”), men denna beteckning är otillfredsställande, ty med ”självständiga” förstår man vanligtvis egna företagare och därigenom blandas uppdelningen av deltagare och icke deltagare i näringslivet (i detta ords vidaste innebörd) samman med uppdelningen av de i olika näringsgrenar sysselsatta enligt deras ställning i företagen (företagare och arbetare blir samma sak). Beteckningen ”producerande befolkningen” vore bättre, men inte heller den är fullt korrekt, ty t. ex. militärer, rentier och liknande klasser är allt annat än ”produktiva”. Kanske skulle termen: ”förvärvsarbetande” befolkning, dvs. de med allt slags ”förvärvsarbetande” (som ger inkomster) sysselsatta vara bättre till skillnad från dem som lever på de ”förvärvsarbetandes” bekostnad.

Aktivt arbetande befolkning, som har sin huvudsakliga sysselsättning i jordbruket (i 1.000).				
	1882	1895		
a) jordägande företagare.	2.253	2.522	+ 269	
c ¹) deras familjemedlemmar	1.935	1.899	— 36	
Summa I	4.188	4.421	+ 233	+ 5,6 %
c ²) arbetare med jord (II)	866	383	— 483	- 55,8%
I + II	5.054	4.804	— 250	
b) tjänstemän	47	77	+ 30	
c ³) drängar och pigor	1.589	1.719	+ 130	
c ⁴) arbetare utan jord	1.374	1.445	+ 71	
Summa III	3.010	3.241	+ 231	+ 7,7 %
Inalles	8.064	8.045	— 19	— 0,2 %

Den aktivt arbetande befolkningen minskas alltså, om också obetydligt. Inom densamma ser vi en minskning av de jordägande (grupperna I och II) samt en ökning av den jordlösa befolkningen (III). Detta visar tydligt att *exproprieringen av lantbefolkningen fortskrider* och att den just träffar småbrukarna, ty vi har redan konstaterat att de lönarbetare som har en jordbit hör till de allra minsta småbrukarna. Bland antalet personer som är jordägare minskas vidare antalet bönder-arbetare, medan antalet "renodlade" företagare ökar. Vi ser följaktligen en *försvagning av mellangrupperna och en förstärkning av yttergrupperna*: mellangruppen försvinner, en *skärpning av de kapitalistiska motsättningarna* försiggår. Bland lönearbetarna ökas antalet sådana som redan är fullständigt exproprierade, medan de som har en torva kvar minskar i antal; bland bönderna ökas det antal, som är omedelbart jordägande, medan de som arbetar såsom anhöriga blir allt färre. (Denna senare omständighet står antagligen i sammanhang med att de arbetande medlemmarna av bondefamiljerna inte får någon lön av familjefadern och därför blir särdeles pigga på att fly till städerna.)

Om man går till uppgifterna om den befolkning, som har jordbruket som *binäring*, så skall vi finna att hela denna befolkningsgrupp (aktiv eller näringsidkande) ökade från 3.144.000 till 3.578.000, d. v. s. med 434.000, varvid ökningen nästan uteslutande faller på arbetande familjemedlemmar, som ökade med 397.000 (från 664.000 till 1.061.000). Antalet ägare ökade med 40.000 (från 2.120.000 till 2.160.000), antalet arbetare med jord ökade med 51.000 (från 9.000 till 60.000), antalet arbetare utan jord minskades med 54.000 (från 351.000 till 297.000). Denna gigantiska ökning på 13 år från 664.000 till 1.061.000, dvs. med 59,8 %, vittnar återigen om proletariseringens fortgång; ökning av antalet bönder, som är medlemmar av bondefamiljerna och redan anser att jordbruket endast är en bisysselsättning för dem. Vi vet att den huvudsakliga sysselsättningen i dessa fall utgörs framför allt av arbete för lön (och dessutom även småhandlare, hantverkare o. dyl.). Om man summerar ihop alla arbetande medlemmar i bondefamiljerna, såväl de som har jordbruket till huvudsaklig sysselsättning som de som har det till binäring, så får vi 2.559.000 för år 1882 och 2.960.000 år 1895. Denna ökning skulle lätt kunna bli föremål för en felaktig uttolkning och ge anledning till apologetiska slutsatser, särskilt om man jämför dem med minskningen i det stora hela taget av antalet lönearbetare. I själva verket uppkommer denna allmänna ökning genom *minskningen* av antalet medlemmar av bondefamiljerna, för vilka jordbruket är huvudsaken, och genom *ökningen* av dem som har jordbruket till binäring, ty dessa senare utgjorde år 1882 endast 27,1 % av hela antalet arbetande medlemmar av bondefamiljerna, men 1895 35,8 %. På så sätt visar oss statistiken över *hela* lantbruksbefolkningen fullt åskådligt just de två processer i proletariseringen, till vilka de ortodoxa marxisterna alltid har hänvisat och vilka de opportunistiska kritikerna försökt förneka med hjälp av schablonmässiga fraser, nämligen å ena sidan ökningen av antalet jordlösa bönder, exproprieringen av lantbefolkningen, som flyr till städerna och förvandlas från lönearbetare med jordlotter till arbetare utan jord, samt å andra

sidan ökningen av böndernas ”binärningar”, d. v. s. den förening av jordbruket med industriarbete, vilket innebär första steget på proletariseringens väg och alltid för till ökad nöd (förlängd arbetsdag, sämre näring o. s. v.). Till en viss grad är dessa båda processer, om man endast betraktar dem ytligt, varandra motsägande: ökning av antalet jordlösa lantarbetare samt ökning av antalet arbetande familjemedlemmar hos jordägande bönder. Om man därför sammanblandar dessa båda processer eller ignorerar en av dem, så kan man lätt förfalla till samma grova fel, som vi nedan kan se ett exempel på vid kritiken av hr Bulgakovs slutsatser av den franska statistiken. Slutligen visar oss statistiken över sysselsättningarna en framträdande ökning av tjänstemännens antal⁶⁸: från 47.000 till 77.000, d. v. s. 63,8 %. Vid sidan av den växande proletariseringen har vi ökningen av den kapitalistiska storproduktionen, vilken kräver tjänstepersonal och det i allt högre grad, ju mer maskiner som används samt vid utvecklingen av den industriella produktionen.

Hr Bulgakov har sålunda inte alls lyckats komma till rätta med uppgifterna i den tyska statistiken trots sitt skrävel om ”detaljisering”. Evad gäller statistiken om sysselsättningarna har han endast noterat ökningen av de jordlösa och minskningen av de jordägande lantarbetarna, såsom varande exponenter för ”den förändring, som försiggår i organiseringen av lantbruksarbetet”. Men denna förändring av arbetets organisation i hela det tyska jordbruket förblir för honom en fullständig tillfällighet och ett obegripligt faktum, som inte har något samband med det allmänna läget och jordbrukskapitalismens allmänna utveckling. I själva verket är detta dock endast en sida av kapitalismens utvecklingsprocess. De tekniska framstegen i det tyska jordbruket är, trots hr Bulgakovs uppfattning, huvudsakligen ett framsteg för storproduktionen, vilket obestriddligen framgår av uppgifterna om bruket av maskiner, det procentuella antalet jordbruk med arbetsdjur och om djurbestandets sammanställning, om utvecklingen av den jordbruksindustriella produktionen, om ökningen av mjölkproduktionen o. dyl. I oskiljaktigt sammanhang med detta står storproduktionens framsteg, proletariseringen och exproprieringen av lantbefolkningen, ökningen av parcelljordbruken och ökningen av antalet jordbrukare, för vilka biförtjänster blivit den viktigaste förvärvskällan, skärpningen av nöden bland lantbefolkningens mellanskikt, varigenom betingelserna för deras näring ytterligare försämras (ett ständigt större procenttal måste klara sig utan häst och använda nötkreatur till åkerarbetet), samt följaktligen även alla deras levnadsvillkor och kvaliteten av deras brukning av jorden.

[OBS: Kapitel X-XII publicerades först 1908. X-XI finns på engelska, se [The Agrarian Question and the “Critics of Marx”](#), men XII finns i svensk översättning.]

XII. ”Ideallandet” för marxismens motståndare i agrarfrågan*

Förhållandena och ordningen inom Danmarks jordbruk erbjuder särskilt mycket av intresse för en ekonom. Vi har redan sett⁶⁹ hur revisionismens mest framträdande representant i den nutida litteraturen om agrarfrågan, Eduard David, intensivt använder de danska jordbruks-ekonomiska föreningarna och den (påstådda) danska ”småbrukar”-kulturen som exempel. Heinrich Pudor, vilkens arbete E. David utnyttjar, kallar Danmark för ”jordbrukskooperationens idealland”.⁷⁰ Och hos oss i Ryssland ”spelar” representanterna för de liberal-”folkvänliga” åsikterna inte mindre ofta ut Danmark mot marxismen till förmån för teorin om

⁶⁸ Med ledning av detta faktum tillåter sig hr Bulgakov en mycket platt vits i ”Natjalo”: ”ökning av antalet officerare samtidigt som armén minskas”. En vulgär syn på arbetets organisation i storproduktionen!

* Detta kapitel publicerades först 1908.

⁶⁹ Vl. Iljin: *Agrarfrågan*, första delen, artikeln ”Agrarfrågan och marxkritikerna”, kapitel X och XI, ryska upplagan.

⁷⁰ Dr. Heinrich Pudor: *Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande*, I. band. Leipzig, 1904. Sid. V. Pudor är en oförsonlig fiende till marxismen.

småbrukets inom lantbruket livsduglighet, vilket exempelvis framgår av liberalen Gerzensteins tal i första duman och ”folkvännen”⁷¹ Karavajevs tal i andra duman.

I jämförelse med andra europeiska länder ser vi i Danmark att ”småbonde”-hushållningen verkligen är mera utbredd, jordbruket har nått högre blomstring och har förstått att anpassa sig efter marknadens nya krav och betingelser. Om en ”blomstring” är möjlig inom småbruket i länder med varuproduktion, så befinner sig Danmark naturligtvis i det fördelaktigaste läget i detta avseende. Därför erbjuder ett närmare studium av lantbrukets struktur i Danmark intresse ur tvenne synpunkter. Med ett helt land som exempel ser vi, hur revisionisterna går tillväga i agrarfrågan, och hur de verkliga grunddragen i de kapitalistiska agrarförhållandena ter sig i detta kapitalistiska ”idealland”.

Den danska jordbruksstatistiken är uppbyggd efter mönster från andra europeiska länder. Men i vissa avseenden ger den mer noggranna upplysningar, siffrorna är bättre bearbetade samt möjliggör ett studium även av sådana sidor, som vanligen måste förbli obelysta. Vi börjar med de allmänna uppgifterna om jordbrukshushållens uppdelning i grupper efter jordarealens storlek. Det i Danmark vanliga ytmåttet ”hartkorn” skall vi förvandla till hektar (har) och räknar då på grundval av den danska statistiken med 10 hektar på ett hartkorn.⁷²

Den danska jordbruksstatistiken ger upplysning om jordbrukshushållens gruppering efter areal åren 1873, 1885 och 1895, varvid de är indelade i 11 grupper: de som saknar jord, de som har upp till 0,03 har (närmare bestämt 1/32 hartkorn) 0,03-2,5 har, 2,5-10 har, 10 — 20 har, 20-40, 40-80, 80-120, 120-200, 200-300, 300 och flera hektar. För att inte alltför mycket splittra läsarens uppmärksamhet har vi slagit ihop dessa grupper till sex större grupper.

	1873				1885				1895			
	Antal hushåll	%	Jord-areal (har)	%	Antal hushåll	%	Jord-areal (har)	%	Antal hushåll	%	Jord-areal (har)	%
Jordlösa	31.253	13,3	-	-	35.329	13,6	-	-	32.946	12,4	-	-
Intill 2,5 har	65.490	27,9	54.340	1,5	82.487	31,8	62.260	1,7	92.656	34,8	63.490	1,8
2,5-10 har	65.672	27,9	333.760	9,1	67.773	26,2	345.060	9,5	66.491	25,0	341.020	9,4
10-40 "	41.671	17,7	928.310	25,5	43.740	16,9	966.850	26,5	44.557	16,8	981.070	26,8
40-120 "	29.288	12,5	1.809.590	49,6	27.938	10,8	1.722.820	47,1	27.301	10,3	1.691.950	46,4
120 o. mera	1.856	0,7	522.410	14,3	1.953	0,7	551.530	15,2	2.031	0,7	568.220	15,6
Summa	235.230	100,0	3.648.410	100,0	259.220	100,0	3.648.520	100,0	265.982	100,0	3.645.750	100,0

Av dessa uppgifter framgår framför allt den grundläggande slutsats, som den borgerliga politiska ekonomin ständigt förlorar ur sikte liksom revisionisterna som följer i dess spår. Det är den slutsatsen, att den överväldigande delen av jordarealen i Danmark ligger i händerna på bönder som bedriver sitt jordbruk kapitalistiskt. Det råder inget tvivel om att inte endast godsägare, som har 120 hektar jord eller mera, driver sitt lantbruk med hjälp av lejd arbetskraft, utan även de bönder som har 40 eller flera hektar jord. Dessa två högsta grupper utgjorde 1895 hela 11 % av antalet lantbrukshushåll, men i deras händer var 62 % av den samlade jordarealen koncentrerad, d. v. s. mer än tre femtedelar. Grundvalen för det danska jordbruket bildar det stora och medelstora *kapitalistiska* jordbruket. Pratet om ”bondelandet” och ”småbondekulturen” innebär en renodlad borgerlig apologetik, en förvrängning av fakta, som

⁷¹ ”Folkvännen” och narodniker, se fotnot band XIV, s. 14.

⁷² *Danmarks Statistik. Statistisk Aarbog.* 8:e Aargang 1903. Pag. 31 med förklarande text. Alla efterföljande uppgifter hänför sig till Danmark i ordets egentliga mening, d. v. s. med undantag för Bornholm.

kapitalets ideologer, med eller utan titlar gör sig skyldiga till.

Här måste framhållas, att i Danmark såväl som i de andra europeiska länderna med en fullt stadgad kapitalistisk struktur inom jordbruket, de högre kapitalistiska gruppernas andel i det allmänna nationalhushållet förändrar sig tämligen sakta. År 1873 ägde de 13,2 % kapitalistiska jordbruk 63,9 % av jordarealen; år 1885 hade 11,5 % av jordbruken 62,3 % av jorden. Denna stabilitet hos storjordbruket måste man alltid hålla i minnet, när det är fråga om att jämföra uppgifter från olika år, ty man kan mycket ofta se i litteraturen hur man medelst sådana jämförelser rörande förändringar *av detaljer* suddar ut *grundlinjerna* i det givna social-ekonomiska systemet.

Den stora massan småjordbruk i Danmark liksom i de andra europeiska länderna spelar en obetydlig roll ifråga om hela jordbruksproduktionens resultat. Antalet hushåll med upptill 10 hektar jord utgjorde år 1895 72,2 % av antalet hushåll, medan deras jord endast var 11,2 % av den samlade arealen. Denna proportion har blivit bestående i huvudsak från 1885 och 1873. Småbrukaren tillhör oftast halvproletärerna — det framgår, som vi sett, av den tyska statistiken och gäller obetingat för hushåll med upp till 2 har jord och delvis i fråga om hushåll med upp till 5 har. Nedan, där vi anför uppgifterna om boskapsbeståndet i de olika hushållsgrupperna, får vi se att det inte kan bli tal om något verkligt självständigt eller bärkraftigt jordbruk för massan av dessa omskrutna representanter för "småbrukskulturen". 47,2 % av hushållen, d. v. s. hälften, utgörs av proletärer och halvproletärer (de som ingen jord äger och de som har upp till 2,5 hektar); 25 %, d. v. s. en fjärdedel av hushållen (de som har från 2,5 till 10 hektar jord) utgörs av fattiga småbönder — sådan är grundvalen för jordbrukskapitalismens "blomstring" i Danmark. Man kan naturligtvis endast i mycket allmänna drag och i summariska översikter bedöma ett land, som har en starkt utvecklad animalisk produktion för marknaden, med ledning av uppgifter som endast berör jordarealen. Men uppgifter om boskapsskötseln, som vi nedan skall anför, *motiverar* ytterligare, som läsaren skall se, de gjorda slutsatserna.

Låt oss se vilka förändringar, som inträdde ifråga om jordinnehav hos de små och stora hushållen från 1873 till 1895. Här faller oss strax i ögonen den typiskt kapitalistiska förstärkningen av ytterligheterna och en försvagning av de medelstora jordbruken. Den procentuella andelen av antalet jordbrukshushåll (här räknar vi inte med de jordlösa lant-hushållen) *ökar* för hushåll med upp till 2,5 hektar jord: 27,9 % år 1873, 31,8 % år 1885 och 34,8 % år 1895. Motsvarande andel *minskades* för *samtliga* mellangrupper och oförändrad, vid 0,7 %, förblev den *endast* för den allra högsta gruppen med över 120 har. För de största jordbruken, med över 120 har, *ökade* den procentuella andelen av jorden: 14,3 %, resp. 15,2 och 15,6 % för de tre angivna åren. De medelstora bondehushållen (med 10 till 40 har) ökade sin andel obetydligt (25,5 resp. 25,5 och 26,8 %) samtidigt som antalet hushåll i denna grupp minskade. Hushållen med 2,5 till 10 har, ökade sin andel ojämnt (9,1 resp. 9,5 och 9,4 %) och de minsta jordbruken *ökade* sin andel i *stadig takt* (1,5 resp. 1,7 och 1,8 %). Som resultat får man en tydligt framträdande tendens till ökning av de största och de minsta jordbruken. För att tydligare framställa denna tendens, måste man ta jordbrukens genomsnittliga storlek i de olika grupperna under de olika åren. Här dessa uppgifter:

			Jordbrukens genomsnittliga storlek (i hektar)		
			1873	1885	1895
Jordbruk med högst	2,5 har		0,83	0,75	0,68
	2,5-10 "		5,08	5,09	5,13
	10-40 "		22,28	22,08	22,01
	40-120 "		61,00	61,66	61,97
	över 120 "		281,40	282,30	279,80
Medeltal för alla jordbruk			15,50	14,07	13,70

Av dessa siffror ser vi att jordbrukens areal i de flesta grupperna är utomordentligt stabil. Förändringarna är obetydliga: 1-2 % (t. ex. från 282,3 till 279,8 har eller från 22,28 till 22,01 har o. s. v.). Ett undantag utgör *endast* de allra minsta jordbruken, vilka otvivelaktigt *sönderdelas*: minskningen av dessa jordbruks (de som har upp till 2,5 har jord) genomsnittsareal belöpte sig till 10 % (från 0,83 till 0,75 har) från 1873 till 1885 samt lika mycket under tiden från 1885 till 1895. En allmän ökning av antalet brukningsdelar försiggår i Danmark samtidigt som den samlade jordarealen förblir nästan oförändrad (från 1885 till 1895 förekom t. o. m. en, om också inte stor, så dock minskning av den samlade jordarealen). Samtidigt därmed faller den största delen av ökningen av antalet jordbruk på de minsta brukningsdelarna. Från 1873 till 1895 utgjorde sålunda hela ökningen av antalet jordbruk 30.752, vilken ökning till större delen, eller 27.166 kommer på jordbruk med högst 2,5 har jord. Det är förståeligt, att minskningen av genomsnittsarealen hos i stort sett alla danska jordbruk (den var 15,5 har år 1873, 14,1 har 1885 och 13,7 har 1895) under sådana förhållanden i verkligheten betyder, att *uteslutande de minsta jordbruken sönderdelats*.

Ännu mera åskådlig blir den av oss betonade företeelsen, om man tittar på en tabell, där brukningsdelarna är uppdelade i flera grupper. I förordet till Danmarks jordbruksstatistik av år 1895 (Danmarks Statistik etc. Danmarks jordbrug. 4-de Raekke, Nr 9, Litra C) har statistikerna publicerat en sådan tabell över förändringarna i fråga om antalet jordbruk i de olika grupperna:

				Ökning eller minskning i procent	
				fr. 1873 t. 1885	fr. 1885 t. 1895
Jordbruk med	över 300,00	har		+ 4,2	+ 5,0
" "	200,00 -300,00	"		0,0	+ 6,1
" "	120,00 -200,00	"		+ 5,2	+ 5,1
" "	80,00 -120,00	"		- 1,5	- 2,1
" "	40,00 - 80,00	"		- 2,4	- 5,0
" "	20,00 - 40,00	"		+ 1,0	+ 3,6
" "	10,00 - 20,00	"		+ 2,8	+ 6,5
" "	2,50 - 10,00	"		- 1,9	+ 3,2
" "	0,03 - 2,50	"		+ 2,1	+ 17,8
" "	0,00 - 0,03	"		+ 25,1	+ 37,9

Ökat har följaktligen antalet av sådana småbruk, som antingen ägnar sig åt specialkulturer eller också utgör *lönearbetarnas* "jordbruk".

Denna slutsats bör framhållas, med hänsyn till att professorernas apologetiska "vetenskap" är benägen för att av det förhållandet, att genomsnittsarealen minskas hos alla jordbruk, dra den slutsatsen, att de små företagen inom jordbruket slår ut storbruken. I verkligheten ser vi, att de största jordbruken utvecklas, stabilitet ifråga om arealen i alla grupper, med undantag för de minsta, samt att de minsta jordbruken sönderstyckas. Denna sönderstyckning måste tillskrivas förfallet och utarmningen av småjordbruket: den andra möjliga förklaringen, att man övergår från jordbruk i egentlig mening till boskapsskötsel, kan inte godtas för alla de minsta jordbruken, därför att en sådan övergång äger rum inom *alla* grupper, vilket vi strax skall påvisa. I ett sådant land som Danmark är uppgifterna om boskapsskötseln mycket viktigare för att bedöma jordbruksföretagens storlek än uppgifterna om jordarealen, ty med det ena eller andra jordinnehavet kan de olika företagen vara av olika storlek, då boskapsskötseln och mejerihanteringen utvecklas särdeles hastigt.

Just i Danmark kan man som bekant iaktta denna företeelse. Det danska jordbrukets "blomstring" beror huvudsakligen på de snabba framstegen ifråga om den animaliska produktionen med export av mejeriprodukter, kött, ägg o. s. v. till England. Här stöter vi på Pudors högtidliga förklaring, att Danmark "har att tacka just decentraliseringen av sin boskapsavel och

boskapsskötsel för det kolossala uppsvinget inom mejerihanteringen” (sid. 48. Kursiverat av Pudor). Det är inte ägnat att förvåna, att Pudor tillåter sig en dylik förvrängning av fakta, ty hela hans system av åsikter avslöjar den renodlade krämaren, som är absolut främmande för varje slags förståelse för de kapitalistiska motsättningarna. Men det är i ännu högre grad karakteristiskt, att småborgaren David, som av något misstag räknas som socialist, kritiklöst traskar på i Pudors fotspår.

I verkligheten visar oss just Danmark särdeles åskådligt *koncentrationen* inom boskaps-skötseln i ett kapitalistiskt land. Pudor kunde komma till den rakt motsatta slutsatsen tack vare sin stora okunnighet och sin förvrängning av de *brottstycken* av statistiken som han samlat i sin lilla bok. Pudor anför — och David upprepar dem slaviskt — siffror som visar grupperingen av hela antalet boskapsägande jordbruk i Danmark efter antalet nötkreatur. Enligt Pudor äger 39,85 % av alla jordbruk, som har nötkreatur, 1-3 djur, därefter äger 29,12 % 4-9 djur o. s. v. Följaktligen, summerar Pudor, är flertalet av boskapsföretagen ”små”, ”decentralisering” o. s. v.

För det första anför Pudor *oriktiga* siffror. Detta måste man observera, ty denne Pudor förklarar skrävande att man i hans verk kan finna alla de ”senaste” statistiska uppgifterna och revisionisterna, som ”vederlägger marxismen”, åberopar sig på okunniga borgerliga stofiler. För det andra — och det är det viktigaste — upprepar våra kadetter och ”folkvänner” alltför ofta Pudors och Davids *tillvägagångssätt* i argumenteringen varför man måste uppehålla sig vid dem. Med ett *sådant* förfarande vid bedömningen måste man ovillkorligen komma till den slutsatsen att *industrin* är ”decentraliserad” i de ledande kapitalistiska länderna, ty *överallt och alltid* är de minsta och små företagen flera och de stora ett obetydligt fåtal. Pudor, David & Co. glömmer en ”småsak”: den övervägande delen av produktionen är koncentrerad till det lilla antalet stora företag.

Den faktiska fördelningen av nötboskapen i Danmark är enligt den danska statistiken av den 15 juli 1898 följande⁷³:

			Antal jordbruk	%	Antal nötkreatur	%
Med	1	nötkreatur	18.376	10,2	18.376	1,0
”	2	”	27.394	15,2	54.788	3,1
”	3	”	22.522	12,5	67.566	3,9
”	4—5	”	27.561	15,2	121.721	7,0
”	6—9	”	26.022	14,4	188.533	10,8
”	10—14	”	20.375	11,3	242.690	13,9
”	15—29	”	30.460	16,9	615.507	35,3
”	30—49	”	5.650	3,1	202.683	11,6
”	50—99	”	1.498	0,8	99.131	5,7
”	100—199	”	588	0,3	81.417	4,7
”	över 200	”	195	0,1	52.385	3,0
Summa			180.641	100,0	1.744.797	100,0

Av denna tabell ser vi vilken roll de många små och de fåtaliga stora jordbruken spelar i den danska boskapsskötseln, hur den omskrivna ”decentralisationen” inom ”ideallandets” produktion ser ut. Småbruken med 1 till 3 nötkreatur utgör 68.292 gårdar, d. v. s. 37,9 % av hela antalet, de har tillsammans 140.730 nötkreatur, vilket gör 8,6 % av hela boskapsbeståndet. Nästan lika stort antal nötkreatur, 133.802 stycken, d. v. s. 7,7 % äger de 783 största godsena, som utgör 0,4 % av antalet jordbruk. De förra har lite över 2 nötkreatur vardera, vilket är en klart otillräcklig kvantitet för att kunna driva en lönande produktion av animaliska produkter; om de säljer mjölk eller köttprodukter kan det ske endast på bekostnad av det egna hushållet (vi erinrar om det bekanta faktum, att de säljer smör och i stället köper det billigare marga-

⁷³ *Danmarks Statistik. Statistisk Tabelvaerk*, Femte Raekke, litra C, Nr. 2, Kreaturholdet d. 15 juli 1898. København 1901.

rinet o. s. v.). Den senare gruppen äger i genomsnitt 171 nötkreatur vardera. Det är de kapitalistiska storjordbrukarna, mjölk- och kött-”fabrikanterna”, ”ledarna” för den tekniska utvecklingen och alla slags jordbrukarföreningar, vilka den ”sociala fredens” småborgerliga beundrare är så förtjusta över.

Om vi slår ihop de små och medelstora jordbruken, så får vi sammanlagt 9 nötkreatur per jordbrukare, 121.875 jordbrukare, d. v. s. två tredjedelar av det samlade antalet jordbruk. De äger 450.984 nötkreatur, d. v. s. en fjärdedel av hela antalet. Nästan lika många nötkreatur, nämligen 435.616 (25 %) äger de storbönder som har 30 eller flera nötkreatur per gård, samtidigt som deras antal utgör 7.931, d. v. s. 4,3 % av antalet jordbrukare med nötboskap. Just en skön ”decentralisering”!

Om man drar samman den ovan återgivna detaljerade danska statistiken till tre stora grupper, så får man till resultat:

Jordbruk med		Antal jordbruk	%	Antal nötkreatur	%	Medeltal per gård
1-3	nötkreatur	68.292	37,9	140.730	8,0	2,1
4-9	”	53.583	29,6	310.254	17,8	5,8
10 eller flera	”	58.766	32,5	1.293.813	74,2	22,0
	Summa	180.641	100,0	1.744.797	100,0	9,7

Tre fjärdedelar av den danska boskapsskötseln är sålunda koncentrerad i händerna på 58.766 ägare, d. v. s. mindre än en *tredjedel* av landets jordbruksföretagare. Denna tredjedel håvar också in lejonparten av vinsterna på kapitalismens ”uppblomstring” inom Danmarks jordbruk. Härvid måste man ha klart för sig, att en så stor procent välbärgade bönder och rika kapitalister (32,5 % eller nästan tredjedelen) erhålls genom en konstlad behandling av materialet, vari genom alla boskapslösa jordbrukare utelämnas. I verkligheten är denna procent mycket lägre. Hela antalet lantbrukare i Danmark uppgavs, som vi sett, i folkräkningen av år 1895 till 265.982, och vid boskapsräkningen den 15 juli 1898 räknar man med ett antal av 278.673 lantbrukare. I förhållande till denna verkliga summan lantbrukare bildar de 58.766 välbärgade och rika 21,1 %, d. v. s. *ungefär en femtedel*. Om de jordlösa ”jordbrukarna” utgör 12,4 % av hela antalet jordbrukare (1895: 32.946 av 265.982) så utgör de boskapslösa⁷⁴ jordbrukarna 35,1 % av hela antalet jordbrukare i Danmark, d. v. s. mer än en tredjedel. (1898 utgjorde de 98.032 av 278.673). Man kan därför bedöma, vad slags ”socialism” herrarna David & Co. representerar, när de inte lägger märke till att det danska jordbrukets kapitalistiska blomstring är baserad på *massproletarisering* av lantbefolkningen, på att *massan* av ”jordbrukarna” saknar nödiga produktionsmedel.

Låt oss nu gå över till de uppgifter, som ger en bild av jordbruket och boskapsskötseln som helhet i Danmark. Statistiken av den 15 juli 1898 ger detaljerade upplysningar om boskapsbeståndet inom olika jordbrukargrupper, som förfogar över en större eller mindre jordareal. Antalet sådana grupper är mycket stort i den danska statistiken (14 grupper: de jordlösa, de som har upp till 1/32 hartkorn, från 1/32 till 1/16, 1/16–1/8, 1/8–1/4, 1/4–1/2, 1/2–1, 1–2, 2–4, 4–8, 8–12, 12–20, 20–30, 30 och flera), men vi drar ihop dessa till sex större grupper som i en tidigare tabell.

⁷⁴ Noga räknat jordbrukare utan nötkreatur, ty den danska statistiken lämnar tyvärr inga siffror om antalet jordbrukare, som inte har *husdjur av något slag*. Vi får av denna statistik endast reda på antalet ägare av husdjur av olika slag. Men nötboskopen utgör otvivelaktigt det viktigaste i Danmarks boskapsskötsel. (Denna statistik härrör sig från tiden före den stora utvecklingen av svinaveln i Danmark, som senare blivit en betydande del i det danska jordbrukets animaliska produktion. övers. anm.).

Jordbruk och boskapsskötsel i Danmark enligt statistiken från den 15 juli 1898:

	Antal jordbruk	%	Hektar jord	%	Antal hästar	%	Antal kor	%
Jordlösa	13.435	4,8	—	—	1.970	0,5	3.707	0,3
Med obekant areal	45.896	16,5	?	?	28.909	6,4	28.072	2,6
Upp till 2,5 har	80.582	28,9	55.272	1,5	24.540	5,5	66.171	6,2
Fr. 2,5-10 ”	63.420	22,8	323.430	8,9	54.900	12,2	175.182	16,4
” 10-40 ”	45.519	16,3	984.983	27,0	133.793	29,8	303.244	28,5
” 40-120 ”	27.620	9,9	1.692.285	46,4	168.410	37,5	361.669	33,9
” 120 o. uppåt	2.201	0,8	588.318	16,2	36.807	8,1	129.220	12,1
Summa	278.673	100,0	3.644.288	100,0	449.329	100,0	1.067.265	100,0

	%	Antal får	%	Antal svin	%	Fjäderfä	%
All hornboskap							
4.633	0,3	8.943	0,8	8.865	0,8	220.147	2,5
42.150	2,4	42.987	4,0	42.699	3,7	780.585	8,9
88.720	5,1	99.705	9,3	94.656	8,1	1.649.452	18,8
247.618	14,2	187.460	17,5	191.291	16,4	1.871.242	21,4
515.832	29,6	383.950	35,7	308.863	26,4	1.957.726	22,3
639.563	36,6	310.686	28,9	409.294	35,0	1.998.595	22,8
206.281	11,8	40.682	3,8	112.825	9,6	289.155	3,3
1.744.797	100,0	1.074.413	100,0	1.168.493	100,0	8.766.902	100,0

Anmärkning: Uppgifterna från 1898 skiljer sig från desamma från 1895 i fråga om gruppindelningen efter jordarealen. Detta kan bero på förändringar under mellantiden samt även på olika förfarande vid insamlandet av uppgifterna. Men den allmänna proportionen mellan grupperna har stått sig. 1895 års statistik räknar, utom 3.645.750 hektar jord, med 45.860 har jord som icke uppdelats på grupper. Gruppen ”jordbruk med obekant jordareal” (1898 års statistik) hänför sig till största delen till de lägre grupperna, vilket framgår av deras boskapsbestånd.

Av dessa uppgifter kan vi tydligt se, hur långt koncentrationen av *hela* boskapsskötseln i Danmark är driven. De stora kapitalistiska jordägarna, med mera än 40 har jord, utgör sammanlagt en tiondel av hela antalet lantbrukare (10,7 %) men har i sina händer samtidigt koncentrerat *mer än tre femtedelar* av jorden (62,6 %) och *nästan hälften* av all boskap: 45,6 % av hästarna, 48,4 % av hornboskapen, 32,7 % av fåren och 44,6 % av svinen.

Om vi till dessa kapitalistiska ägare fogar de välbärgade bönderna, d. v. s. de med 10 till 40 hektar jord, så får vi ett antal som motsvarar obetydligt över en fjärdedel (27 %) av alla lantbrukarna, och hos denna fjärdedel är nio tiondelar av all jord, tre fjärdedelar av hästarna, fyra femtedelar av hornboskapen, sju tiondelar av svinen samt nästan hälften av landets fjäderfä koncentrerade. Den stora massan ”bönder”, som utgör nära tre fjärdedelar (73 %), äger mindre än 10 hektar jord och bildar i det stora hela den proletariserade och halvproletariserade massan. Den spelar en obetydlig roll i landets jordbruk och boskapsskötsel som helhet.

Vad beträffar fördelningen av olika slags boskap förtjänar dessutom får- och svinaveln särskild uppmärksamhet i detta sammanhang. Den förra näringen hör till de i nedgång stadda grenarna av boskapsskötseln, den är oräntabel i de flesta europeiska länder på grund av marknadsförhållandena, konkurrensen från de transoceana länderna. Förhållandena på den internationella marknaden kräver att fåraveln utbyts mot någon annan slags boskapsskötsel. Svinaveln hör däremot till de särskilt lönande och i snabb utveckling stadda grenarna av boskapskötseln för köttproduktion i Europa. Statistiken visar att fårskötseln går tillbaka i Danmark, medan svinaveln ökar i mycket snabbt tempo. Från 1861 till 1898 minskade antalet får i Danmark från 1,7 miljoner till 1,1 miljoner. Antalet svin ökade under samma tid från 0,3 miljoner till 1,2 miljoner, d. v. s. nästan fyrdubblades.

Om vi jämför fördelningen av får och svin i de små och stora jordbruken, så skall vi klart se de mindre jordbrukens större fasthållande vid gamla vanor och mindre förmåga till anpassning efter marknadens krav. De större kapitalistiska jordbruken (med 40-120 samt över 120

hektar jord) minskade mera radikalt den oräntabla fåraveln (28,9 och 3,8 % får mot 33 och 37 samt 8 och 12 % av andra slags boskap). De mindre jordbruken har mindre anpassningsförmåga: jordbruken med upp till 2,5 hektar håller sig allt fortfarande med 9,3 % av fåren mot 6, resp. 5 % av andra slags boskap. Av svinen har de 8,1 %, det är mindre än av fåren. Kapitalisterna har 35 % resp. 9,6 % av svinen, vilket är mera än deras andel av fåren. Det kapitalistiska jordbruket har mycket större förmåga att anpassa sig efter den internationella marknadens krav. Om bonden kan man här anföra Marx' ord: bonden blir köpman och industrialist utan de betingelser, som fordras för att bli en verklig köpman och industrialist. Marknaden *kräver av alla* producenter, som en ovillkorlig nödvändighet, att de underkastar sig de nya betingelserna och snabbt anpassar sig efter dem. Men utan *kapital* är en sådan snabb anpassning omöjlig. Småbruket är sålunda ofrånkomligt dömt till att vara mer oföränderligt och efterblivet samt mindre anpassningsbart efter marknaden under kapitalismen.

För att få en konkret föreställning om dessa nödlidande massors och den välbärgade minoritetens ekonomiska läge skall vi anföra uppgifter om den genomsnittliga jordarealen och det genomsnittliga boskapsbeståndet i olika grupper av jordbruk. För den borgerliga politiska ekonomin (och även för herrar revisionister) är det naturligt, att sudda ut de kapitalistiska motsättningarna; den socialistiska politiska ekonomin måste förklara de olika typerna av hushåll och levnadsnivån i de blomstrande kapitalistiska och de nödlidande små jordbruken.

Per hushåll kommer i genomsnitt

	Jord har	Hästar	Kor	All hornboskap	Får	Svin	Fjäderfä
De jordlösa		0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
Med obekant jordareal	?	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
Upp till 2,5 har	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
Från 2,5- 10 „	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
” 10 - 40 „	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
” 40 -120 „	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
„ 120 och uppåt	267,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
Medeltal	13,1	1,6	3,8	6,3	3,9	4,2	31,5

Dessa uppgifter visar tydligt att de tre minsta grupperna, som bildar hälften av alla jordbruken, lever i fattigdom. Det är till övervägande del ”bönder” utan hästar och utan kor. Först i gruppen med upp till 2,5 hektar jord äger man ett helt exemplar av vardera hornboskap, får och svin. Det är klart att det inte kan bli tal om att mjölken eller köttet från ett sådant hushåll kan inbringa någon förtjänst. Blomstringen inom det danska jordbruket innebär för denna halva av jordbrukarna beroende av de stora jordbrukarna, tvång att söka ”arbete vid sidan om”, d. v. s. på ett eller annat sätt sälja sin arbetskraft, ständig nöd och ett till hälften ruinerat jordbruk.

Det är klart att denna slutsats är riktig endast med hänsyn till hela massan fattiga jordbruk. Vi har redan på grundval av den tyska, franska och ryska jordbruksstatistiken visat, att det finns stora boskapsägare, tobaksodlare o. s. v. bland de till jordarealen små jordbruken. Differentieringen går djupare än man kan få fram med hjälp av uppgifterna i den danska statistiken. Men denna differentiering, varigenom man avskiljer den i varje grupp förefintliga minoriteten av jordbruk med specialkulturer, *understryker* endast det elände och den nöd, som *majoriteten* av jordbrukarna i de fattigaste grupperna lider under.

Av de anförda uppgifterna framgår vidare att inte heller småböndernas grupp, de med 2,5 till 10 hektar jord, kan på något vis anses välbärgad eller stabil under förhandenvarande förhållanden. Vi erinrar om att det finns 63.000 jordbruk i denna grupp, d. v. s. 22,8 % av hela antalet. I denna grupp kommer i medeltal 0,9 hästar per brukningsdel. De som inte har någon häst använder sig sannolikt av kor som dragdjur i åkerbruket, vilket för med sig att jorden blir sämre bearbetad (grundare plöjning) och sämre utbyte av boskapsskötseln (nötkreaturen försvagas). I medeltal finns det 2,7 kor på var och en av dessa gårdar. Även om man minskar den

egna familjens förbrukning av mjölk- och köttprodukter, och en sådan inskränkning utgör det mest påtagliga tecknet för bitter nöd, så kan man ändå inte få ut mer än ett obetydligt kvantum produkter till försäljning. Dessa jordbruks, med 2,7 kor och 3 svin per gård, andel i ”uppblomstringen” av den ”nationella” exporten av mjölk och kött till England *kan endast vara* högst obetydlig. Åkerbruket och boskapsskötseln för marknaden inom jordbruk av denna storlekstyp betyder oftast, att den egna familjen lider brist på det nödvändiga, dålig föda, skärpning av nöden, ofta brist på nödvändiga ting, d. v. s. under de mest ogynnsamma omständigheterna, samt brist på kontanta medel för ofrånkomliga extra utgifter. Småbondens naturalhushållning kan under förhållandena i de nutida kapitalistiska länderna endast vegetera och dö en kvalfull död, men inte på något sätt blomstra. Den sjuka punkten hos den borgerliga och revisionistiska nationalekonomin består i att den inte utforskar de speciella betingelserna för den typ av småbruk som ligger under ”medelstorleken” (den ”medelstora” danska bonden har 1,6 hästar och 3,8 kor) och bildar det *överbärgande flertalet* av hela antalet jordbruk. Den underlåter inte endast att utforska denna jordbrukstyp, utan trollar därtill bort den genom att plocka ut enbart ”genomsnittssiffrorna” och uppgifterna om ökningen av ”produktionen” och ”exporten” samtidigt som man tiger med att det endast är de välbärgade jordbrukarna, som utgör en liten minoritet, vilka kan driva en lönande produktion av sådana produkter.

Först hos jordbrukare med 10 till 40 hektar jord kan vi konstatera ett sådant antal husdjur, att det innebär en *möjlighet* till ”blomstring”. Men dessa brukningsdelar utgör 16 % av hela antalet. Och kan dessa helt klara sig utan lejd arbetskraft, när de i medeltal har 21,6 hektar jord, det är frågan. Med den höga intensitet som jordbruket har i Danmark är det sannolikt, att lantbruk av denna storlek inte klarar sig utan hjälp av lantarbetare eller dagsverkare. Den danska statistiken och största delen av dem som skrivit något om danskt jordbruk står tyvärr helt och hållet på den borgerliga ståndpunkten och har inte studerat frågan om den lejda arbetskraften, om storleken av de gårdar som måste ta den i anspråk o. s. v. Enligt den 1901 genomförda folkräkningen i Danmark vet vi endast, att till kategorin ”dagsverkare och andra” räknas 60.000 män och 56.000 kvinnor, d. v. s. 116.000 av 972.000, vilka genom sin ställning i produktionen räknas som lantbor. Sysselsätts nu alla dessa tiotusentals människor (och dessutom arbetar även småbrukare för lön som ”hjälpkrafter”) helt och hållet hos de 30.000 kapitalistiska storbönderna (27.620 med 40 till 120 hektar samt 2.201 med mera än 120 hektar) eller är också en del anställda hos den del av de välbärgade bönderna, som har 10 till 40 hektar jord, därom har vi inga upplysningar.

Om de översta två grupperna, de översta 30.000 i det danska jordbruket, behöver vi inte säga mycket: den kapitalistiska karaktären i deras jordbruk och boskapsskötsel skisserade vi redan i början åskådligt med de anförda siffrorna.

Slutligen berör de sista siffrorna, som är av allmänt intresse och vilka behandlats och delvis utarbetats i den danska jordbruksstatistiken, frågan om huruvida det föresiggår en decentralisation eller koncentration av boskapsskötseln i samband med utvecklingen av denna viktiga grundval för ”blomstringen” i vårt ”idealland”. Den ovan redan citerade statistiken från år 1898 ger en del utomordentligt intressanta uppgifter i jämförelse med förhållandena år 1893, och för ett slag av boskap, säkert den viktigaste, nämligen nötkreaturen, kan vi t. o. m. göra jämförelser mellan åren 1876 och 1898.

Under perioden från 1893 till 1898 utvecklades svinaveln kraftigare än någon annan slags boskapsskötsel i Danmark. Antalet svin ökade under denna tidsperiod från 829.000 till 1.168.000, d. v. s. med 40 %, medan antalet hästar ökade endast från 410.000 till 419.000 och antalet hornboskap från 1.696.000 till 1.744.000 och antalet får minskade. Vem är det bland de danska bönderna, som är sammanslutna i otaliga andelsföreningar, som huvudsakligen har fördel av detta kolossala uppsving? De som ställt samman statistiken av år 1898 ger oss svar på den frågan vid en jämförelse mellan åren 1893 och 1898. Svinägarna är uppdelade i fyra grupper: de stora med 50 eller flera svin, de medelstora med 15 till 49 svin, de mindre med 4

till 14 samt de minsta med 1 till 3 svin. Om dessa grupper ger oss statistikerna följande upplysningar:

Egendomsgrupp	1893		1898		Ökning eller minsk- ning i proc.	Procentuell andel av sv.- stammen	Ökning eller minsk- ning i proc.	Procentuell andel av sv.- stammen
	Antal jordbr.	Antal svin	Antal jordbr.	Antal svin	gård	svin	1899	1898
över 50 svin	844	79,230	1.487	135,999	76,2	71,7	9,6	11,6
15-49 „	20.602	350.277	30.852	554 979	48,2	58,4	42,3	47,5
4-14 „	38.357	211.868	50.668	282.642	32,1	33,4	25,5	24,2
1-3 „	108.820	187.756	108.514	194.873	0,3	3,8	22,6	16,7
Summa	168.623	829 131	191.551	1.168 493	13,6	40,9	100,0	100,0

Dessa siffror visar oss tydligt en snabb *koncentration* av svinskötseln. Desto större företaget är, ju mer har det förtjänat på boskapsskötselns ”uppsving”. De stora jordbruken har ökat sitt antal djur med 71,7 procent, de medelstora sitt med 58,4 procent, de mindre med 33,4 procent och de minsta med 3,8 procent. Ökningen av rikedomarna faller huvudsakligen på den lilla ”översta” minoriteten. Hela ökningen av antalet svin under dessa fem år uppgår till 339.000; av dem kommer 261.000, d. v. s. *mer än tre fjärdedelar*, på de stora och medelstora jordbruken, till antalet 32.000 (av det i sin helhet till 266.000-267.000 uppgående antalet lantushåll). Storproduktionen tränger i föreliggande fall ut småproduktionen: under fem år har storbrukets andel av svinstammen *vuxit* (från 9,6 till 11,6 %) och de medelstoras andel (från 42,3 till 47,5 %), medan de mindre jordbrukens andel *minskat* (från 25,5 till 24,2 %) och ändå mer för de minsta gårdarna (från 22,6 till 16,7 %).

Om man i stället för den obearbetade statistiken om *jordarealen* kunde få tag i en jordbruksstatistik, där man hade själva produktionens omfång noggrant utarbetad på samma sätt som uppgifterna om antalet djur återspeglar⁷⁵ boskapsskötselns omfattning, så råder intet tvivel om att vi även här skulle kunna konstatera en *koncentrationsprocess*, som förnekas av de borgerliga professorerna och opportunisterna.

Ännu intressantare är uppgifterna om hela antalet hornboskap, varvid vi kan komplettera den jämförelse mellan åren 1893 och 1898, som uppgjordes det senare året, med en jämförelse med uppgifterna från folkräkningen 17 juli 1876. (Danmarks Statistik, Statistisk Tabelværk, 4-de Raekke, Litra C. Nr. 1. Kreaturholdet den 17 juli 1876. København 1878). Här har vi sålunda motsvarande uppgifter för de tre nämnda åren.

(Se tabellen nedan.)

Dessa uppgifter om utvecklingen under en längre tidsperiod avseende förhållandena inom den viktigaste grenen av boskapsskötseln visar oss lika åskådligt som i det föregående hur den kapitalistiska *koncentrations-processen* fortgår. Utvecklingen av boskapsskötseln i Danmark utgör *nästan uteslutande* en framgång för de stora kapitalistiska jordbruken. Hela ökningen av boskapsbeståndet från 1876 till 1898 uppgår till 424.000 djur. Av denna ökning kommer 76.000 på de jordbruk som har 50 eller flera nötkreatur, och 303.000 på de jordbruk som har mellan 15 och 49 kreatur, d. v. s. att sammanlagt 379.000 djur, *nästan nio tiondelar av hela ökningen* kommer på dessa översta 38.000 jordbruk.

En mera tydlig bild av den kapitalistiska koncentrationen kan man inte föreställa sig.

⁷⁵ Vi har ovan påvisat, att de stora företagen, enligt Drexlers uppgifter, har mera boskap. Det betyder att den summariska statistiken förminskar koncentrationen.

Jordbruks- grupp	1876		1893		1898		Ökning / minsk- ning i %				Procentuell fördelning av antalet hornboskap		
	Antal		Antal		Antal		fr.1876 t. 1893		fr.1893 t. 1898				
	Jord- bruk	Horn- boskap	Jord- bruk	Horn- boskap	Jord- bruk	Horn- boskap	Jord- br.	Nöt- kr.	Jord- br.	Nöt- kr.	1876	1876	1898
Mer än 50 nötkr.	1.634	156.728	2.209	221.667	2.281	232.933	35,2	41,4	3,3	5,1	11,8	13,0	13,4
med 15-49 „	24.096	514.678	35.200	793.474	35.110	818.190	46,1	54,1	2,6	3,1	39,0	46,8	46,8
” 4-14 „	64.110	504.193	72.173	539.301	73.958	552.944	12,5	6,9	2,5	2,5	38,2	31,8	31,7
” 1-3 „	78.156	144.930	70.218	141.748	68.292	140.730	10,2	2,2	2,7	0,7	11,0	8,4	8,1
Summa	167,996	1.320.529	179.800	1.696.190	180.641	1.744.797	7,0	28,4	0,5	2,9	100,0	100,0	100,0

Hela antalet jordbruk som har hornboskap har ökat med 12.645 (167.996-180.641) från 1876 till 1898, d. v. s. med 7,5 procent. Från 1880 till 1901 (denna period är t. o. m. kortare än den andra) ökade Danmarks invånareantal från 1.969.039 till 2.449.540⁷⁶, d. v. s. med 22,2 proc. Det är klart att det relativa antalet ”besuttna”, d. v. s. de som äger hornboskap har *minskat*. En *mindre* del av befolkningen hör till de besuttnas antal. De minsta kreatursägarnas antal (de som har 1-3 kreatur) har hela tiden minskats absolut taget. De medelstoras antal (de med 4-14 kreatur) har sakta ökat (med 12,5 % från 1876 till 1893 och med 2,5 % från 1893 till 1898), men ligger efter ökningen i hela befolkningsantalet. Faktiskt kan man sålunda konstatera en hastig ökning endast av den stora kapitalistiska boskapsskötseln, varvid stor-bondehushållen (de med 15-49 kreatur) ökat mera än storgodsen från 1876 till 1893, men från 1893 till 1898 har storgodsen ökat snabbare än alla andra.

Om vi enligt uppgifterna från 1876 och 1898 tar den allra största jordbrukargruppen, de med över 200 nötkreatur, så skall vi se att den bestod av 79 jordbruk (0,05 % av alla kreatursägare) med 18.970 djur (1,4 % av hela kreatursbeståndet) år 1876, men 1898 var den mer än dubbelt så stor, nämligen 195 (0,1 av antalet kreatursägare) med 52.385 djur (3,0 % av summan). Antalet av de största ägarna hade sålunda mer än fördubblats och deras produktion hade nästan tredubblats.

Småproduktionen blev oavbrutet utträngd av storproduktionen under tiden från 1876 till 1898. Småbrukets andel i den samlade summan minskade oavbrutet: från 11,0 % år 1876 till 8,4 % 1893 och 8,1 % år 1898. De medelstoras andel har likaledes oavbrutet minskat, fastän något långsammare (38,2 % resp. 31,8 % och 31,7 %). De genomsnittligt stora gårdarna ökade sin andel från 1876 till 1893 från 39,0 % till 46,8 %, men från 1893 till 1898 förblev de stående på samma nivå. Endast de allra största gårdarna ökade oavbrutet och lämnade alla andra grupper efter sig (11,8 % resp. 13,0 och 13,4 %).

Desto fördelaktigare betingelserna gestaltar sig för de boskapsskötande jordbruken, ju hastigare animalieproduktionen för marknaden utvecklas, ju snabbare fortskrider den kapitalistiska koncentrationsprocessen. I området kring Köpenhamn, som räknade 234.000 invånare år 1880 och 378.000 år 1901, var t. ex. avsättningen för mjölk- och köttprodukter självklart mycket säker. Bönderna i detta område skaffade sig flera nötkreatur än andra bönder i Danmark och under åren 1876 och 1898 ägde de ett medeltal av 8,5 resp. 11,6 djur mot 7,9 resp. 9,7 djur i det övriga landet per gård. I detta område, som äger mycket fördelaktiga förutsättningar för boskapsskötsel, kan man iaktta den kraftigaste koncentrationsprocessen.

Här statistiken från detta område gällande åren 1876 och 1898 enligt samma gruppindelning som tidigare:

⁷⁶ Stadsbefolkningens andel i invånarantalet utgjorde 28 % år 1880 och 38 % år 1901.

Grupper ägare	1876		1898	
	Antal		Antal	
	Jordbruk	Kreatur	Jordbruk	Kreatur
Med 50 eller flera djur	44	4.488	86	9.059
” 15-49 djur	1.045	22.119	1.545	35.579
” 4-14 ”	2.011	16.896	1.900	14.559
” 1-3 ”	2.514	4.468	1.890	3.767
Summa	5.614	47.971	5.421	62.964

Här har antalet ägare av boskap minskat även absolut taget under de 22 åren. Det stora antalet nötkreatur koncentrerades hos ett mindre antal ägare. Och de minsta och medelstora gårdarna har blivit *färre* samt har en *mindre* andel av boskapsbeståndet. Storbönderna ökade sin andel av boskapen med 50 % (från 22.000 till 35.000). Storgodsen *har mer än fördubblat* sin andel. De allra största godsen med över 200 nötkreatur var till antalet *två* 1876 med 437 kreatur, men 1898 10 med 2.896 kreatur.

Pudor, David och deras gelikar av alla schatteringar har, frivilligt eller ofrivilligt, gått kapitalets ärenden vid sina beskäftiga utläggningar om förbättring av avsättningsvillkoren, om utvecklingen av böndernas sammanslutningar, om boskapsskötseln och jordbrukets tekniska progress, vilken utveckling endast resulterar i att i alla länder och på jordbruksnäringens alla områden samma förhållanden vinner insteg som i området kring Köpenhamn, d. v. s. en synnerligen snabb koncentration av produktionen hos kapitalister och befolkningens expropriering och proletarisering, en minskning av de besuttnas andel av befolkningen, en ökning av de befolkningslager, som av kapitalismen drivs från landsbygden till städerna o. s. v.

Slutsats: ”ideallandet” i agrarfrågan från marxismens motståndares synpunkt visar oss (trots den låga kvalitén i och den dåligt utarbetade socieekonomiska statistiken) med full tydlighet den kapitalistiska agrarstrukturen, återspeglar bjärt de kapitalistiska motsättningarna inom jordbruket och boskapsskötseln, en växande koncentration av den jordbruksekonomiska produktionen, att storproduktionen tränger ut småproduktionen med proletarisering och nöd för den överväldigande majoriteten av landsbygdens befolkning som följd.